

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXIV. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

BOCSKAI ISTVÁNTÓL RÁKÓCZI FERENCIG

Tanulmányok a kora újkori
magyar történelemből

A TEMATIKUS LAPSZÁMOT SZERKESZTETTE TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,
MOLNÁR GÁBOR, NAGY GÁBOR DÁNIEL
Munkatársak KISS NIKOLETT, MALÉTH ÁGNES

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE,
RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk a EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, SZTE Történettudományi Intézet, SZTE JGYPKHÖK, SZTE EHÖK, SZTE BTK HÖK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb küldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen. A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és más társadalomtudományok tárgy köréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ
Cím: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-252
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu
Lapengedély száma: B/KUL/523/SS1993 ISSN 1419-0222

TARTALOM

Beköszöntő

- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *Bocskai Istvántól Rákóczi Ferencig. Gondolatok egy tanulmánykötet elé* {4}
 Sándor László, Tóth: From István Bocskai to Ferenc Rákóczi. Thoughts before a volume studies

Tanulmányok

- JUHÁSZ KRISZTINA: *Bocskai István erdélyi országgyűlései* {6}
 Krisztina, Juhász: The Transsylvanian Diets of István Bocskai
- CZIRÁKI ZSUSZANNA: *Két világ határán. Johannes Benkner 17. századi erdélyi szász politikus bécsi és konstantinápolyi diplomáciai tevékenysége* {17}
 Zsuzsanna, Cziráki: On the border of two worlds: the diplomatical activities (in Vienna and Constantinople) of Johannes Benkner, a seventeenth century saxon-transylvanian politician
- TÓTH HAJNALKA: *Adalékok Batthyány II. Ádám katonai pályafutásához* {33}
 Hajnalka, Tóth: Data to the Military Career of Adam II. Batthyány
- RITTLING LÁSZLÓ: *Reformtörekvések a kuruc hadseregben* {51}
 László, Rittling: Reform efforts in the Hungarian (kuruc) army

Közlemények

- SZÉKELY MELINDA: *Olívaolaj az ókori Rómában* {68}
 Melinda, Székely: Olive oil in the Roman Empire
- RÖVID IRÉN: *A régiók szintjén megjelenő társadalmi és életesélyekben megmutatókozó egyenlőtlenségek számbavétele* {76}
 Irén, Rövid: Analysis of regional inequalities concerning social and existential opportunities

Téka

- HOFFMANN ZSUSZANNA: *Egyben az összes Cicero!* {87}
 Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei.
 Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: Nótári Tamás
- T. HORVÁTH ÁGNES: *Az antik nevelés summázata* {89}
 Hoffmann Zsuzsanna: Antik nevelés

SZÁMUNK SZERZŐI

DR. CZIRÁKI ZSUSZANNA PhD kutató (SZTE BTK), DR. HOFFMANN ZSUSZANNA CSc egyetemi docens (SZTE BTK), JUHÁSZ KRISZTINA PhD-hallgató (SZTE BTK), RITTLING LÁSZLÓ PhD-hallgató (SZTE BTK), RÖVID IRÉN szociológus (KSH Szegedi Igazgatóság), DR. SZÉKELY MELINDA PhD tszv. egyetemi docens (SZTE BTK), DR. T. HORVÁTH ÁGNES PhD főiskolai tanár (SZTE BTK), DR. TÓTH HAJNALKA PhD tanársegéd (SZTE BTK), DR. habil TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ CSc egyetemi docens (SZTE BTK)

BOCSKAI ISTVÁNTÓL RÁKÓCZI FERENCIG GONDOLATOK EGY TANULMÁNYKÖTET ELÉ

A Z OLVASÓ a jelen tematikus kötetben kora újkori magyar történeti tanulmányokat olvashat, amelyek szerzői szorosan kapcsolódnak az SZTE Történeti Intézete Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékén folyó kora újkori (16–18. század) kutatásokhoz. Úgy is fogalmazhatjuk ezt, hogy mára egy kora újkori magyar történeti műhely formálódott, amely felzárkózott a jelentős medievisztikai műhelyhez. Röviden utalnék arra, hogy 1990 előtt kedves néhai professzorom, dr. Szántó Imre (klasszikus várháborúk, helytörténet), és dr. Rákos István (18. század, helytörténet), továbbá az 1980-as évektől jómagam (15 éves háború) tevékenykedtünk a kora újkori magyar történelem kutatása és oktatása terén. Szántó professzor nyugállományba vonulása után az 1990-es évek közepéig dr. Rákos Istvánnal és dr. Lele Józseffel (15 éves háború Erdélyben) együtt alkottuk a kora újkori magyar történelem oktatói karát. Változás kettejük távozása után az 1990-es évek második felében történt, amikor a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történelem Tanszékéről átkerült tanszékünkre a turkológiai képzettséggel rendelkező Papp Sándor (16–17. századi oszmán–magyar kapcsolatok, ahdnámék), aki a bécsi egyetemen szerzett PhD-fokozatot. Jóllehet ekkor már csak ketten oktattuk a kora újkori magyar történelmet, a 2000-es években minőségi változás következett be, főként azzal, hogy a medievisztikai doktori program mellett modern kori alprogram is indult a szegedi történész doktori iskolában. Papp Sándor több tanítványa is doktori fokozatot szerzett témavezetésével (Kovács Tibor, Cagatay Hüsein Capraz, Cziráki Zsuzsa, Tóth Hajnalka). Jómagam társtémavezetője voltam az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájában fokozatot szerzett tanítványomnak (Bagi Zoltán Péter főlevéltáros – Csongrád Megyei Levéltár), illetve Szegeden doktorált spanyol hallgatómnak (Javier Arienza). Az is elmondható, hogy tanítványainknak nemcsak tanulmányaik, hanem könyveik (Bagi Zoltán, Cziráki Zsuzsa) jelennek meg, részt vesznek a tanszéki oktatómunkában. Mindez fontos az utánpótlás szempontjából, és reményt nyújt a jövőre nézve. A Károli Gáspár Református Egyetemen is oktató dr. Papp Sándor vezetésével turkológiai/oszmanisztikai (kora újkori magyar történelem) munkacsoport alakult a tanszéken, amely pályázatokat nyer el, konferenciákat szervez, és eredményesen tevékenykedik. A tanszék körül formálódó tudományos műhelyhez kapcsolódó egykori és jelen hallgatóink mellett utalnunk kell arra, hogy dr. Kruppa Tamás (16–17. századi erdélyi történelem), az SZTE JGYPK tanára is részt vesz a tanszéki oktatómunkában, és tágabb értelemben a kora újkori kutatómunkában. Segíti a kora újkori magyar történeti műhely oktató- és kutatómunkáját a kiváló oszmanista, az Altajisztika Tanszék vezetője, dr. Ivanics Mária professzorasszony is.

A jelen kötetet korábbi, már doktori fokozatot szerzett (dr. Cziráki Zsuzsa, dr. Tóth Hajnalka) tanítványaink, illetve a jelenlegi doktori iskolát végző (Rittling László), illetve kezdő (Juhász Krisztina) tanítványaink tanulmányai alkotják. E munkák tehát a fiatalabb kutatónemzedéket képviselik, egyfajta keresztmetszetet adnak az újkorász műhely tevékenységéről. Az első tanulmány Bocskai erdélyi országyűléseit mutatja be. A következő tanulmány a brassói szász Johannes Benkner diplomáciai tevékenységét vizsgálja Báthori és Bethlen uralkodása idején egy adatgazdag tanulmányban, amely a szerző doktori disszertációja része. Ugyancsak a doktori értekezéséből merített a következő tanulmány, amely a fiatal Batthyány II. Ádám katonai tevékenységét tárja elénk a visszaszerző háború első szakaszában, 1683–1690 között. A Rákóczi-korszakra vonatkozó tanulmány zárja a sort, amely a hadsereg reformjára irányult, és természetesen csak rész sikereket hozhatott.

A tematikus kötet tehát igen széles skálán kínál érdekes tanulmányokat a korszak magyar historiájából. Jómagam, mint a kötet szerkesztője és lektora azt kívánom az olvasónak, hogy ugyanolyan örömmel olvassa e munkákat, ahogy én tettem.

dr. Tóth Sándor László

FROM ISTVÁN BOCSKAI TO FERENC RÁKÓCZI THOUGHTS BEFORE A VOLUME STUDIES

IN THIS VOLUME one can read studies on early modern Hungarian history. The authors of these studies are closely related to the research of early modern Hungarian history (16-18th centuries) by the Medieval and Early Modern Hungarian History Department of the Institute of History of Szeged University. We may say, that by now an early modern Hungarian history 'workshop' has been developed in our university, which has been falling line to the relevant medieval 'workshop'. I would briefly refer to the antecedents. Before 1990 my beloved late professor Imre Szántó (Ottoman-Hungarian wars 1541-1568), dr. István Rákos (18th Hungarian history) and from the eighties me (Fifteen Years, War, 1593-1606) belonged to the early modern Hungarian 'section' of the department. After the retirement of Professor Szántó, from the mid eighties till about the mid nineties me, dr. Rákos, dr. József Lele (Fifteen Years, War in Transsylvania) formed the staff dealing with the research of this historical period. After the leaving of the latter two colleagues an important change occurred in the second half of the nineties. Then the assistant professor of the Juhász Gyula Teachers, Training College, the Turkologist dr. Sándor Papp (Ottoman-Hungarian relations in the 16-18th centuries, ahdnames), who had obtained a PhD degree in the University of Vienna, got to our department. Although only the two of us taught and made research in this specific field, there was relevant development in the first decade of the 21th century with the appearance of a modern history PhD subprogram inside the history doctorate program of our university. More disciples of Dr. Sándor Papp got PhD degrees with his guidance (Tibor Kovács, Çagatay Hüsein Çapraz, Zsuzsa Cziráki, Hajnalka Tóth). With my guidance a disciple of mine (Zoltán Péter Bagi, chief archivist - Csongrád County Archive) got his degree at the ELTE, and in the University of Szeged a Spanish student of mine got his degree (Javier Arienza). Our disciples have been publishing not only articles, but books by now (Zoltán Bagi, Zsuzsa Cziráki), and participating in the university education with courses. All these are important in consideration of the future of the early modern Hungarian research in our department. Under the leadership of dr. Sándor Papp teaching as well at the Károli Gáspár Reformed University a Turkologic/Osmanist (early modern Hungarian history) group was formed inside the department, which has obtained tenders and organized conferences, and has been working successfully. Besides the mentioned former and recent disciples of ours dr. Tamás Kruppa (16-17th Transylvanian history), the teacher of SZTE JGYPK also has been taking in the educational activity and in a way in the research of our department. The early modern Hungarian 'workshop' is also helped by the renowned Osmanist, the leader of the Altaic Department, Professor Mária Ivanics.

The present volume is constituted by the studies of those, who had already got their PhD degrees (dr. Zsuzsa Cziráki, dr. Hajnalka Tóth), and of those, who are now doing their PhD studies (László Rittling, Krisztina Juhász). So these studies represent the younger generations of this early modern Hungarian 'workshop', and give a good insight into the work of this 'workshop'. The first study presents the Transylvanian diets of Bocskai. The next study abounding in material, analyzes the diplomatical activity of the Transylvanian Saxon diplomat, Johannes Benkner during the reign of princes Báthori and Bethlen. The third study deals with the military activity of the young Ádám II Battyány during the great war against the Ottomans (1683-1699). The last study treats the military reform efforts of the Kuruc army during the War of Independence of Rákóczi.

This volume contains interesting studies from the Hungarian history of the period. Me, as the editor and lector of this specific volume sincerely wish, that the Reader of this volume will have similar pleasure in reading these scholarly studies, as I had.

dr. Sándor László Tóth

JUHÁSZ KRISZTINA

Bocskai István erdélyi országgyűlései

A Bocskai István névvel fémjelzett, 17. század elején kirobbant Habsburg-ellenes felkelés okai és előzményei visszanyúlnak a 16. századba. Ekkor indult meg a Habsburg-ház központosítási törekvése, hogy országaiból egységes monarchiát kovácsoljon. A birodalmi érdekeket szolgáló centralizációs politika Magyarország érdekeinek, nemzeti függetlenségének háttérbe szorítását eredményezte. A dinasztia törekvéseit megkönnyítette a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom Magyarországon folytatott harca, a tizenöt éves háború (1593–1606), amelytől a magyar nemesség a török kiűzését és az ország egyesítését várta. Az elhúzódó háborúban fontos végvárok (Kanizsa, Eger) kerültek török kézre.¹ Ez a kudarc együtt járt az egyre növekvő adóterhekkel, az idegen zsoldosok garázdálkodásával, a Habsburg-udvar és a kamara magyar főurak ellen indított felségsértési és fiskális pereivel, valamint az ország pusztulásával. A növekvő elégedetlenséget fokozta a dinasztia 16. század második felében megindított ellenreformációs törekvése, ami Erdélyben már 1603-ban, Magyarországon 1604 elején öltött nagyobb méreteket. Belgiojoso kassai főkapitány ugyanis ekkor, 1604. január elején vette el erőszakkal a lutheránusoktól a kassai nagytemplomot, és tiltotta meg a protestáns vallásgyakorlatot a városban. Hasonló események játszódtak le a Felvidéken, főként a Szepességben, és az átmenetileg, 1602-ben Habsburg-kézre került Erdély területén is. Az 1604. évi márciusi országgyűlésen a rendek felsorolták sérelmeiket, és tiltakozásukat fejezték ki a törvénytelen eljárások miatt. Válaszul az országgyűlés határozataira, Rudolf császárt és magyar királyt (1576–1608) a gyűlésen képviselő öccse, Mátyás főherceg utasítására utólag betoldva megjelent a 22. articulus (törvénycikk), ami megtiltotta, hogy országgyűlésen vallási ügyeket tárgyaljanak. A Habsburg-dinasztiával szemben évtizedek óta felhalmozódott, a társadalom szinte minden rétegét érintő sérelmek a 17. század elején felkeléshez vezettek. A mozgalmat az első naptól nagy lelkesedéssel támogatta a jobbágyság, a végvári katonaság és a hajdúk. A magyarországi polgárság és nemesség egy jelentős része kezdeti ingadozó magatartása ellenére a későbbiekben önként vagy kényszerből csatlakozott a mozgalomhoz, elősegítve annak kibontakozását.² Tény ugyanakkor, hogy a magyarországi rendek egy része (főleg a dunántúli kerület) nem csatlakozott a felkeléshez.³

Az 1604 őszen kirobbant Habsburg-ellenes felkelés vezetője a bihari nagybirtokos Bocskai István lett, aki unokaöccsét, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet (1588–1597, 1598–1599, 1601–1602) tanácsadóként majd 1592-től váradi főkapitányként segítette. Jelentős szerepet vállalt az 1594–1595. évi eseményekben, így az erdélyi törökpartii ellenzék vezetőinek likvidálásában, a

¹ A tizenöt éves háború eseményeire összefoglalóan TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. (továbbiakban: Tóth 2000); hadügyi vonatkozásaira és a császári hadseregre vö. BAGI ZOLTÁN PÉTER: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, 2011.

² BENDA KÁLMÁN: *A Bocskai-szabadságharc*. Budapest, 1955. (továbbiakban: Benda 1955)18–23; NAGY LÁSZLÓ: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Budapest, 1961. (továbbiakban: Nagy 1961) 28–39.

³ PÁLFFY GÉZA: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010. (továbbiakban: Pálffy 2010) 368–375.

Kolozsvár a XVII. század elején. Houfnagel György rézmetszete. 1617-ből. Digitális Képtárház. <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=025917>

szán került sor. A prágai udvart 1602 végén, több mint egy éves házi őrizet után hagyta el, és vonult vissza partiumi birtokaira, ahonnan passzívan szemlélte a következő évek eseményeit. A korábban Habsburg-hű Bocskaiakban a császári uralom alatt álló Erdélyben bevezetett abszolutizmus és az ellenreformációs törekvések hatására fogant meg a török szövetséghez való visszatérés gondolata. 1604 tavaszán vette fel a kapcsolatot az emigrációba kényszerült törökös párt vezetőjével, a fiatal Bethlen Gáborral, majd az ő közreműködésével Lala Mehmed nagyvezírral, aki támogatta a török vazallus erdélyi fejedelmi tisztség megszerzésében.⁴ A törökökkel való kapcsolatára 1604 őszén derült fény szentjobbi kapitányának árulása következtében, majd megindult a királyi sereg támadása partiumi birtokai, várjai (Szentjobb, Kereki) ellen. Bocskai önvédelmi harcra kényszerült, ami összekapcsolódott a Felső-Magyarországon jellemző általános elégedetlenséggel. A harc katonai nyitányát az 1604. október 15-i álmosd-diószegi csata jelentette, ahol Bocskai a hozzá csatlakozott hajdúk segítségével legyőzte a Pezzen ezredes vezetése alatt álló egyik császári sereget. Bocskai hajdúserege a Szepesvár irányába menekülő kassai főkapitányt, Belgiojosot követve bevonult Kassára, majd hamarosan a Felvidék keleti része is Bocskai kezére került.⁵ Basta császári fővezér a török ellen folytatott 1604. évi hadműveletek októberi lezárulása után novemberben a felkelők ellen fordult. Két csatában (Osgyán, Edelény) legyőzte Bocskai csapatait, de Kassa ostromával kudarcot vallott, és decemberben kénytelen volt téli szállásra vonulni. A következő évben, 1605-ben Bocskai serege elfoglalta a Felvidék egészét, az Erdélyi Fejedelemséget, csak a Dunántúl Magyar Királysághoz tartozó részét nem tudták uralmuk alá vonni. Itt a török veszély miatt a nemesség zöme aulikus maradt, és nem támogatta Bocskait.⁶

A Bocskai-felkelés kirobantásában jelentős kezdeményező szerepe volt az erdélyi bujdosóknak. A mozgalom az Erdélyhez tartozó Partiumból indult ki, s egyik fő célkitűzése a független, önálló erdélyi fejedelemség helyreállítása volt. Bocskai István tudta, hogy az elmúlt

Habsburg-erdélyi szövetség megkötésében, valamint az 1595. évi törökellenes havasalföldi hadjáratban. A Habsburgok ellen felkelt erdélyi rendek 1600-ban fosztották meg birtokaitól, az erdélyi sereg főparancsnoki tiszttől és számúzték a fejedelemségből. A következő év elején Prágában Rudolf császár és király erdélyi tanácsosának nevezték ki, de elkobzott birtokainak visszaadására csak 1604 tava-

⁴ Bocskai török kapcsolataira felkelése kezdeteinél vö. PAPP SÁNDOR: Bocskai István török politikája a felkelés előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004) 4. sz. 1198–2011; uő.: A zsitvatoroki békehez vezető út. Egy állítólagos Habsburg-ígéret hátteréhez. In: *Frigy és békesség legyen...* A bécsi és zsitvatoroki béke. Szerk. PAPP KLÁRA – JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA. Debrecen, 2006. 267–268.

⁵ ÚJVÁRY ZSUZSANNA: „Nagy két császár birodalmi között”. *A hosszú háborútól Bethlen Gábor haláláig*. Budapest, 1984, Gondolat. (továbbiakban: Újváry 1984) 110–117; Tóth 2000. 429–430.

⁶ Pálffy 2010. 368–372.

évek harcaiban meggyengült Erdély nem képezheti egy sikeres Habsburg-ellenes harc katonai és gazdasági bázisát, ezért elsősorban a felső-magyarországi erőkre támaszkodva, Erdélyen kívül kívánt a döntő vereséget mérni a Habsburgokra. A terv megvalósítását elősegítette, hogy a császáriak nem tudtak olyan erejű, idegen zsoldosokból álló sereggel felvonulni, ami komolyabb támadást tudott volna intézni a hajdúcsapatok ellen. Basta a császári sereg jelentős részét kivonta a fejedelemségből 1604 tavaszán, ősszel már csak 4-5000 fővel kell számolni, akik a Petz-ezred és a Brenner-ezred néhány száz katonájából, sziléziai, vallon lovasokból és rácokból álltak. A Habsburgok katonai szempontból számíthattak a szászok és Serban Radul havasalföldi vajda segítségére, valamint jelentős fegyveres erőt jelentettek az ekkor még Habsburgok szolgálatában álló székelyek. Bocskai ismerve a fejedelemség katonai és politikai erőviszonyait, arra törekedett, hogy Erdélyt nyugat felé elszigetelje, a lakosságot megnyerje a mozgalomnak és segítségükkel felszámolja a császári uralmat. Nehezítette ezt a törekvést, hogy Bocskai a lakosság körében népszerűtlen volt, elsősorban korábbi, Habsburg orientációjú politikája miatt.⁷ Az erdélyi három nemzet ezért eleinte gyanakvással figyelte Bocskai felkelését, 1604 végéig alig-alig csatlakoztak hozzá.⁸ A felkelés kezdetén Bocskai kevésbé tudott figyelni Erdélyre, javarészt magyarországi hajdúkapitányok, magyar nagyurak és köznemesek állottak mellette. Erdélyi illetőségű Bethlen Gáboron kívül csak Rhédey Ferenc és a szombatos Péchy Simon volt.⁹ Bonyolította a helyzetet, hogy Bocskai egykori társai, az ún. katonapárt 1600–1603 között szinte teljesen megsemmisült az Erdély birtoklásáért folytatott harcokban. Valóban joggal állítható, hogy Bocskainak egy „vele ellenséges, ugyanakkor pártokra szakadt morálisan szétesett, számában drasztikusan megfogyatkozott politikusgárdával kellett megtalálnia a hangot.”¹⁰ Közülük kevés esély volt a császárpárti erdélyi politikusok, Kornis Boldizsár, Sennyey Pongrác vagy Sarmasághy Zsigmond megnyerésére.¹¹ Több reménnyel kecsegtetett a császári biztosokkal együttműködő, de nem egyértelműen császárhű politikusok megkeresése. Ilyen volt Bornemissza Boldizsár, Haller Gábor, Mindszenti Benedek, Bogáthy Menyhárt és Petki János. Őket Bocskai sorra megkereste, és maga mellé állította, és birtokadományokkal, tisztségekkel honorálta támogatásukat.¹² Különösen fontos volt közülük Haller Gábor tevékenysége, aki a Habsburgok mellett legtovább kitarító szász universitas meggyőzését vállalván magára előbb Brassót, majd 1605-ben Szebent is feleskette Bocskai hűségére.¹³

1604. december 12-én Mislyén kelt levelében Bocskai az erdélyi rendeket inti, „hogy valahol minket ért lenni, bizonyos fő emberi által mindjárt haladék nélkül megtaláltasson, kik az kegyelmetek akarattjárul és hozzánk való hűségérül tegyenek hihetőképpen bizonyossá”. A levél tehát csatlakozásra szólítja fel az erdélyi rendeket, továbbá figyelmezteti őket, hogy ellenséges magatartás esetén „egyfelől az moldvai vajda minden ereivel, kinek erős parancsolatja vagyon császártul¹⁴ arra, másfelől az tömösvári pasa az Duna melléki törökkel, kit ugyanaz számára

⁷ Nagy 1961. 303–304.

⁸ Erdély története három kötetben. I. kötet: *A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. MAKKAI LÁSZLÓ–MÓCSY ANDRÁS. Budapest, 1988. (továbbiakban: Erdély története I.) 535. (A vonatkozó részt BARTA GÁBOR írta.)

⁹ Erdély története I. 535.

¹⁰ Horn Ildikó: Bocskai István fejedelem erdélyi politikusi. In: *Studia Caroliensia* 7 (2006) 1. sz. (továbbiakban: Horn 2006) 90.

¹¹ Horn 2006. 90–91.

¹² Horn 2006. 92–103.

¹³ Horn 2006. 98.

¹⁴ Török császárt érti rajta. vö. BOCSKAI ISTVÁN: *Levelek*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította: BENDA KÁLMÁN. h. n. 1992. (Továbbiakban: Bocskai 1992) 96.

hagytunk el mellőlünk mostan, harmadfelől mi magunk minden üdöválogatás nélkül, sem télnek, sem tavasznak idejét nem nézván, mingyárást menten megyünk kegyelmetekre”.¹⁵ A felhívás még a mozgalmat semlegesesen vagy ellenségesen kezelők körében is zavart, bizonytalanságot váltott ki, de Rudolf kormánybiztosai miatt egyelőre válasz nélkül maradt.¹⁶

1604 novemberétől Erdély több fontos vára – Jenő, Lugos, Karánsebes, Lippa, Kővár – harc nélkül Bocskai kezére került.¹⁷ Komolyabb küzdelem Szatmárnál és Szamosújvárnál zajlott. Bocskai Erdélybe küldött serege élére Gyulaffy Lászlót nevezte ki, őt küldte erdélyi főkapitányként 1605 januárjában. Gyulaffy 4000 fős sereggel ostromolta Szatmárt, és a vár január 21-én kapitulált. Ezzel megnyílt az út Erdélybe.¹⁸ A császári biztosok igyekeztek megakadályozni Bocskai térnyerését Erdélyben, illetőleg azt is, hogy a felkelés kiterjedjen a fejedelemségre. Szamosújvár felmentésével báró Johann Adam Hoffkirchen dévai kapitányt bízták meg, valamint elrendelték Petki János udvarhelyi főkapitány és a székelyek csatlakozását. A biztosok Petki János és a székelyek megindulását sürgették 1605. január 3-án kelt levelükben,¹⁹ majd január 15-én felszólították, hogy „mindjárt ez mi levelünk látván induljon Szamosújvár felé, azféle hatalmasoknak reprimálására, és elkergetésére”.²⁰ Petki János kapitány megtagadta a hadba vonulást, és megszervezte a székelység ellenállását. Petki régóta jó kapcsolatban állt Bocskaival, vele együtt közreműködött Báthori Zsigmond 1598-as visszatérésében is. Kitért a Báthori-ház mellett, majd Zsigmond lemondása után a Habsburg-ház hűségére tért. Basta nevezte ki Udvarszékhely főkapitányává. A székelység őt tekintette vezetőjének, ezért megnyerése kulcsfontosságú volt.²¹ Bocskai 1605. január 6-án, Kassán kelt levelében barátságáról biztosította, és értesítette Erdélybe látogatásának szándékáról.²² Petki közreműködésével a székelység a mozgalom oldalára állt. A kortárs Mikó Ferenc erről úgy emlékezett meg, hogy „a dolognak kezdője lévén Dersi Petki János, mert ő nyitá fel a székelység szemét, ő vala, aki megmutogató, hogy eddig is Isten ellen hazájoknak romlásával, lelkeknek veszedelmével szolgáltak az németnek”.²³ Jutalmul Bocskai a későbbiekben Petkit a székelyek generálisává és fejedelmi tanácsossá nevezte ki.²⁴ Az 1605. februári kereszttúri tanácskozáson a szabadságaik megerősítésének feltételével hűséget esküdtek Bocskainak. Csatlakozásukat a február 21-re hirdetett országgyűlésen kívánták tudatni a meghívottakkal.²⁵

Bocskai 1605. február 16-án kelt okiratában ígéreteit ünnepélyesen megerősítette, és elküldte a székelyeknek. Ebben nyilatkozik a székelyek Mátyás korabeli szabadságának visszaadásáról és kiváltságaikba való visszahelyezéséről, amennyiben biztosítják Bocskait a hűségükről. Erdély tizenkét zűrzavaros évében (ti. 1593-tól, a tizenöt éves háború kitörésétől) elkövetett vétségeket

¹⁵ Bocskai 1992. 94–97.

¹⁶ JAKAB ELEK – SZÁDECZKY LAJOS: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig*. Budapest 1901. (továbbiakban: Jakab–Szádeczky 1901) 308.

¹⁷ Erdély története I. 535.

¹⁸ Erdély története I. 535.

¹⁹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* V. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1875–1898. (továbbiakban EOE V.) 366–367.

²⁰ EOE V. 372.

²¹ Petki János pályafutására Horn 2006. 102–103.

²² Bocskai 1992. 97–98.

²³ *Hídvégi Mikó Ferenc Históriaja. A maga életében történt erdélyi dolgokról. 1594–1613*. Kiadta KAZINCZY GÁBOR. Pest, 1863. 171.

²⁴ Horn 2006. 103.

²⁵ EOE V. 299; Erdély története I. 535.

megbocsátja, és semmisnek tekinti a fejedelem. Ígéretet tett arra, hogy mindenkivel szemben védelmezni fogja a székelyek visszaállított, régi szabadságjogait.²⁶

Az 1605. február 21-i, nyárádszeredai országgyűlésen részt vevő székelyek és magyarok távollétében Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé és a székelyek ispánjává választották, és követeket küldtek hozzá, hogy tudassák vele megválasztását, biztosítsák őt hűségükről és csatlakozásukról. A megyék követei (Kemény Boldizsár, Angyalos János) kérték, hogy gondoskodjon Erdély felszabadításáról. A székely küldöttek (Bató Menyhért, Nagy Menyhért, Barlabás Ferenc) ősi szabadságaik megerősítését, a tisztségviselők szabad megválasztását, idegen nemesek távozását és az elmúlt évek bűneinek megbocsátását kérték.²⁷

A székelység mozgalomhoz való csatlakozásával megváltozott Erdély politikai és katonai helyzete, az erőviszonyok a felkelés oldalára tolódtak el, ami megrendítette a Habsburgok uralmát a fejedelemségben. Korábbi, Habsburg-párti magatartásuk oka visszavezethető arra az időszakra, amikor az erdélyi nemesség megakadályozta ősi szabadságjogaik visszaszerzésére irányuló törekvésüket, ezért álltak előbb Mihály havasalföldi vajda, majd Basta mellé. A nemesség esetleges bosszúja tartotta távol őket az első hetekben a mozgalomtól, magatartásuk a felső-magyarországi sikerek és Bocskai ígéretei hatására változott meg.²⁸

A nyárádszeredai erdélyi országgyűlés után Bocskai megkísérelte békés úton rendezni a kialakult helyzetet, és követek révén kérte a császári biztosoktól Erdély átengedését, míg a szászokat levélben szólította fel csatlakozásra, végül egyik fél sem fogadta el a nyújtott békejobbot.²⁹ A szászok körében mutatkozott némi véleménykülönbség a követendő úttal kapcsolatban, de a többség elutasította a Bocskai-párti politikát és vállalták a fegyveres harcot. Az ellenállás szellemi vezére Albert Huet volt, katonai vezetője pedig Rác György lett, aki a császári csapatok bevonulásáig Radul havasalföldi fejedelem katonai erejére támaszkodva kívánta megtartani a szász várakat és Erdélyt. A szászok mielőbbi megnyerése érdekében, a további pusztítás elkerülése végett tárgyalások kezdődtek a szász városok képviselőivel. A kompromisszumra hajlandóságot mutató Medgyes polgárai 1605. március 25-én cselből beengedték a magyarokat a városba. Az eseményről titokban értesítették Rác Györgyöt, aki másnap éjszaka császári katonáival a városba érkezett, s a magyar sereg jelentős részét lemészárolták. A város ezt követően a Habsburg-pártiak ellenállásának katonai központja lett.³⁰

Eközben Bocskai Magyarországon országgyűlést hirdetett Szerencsre, hogy ott az addig elért eredmények szentesítéséről, a béketárgyalások sikertelensége miatt a háború folytatásáról, illetve egyéb teendőkről tanácskozzanak.³¹ Az április 17-én megnyílt gyűlésen nagy számban jelentek meg követek és főurak mintegy 22 keleti és északkeleti vármegyéből, több városból, a nyugati részekből valamint Bethlen Gábor vezetésével Erdélyből is.³² A szerencsi országgyűlés súlyát az adja többek között, hogy ekkor választották meg Bocskai Istvánt Magyarország fejedelmének, és ekkor adták ki a felkelés indoklására a külföldnek szóló propagandairatot, a *Querelae Hungariae*.³³

²⁶ Jakab–Szádeczky 1901. 309–310.

²⁷ EOE V. 299.

²⁸ Nagy 1961. 310.

²⁹ EOE V. 300.

³⁰ Nagy 1961. 312.; EOE V. 300–301.

³¹ *Magyar Országgyűlési Emlékek XI.* (1605-1606). Szerk. KÁROLYI ÁRPÁD. Budapest, 1899. (továbbiakban MOE XI.) 125.

³² MOE XI. 126.

³³ A szerencsi országgyűlésre legújabbban további irodalommal bővíti JUHÁSZ KRISZTINA: A Bocskai-felkelés okai (Bocskai István magyarországi [ország]gyűlései). *Szeged* 23 (2011) 8–9. sz. (2011. aug.–szept.) (A továbbiakban: Juhász, Szeged 2011/8-9.) 33.

Az országgyűlés erdélyi rendekhez intézett április 20-i átíratát a kelementeleki gyűlésen mutatták be. A gyűlést eredetileg május 8-ára, Marosvásárhelyre hívták össze, de egy szökevény révén értesültek arról, hogy Rácz György támadást tervez a város ellen, ezért távolabb, Kelementelkén tartották meg. Gyulaffy László, Erdély megbízott kormányzójának április 25-én kelt meghívólevele a gyűlés fő céljának a fejedelemségben lévő harcok lecsendesítését és a zürzaváros állapotok helyreállítását jelölte meg. A levélből kiderül, hogy Bocskai a gyűlés által kívánta megtudni „kicsodák azok, az kik az mi kegyelmes urunknak és az magyar nemzetsígnék hívei és jó akarói”.³⁴ A bemutatott átírat tartalmazza Bocskai fejedelemmé választásának tényét, és reményét fejezi ki arra vonatkozóan, hogy a fejedelem a keserves igát „szabadságos uraságra fordítja”. Az erdélyi rendeket az összefogás és az egység megteremtésére szólítja fel.³⁵ A kelementeleki gyűlésen a Bocskai melletti felkelést végzésben kimondták,³⁶ de nem sokkal később a megjelent főurak közül többen is hazakéredztek, amit azzal magyaráztak, hogy ők országgyűlésre érkeztek hadikészület nélkül, ezért nem tudnak azonnal a császáriak ellen vonulni.³⁷

A kelementeleki gyűléssel egy időben a szászok is tanácskozást tartottak Nagyszebenben, ahol meghatározták azokat a feltételeket, amelyek teljesítése fejében hajlandók csatlakozni Bocskaihoz. Az irattal Weiss Mihály május 15-én érkezett meg az ebesfalvi táborban tartózkodó Gyulaffy Lászlóhoz. Weiss a rendekhez intézett beszédében a szászok szorongatott helyzetével indokolta a kelementeleki gyűléstől való távolmaradásukat.³⁸ Az itt bemutatott irat kimondja: „Az római császárnak ő felségének praestált juramentoma, melyre az nemesség vitte az szászságot, stáljon inviolabiliter mindaddig, méglen absolváltatik, addig penig más hitre az szászságot senki nem kényszeríthessen.” Továbbá kérték, hogy Rácz György és hada Erdélyben maradhasson, Szamosújvárbá és Déva várába szabadon vihessenek élelmet a császári őrségnek, a császár emberei szabadon, sértetlenül bármikor elhagyhassák a fejedelemséget, valamint az országban garázdálkodók elfogatását és megbüntetését.³⁹

A feltételeket Gyulaffy nem fogadta el, és elrendelte a hadműveletek folytatását. Május 18-án Rácz György rajtaütésszerűen megtámadta az Ebesfalván táborozó, Gyulaffy László vezetése alatt álló magyar sereget. Az ütközet a magyar had vereségével zárult, de az elszennvedett jelentékeny károk ellenére is folytatódott a császáriak elleni harc.⁴⁰ A csata után Sásdra menekült Gyulaffy seregéhez csatlakozott Mátyus János a csíkiak előhadával, a háromszékiek Bedő István vezetésével és Szalay Ferenc kétszáz lovasával. A gyülekező sereg május 26-án Segesvár alá vonult, de a város a magyarokkal megkezdett tárgyalások ellenére Rácz György kezére került. Eközben Kolozsvár némi bizonytalanság után júniusban csatlakozott a mozgalomhoz, Szamosújvár pedig június 5-én kapitulált. Amikor a szászok értesültek Szamosújvár feladásáról és a Gyulaffyhoz megérkező moldvai segédhadról, hozzákezdtek a végleges megegyezés előkészítéséhez. Weiss Mihály, Brassó követe június 23-án, a szász universitas képviselői július 2-án érkeztek a fehéregyházi táborba, Gyulaffyhoz. A szászok július 4-i hitlevele kimondta a székelyekhez és a magyarokhoz való csatlakozásukat, továbbá kötelezték magukat arra, hogy két hónap alatt Bocskai hűségére esküsznek, a Segesváron tartózkodó havasalföldi csapatokat kiküldik az országból, a dévai, fogarasi várakban állomásozó császári katonáktól megvonják az élelmet és szorgalmazzák kibocsátásukat a fejedelemségből.⁴¹

³⁴ EOE V. 380–382.

³⁵ EOE V. 377–380.

³⁶ Nagy 1961. 315.

³⁷ Nagy 1961. 315.

³⁸ EOE V. 302.

³⁹ *Székely Oklevéltár* VI. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1897. (továbbiakban SzO VI.) 16–17.

⁴⁰ Nagy 1961. 315–319.

⁴¹ SzO VI. 17–18.

Bocskai 1605 kora tavasza óta készült Erdélybe. A júniusban Erdélyből érkező hadi hírek is jelezték, hogy szükség lenne személyes jelenlétére, mert az egységes katonai és politikai vezetés hiánya zűrzavart okozott. Utazását akkor kezdhette el szervezni, amikor a főhadiszíntéren a dolgok megnyugtatóan alakultak, és lehetővé tették azt.⁴² A fejedelemségbe való indulását az erdélyiek is sürgették, akik Balássay Ferencet és Kamuthy Boldizsárt küldték Bocskaihoz, hogy tudassák vele, várják személyes megjelenését és beiktatása alkalmából teendő fejedelmi eskütételét. Mágócsy Ferencet július 23-án szólította fel, hogy lovas és gyalogos seregével utazzon Zemplénbe és kísérje a fejedelmet Erdélybe, hogy az ott lévő forrongásokat csillapítsa.⁴³ Péchy Simon július 25-én írt levelében tájékoztatta Petki Jánost arról, hogy Bocskai kíséretével másnap kezdi Erdélybe való utazását, és kérte, gondoskodjanak új fejedelmük ünnepélyes fogadtatásáról. A július 25-én kibocsátott meghívólevél Kolozsvárt jelölte meg az országgyűlés színhelyének, míg időpontnak augusztus 10-ét.⁴⁴

Bocskai a bevonulás biztonsága érdekében megtette a szükséges katonai intézkedéseket. Desseffy Jánost katonai helyettesként Kassán hagyta, Nyári Pált egy jelentős sereggel Váradhoz küldte, nehogy az ottani császári katonaság megzavarja útját. Emellett a törökök próbálkozásai ellen is biztosítani kívánta magát, ugyanis félt, hogy Lippa után Váradot is el akarják foglalni.⁴⁵ A fejedelem Várad mellett vonult Kolozsvárra, ahová ezerfős udvari testőrsége (kék gyalogok) kíséretében augusztus elején érkezett meg. Az országgyűlés megtartására kitűzött időpont után megérkezett székely és szász követség kérésére Bocskai az országgyűlést Kolozsvárról Medgyesre helyezte át.⁴⁶ Augusztus 27-én ért Medgyesre, ahol fogadta a segesvári császári katonaság küldötteit, akik sértetlenségük biztosítása fejében hajlandók voltak Segesvárt feladni. Az átadás szeptember 9-én történt meg, s ezután már csak Váradon és Déván maradt körülzárt császári helyőrség.⁴⁷

A medgyesi országgyűlés szeptember 14-én nyílt meg, ahol a szászok csatlakozásával immár „három nemzet” képviselői választották Bocskai Istvánt fejedelmükké. Megtörtént a rendek és a fejedelem kölcsönös eskütétele és Bocskai István fejedelmi beiktatás is. A gyűlésen kivetették az adót, elrendelték bizonyos számú sereg csatlakozását a fejedelemhez, hoztak vallásügyi és rendészeti törvényeket. A rendek és belegyeztek Bocskai kérésébe, hogy távolléte alatt Rákóczi Zsigmondot nevezze ki kormányzójukká. Az immár két ország fejedelmét katonai és politikai teendői Magyarországra szólították, így szeptember 18-án megtette az előkészületeket az indulására.⁴⁸

Nagy László véleménye szerint annak ellenére, hogy ünnepélyesen fogadták az erdélyi rendek Bocskait, továbbra is némi ellenszenvvel tekintettek rá, és az erdélyi zavarok okozóját látták benne. Csupán egy kis létszámú, nemesekből és szabadságukban megerősödött községekelyekből álló csoport vélekedett másképp és tekintett rá úgy, mint „a nemzeti ügy diadalra juttatójára”. Valójában jobban féltek a Habsburgok ellen sikeres harcot folytató, török támogatást élvező Bocskaitól, mint korábban bármikor, már csak azért is, mert székely politikája hasonló volt, mint Mihai Viteazulé vagy Bastáé, aki csupán olcsó katonai erőt látott a székelyekben.

⁴² EOE V. 304.

⁴³ Nagy 1961. 327.

⁴⁴ EOE V. 305.

⁴⁵ NAGY LÁSZLÓ: *Bocskai István a hadak élén*. Budapest, 1981, Zrínyi. (továbbiakban: Nagy 1981.) 180.

⁴⁶ EOE V. 305; Nagy 1981. 180.

⁴⁷ Nagy 1981. 180; Erdély története I. 536.

⁴⁸ EOE V. 306–308.

Bocskai már 1605 februárjában ígéretet tett a székely szabadság visszaállítására, ezért a székely képviselők biztosították őt támogatásukról, így valójában igazi társadalmi bázisa csak a katonai rétegek között volt.⁴⁹

Az 1605. évi nyáradszeredai és a medgyesi gyűlések Bocskai erdélyi fejedelemmé választása miatt játszottak fontos szerepet, míg a következő, 1606. évi kolozsvári gyűlés súlyát az adja, hogy ez kapcsolódott a Habsburg-felkelést lezáró bécsi békéhez, elsősorban Erdély vonatkozásában. Bocskai az Erdélyt érintő ügyek tárgyalásába bevonta az erdélyi rendeket, akik ragaszkodtak az önálló fejedelemséghez és a szabad fejedelemválasztáshoz. A béketárgyalások 1605 elején megindultak Basta és Bocskai között, de rövid idő után megszakadtak, mert az udvar nem volt hajlandó engedményeket tenni főként az Erdélyi Fejedelemséget és a szabad vallásgyakorlatot érintő ügyekben. Az alkudozás 1605 júliusában folytatódott, mikor Bocskai átnyújtotta a császári biztosoknak a tizenöt pontban összefoglalt feltételeket. Ez a békeelképzelés szolgált az 1605. november–decemberben tartott korponai országgyűlés kiegészítő tárgyalásainak alapjául. A gyűlésen végül a rendek visszautasították a királyi küldöttség által tett engedményeket, és továbbra is ragaszkodtak Bocskai júliusi követeléseihöz.⁵⁰ A tárgyalások nem szakadtak meg, hanem Illésházy vezetésével Bécsben folytatódtak. Az alkudozások 1606. február 9-én zárultak le, mikor megkötötték az úgynevezett első bécsi békét. A megállapodás egyik példányát a február közepén Bécsset elhagyó, Mladossevith Horváth Péter vitte Kassára a fejedelemhez. Bocskai amint kézhez kapta a másolatot, március 7-én kelt levelében országgyűlést hirdetett április 16-ra Kassára, hogy felülvizsgálják a februári egyezmény pontjait. Március 9-én készült el a fejedelmi előterjesztés az 1606. április 4-re Kolozsvárra hirdetett országgyűlés részére, ahol az első bécsi béke Erdélyt érintő pontjait kívánta megtárgyalni a rendekkel.

A kolozsvári országgyűlésen elsőként közölték a februári megállapodás Erdélyre vonatkozó pontjait, amely értelmében Erdélyt a fejedelem személyes kielégítésként kapná meg, de a fejedelemség a magyar korona részét képezné, ami halála után visszazárlna a királyra és Magyarországra. A királynak Erdély éves ajándékkal tartozna, a pénzekre a császár nevét és címerét kellene veretni. Az egyezmény előírta erdélyi követek küldését a magyar országgyűlésbe, a magyarországi rabok kiadatását, az erődök karbantartását. A törökkel kapcsolatban megtiltotta, hogy a császár beleegyezése nélkül tárgyalásokat folytassanak, illetve együttműködést írt elő arra az esetre, ha a török béke nem jönne létre. Bocskai kérte, hogy a rendek az említett pontokat tárgyalják meg, s válaszukat küldjék el hozzá. Az országgyűlés kimondta, hogy rábízák a fejedelemre és tanácsosaira az tárgyalásokat, remélve, hogy azok Erdély érdekeit szolgálják, de kérték, hogy Erdély önálló fejedelemség legyen és tartsák fenn a szabad fejedelemválasztás jogát.⁵¹ Bocskai fejedelmi előterjesztésében (propozíció) a székelyeknek „két ezer veresben öltöztetett gyalogokat... jó puskásokat és két ezer válogatott jó lovas kopjásokat” kell kiállítani. A szászok universitásának „az régi mód szerint” (...) „ezer fekete gyalogot” kellett megadnia. A nemesektől és uraktól vármegyénként 500-500 gyalogos és lovas felszerelését várta. Az is szerepelt a fejedelmi proposícióban, hogy „rendeljen az ország még is Petki János uram tanácsunk által az székelségről ötszáz gyalogot és két száz lovas, kik gubernator uram parancsolatjára, valahova az szükség kívánja, vigyázásnak okáért, vagy az végekben, vagy közel az végekhez fenn legyenek.” Arra hivatkozva, hogy „Magyarország Erdélynek is paizsa levén”, adó megszavazását kérte a rendektől a fejede-

⁴⁹ Nagy 1981. 180–182.

⁵⁰ A korponai országgyűlésre és a békefeltételekre legutóbb további irodalommal Juhász, Szeged 2011/8-9. 34–35.

⁵¹ EOE V. 310–311; Nagy 2000. 241.

Bocskai István
tallérei

lemségen belül és kívül tartózkodó hadak ellátására. Szükségesnek tartotta továbbá a „fiscus” (kincstár) jövedelmének szaporítását.⁵² A rendek megszavazták a székelektől és nemesektől kért haderőt, az adót, de megtiltották az arany kivitelét és azt, hogy a

pénzekre a császár nevét és címét veressék. Elrendelték a törvénykezés folytatását és javasolták a fejedelemnek, hogy a hiányzó főispánságokat töltsse be, illetve bírákat nevezzen ki. Rendelkeztek arról, hogy az elbujdosott jobbágyok kétszáz forint fizetése ellenében kiadhatók a városokból, székekből, megyékből.⁵³

A kolozsvári országgyűlés által megválasztott követség 1606. április 19-én érkezett meg Kassára. A küldöttségben a magyarok részéről Kendy István és Sarmassághy Zsigmond főispánok, valamint Trauzner Lukács jelent meg, a székelyek részéről Gáspár János és Bedő István, míg a szászok képviselőiben Weiss Mihály és Brassai Bertalan.⁵⁴ A követek már a kassai gyűlés másnapján felszólaltak, hogy a három bevett vallás mellé negyediknek az unitárius vallást is vegyék be. Kezdeményezésük nem járt eredménnyel.⁵⁵ A kassai gyűlés tárgyalásai május 12-én fejeződtek be, melynek határozatát ismét Illésházy vitte Bécsbe. Bocskai a kolozsvári gyűlés által elé terjesztett törvényeket május 17-én erősítette meg. A hazatérő követeket sürgette a hadak kiállítására vonatkozó törvények mihamarabbi végrehajtására, ugyanis ekkor már egyre nagyobb veszélyt jelentettek a moldvai és oláhországi határszéli villongások, valamint Radul vajda készülődése Erdély ellen.⁵⁶

A szakirodalom az erdélyi országgyűlés fogalmát az 1541–1690 közötti török vazallus Erdély rendi gyűléseire használja, ami az erdélyi tartományi gyűlés fokozatos átalakulásával jött létre. A kezdetben „generalis conventusnak” vagy „generalis congregatiónak” nevezett erdélyi gyűlés több tekintetben eltért a Magyar Királyság országgyűléseitől. Az országgyűlés összehívásának joga a magyar királyt illette, a tartományi gyűlésre az uralkodó utasítására az általa kinevezett vajda, vagy helyettese, az alvajda hívta össze a három erdélyi nemzetet (magyar, székely, szász). Az országgyűlések színhelye többnyire Buda és Székesfehérvár volt, a tartományi gyűlés rendszerint Erdély területén ült össze. A tartományi gyűlés átalakulásának folyamata Szapolyai János uralma alatt vette kezdetét. Először az uralkodó és a tartomány közötti közvetítő személye tűnt el, miután János király utolsó két vajdája is Ferdinánd mellé állt, nem nevezett ki több erdélyi vajdát. Szapolyai János halálát (1540) követően különböző hivatalokban álló méltóságok, majd Izabella királyné hívta össze. A tartományi gyűlés hatásköre kibővülésével kikristályosodott az új rendi gyűlés.⁵⁷ Erdélyben a törvényeket a fejedelem és az országgyűlés együttesen alkották

⁵² Benda 1955. 134–136; EOE V. 405–408.

⁵³ EOE V. 311–312.

⁵⁴ MOE XI. 567–569., EOE V. 312.

⁵⁵ MOE XI. 623–630. EOE V. 312.

⁵⁶ EOE V. 312–314.

⁵⁷ BENDA KÁLMÁN – PÉTER KATALIN: *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*. Budapest, 1987. (A továbbiakban: Benda–Péter 1987.) 13–22.

meg. A gyűlések számának növekedése általában a fejedelmi hatalmat ért megrázkódtatásokat jelzi. Az 1580-as évektől állandósult az évi két országgyűlés, amelyeket általában Szent György és Szent Mihály napja után volt szokás megtartani. Az összehívásuk általános oka békeidőben az a kialakult szokás, hogy évente kétszer országgyűlést kell tartani, továbbá fejedelmválasztás vagy a fejedelem megerősítése tisztségében, adómegajánlás szükségessége, valamint egyéb fontos bel- és külpolitikai okok. Az erdélyi gyűlések színhelye nem volt állandó, a legtöbbet Tordán, Keresztesmezőn, Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Enyeden és Szászsebesen tartották. Az országgyűlés összehívásának joga a fejedelmet illette, távollétében vagy halála után az őt helyettesítő kormányzó vagy helytartó feladata volt. A meghívás írásban, a kancelláriában kiállított fejedelmi meghívólevél (regalis) által történt, amely tartalmazta a gyűlés helyét, időpontját, az összehívás okát, és tényét, s hogy fognak-e peres ügyet tárgyalni. A meghívók kiküldése az országgyűlés kezdetét megelőzően 2-3 héttel történt.⁵⁸ Az országgyűlésen a három nemzet (a magyar nemesség, a székely és szász előkelők), a Partium képviselői és a fejedelem által személyesen meghívottak (regalisták) vettek részt. A regalisták között jelen volt a fejedelmi tanács, a részben főrendekből álló fejedelmi tábla, a fejedelmi és törvényhatósági főtisztviselők, valamint az erdélyi egyházak vezetői. Az erdélyi országgyűlés egykamarás volt. Annak ellenére, hogy Erdélyben is kialakult a rendiség, nem volt olyan differenciálódás a főrendek és a köznemesség között, amely a kétkamarás rendszer kialakulását eredményezte volna. A regalisták és a követek így együtt tárgyaltak.⁵⁹ Az országgyűlés három típusa különböztethető meg: a tulajdonképpeni országgyűlés (generalis congregatio), a részgyűlés (partialis congregatio) és a tábori országgyűlés. A részgyűlések funkciója a korszakban majdnem azonos volt az országgyűléssel. Az 1660-as évek végétől próbálták a közjogi vonatkozású vagy a kormányzatot érintő nagyobb horderejű döntések meghozatalát a részgyűlésekről az országgyűlésekre hárítani. A fejedelem személyesen általában nem vett részt a gyűlésen, eltekintve néhány fontosabb, nagyobb horderejű gyűléstől. A fejedelmet távollétében általában helytartó képviselte.⁶⁰ Törvényjavaslatot a fejedelem terjeszthetett elő vagy maga az országgyűlés is proponálhatott. A gyűlés a fejedelem által kinevezett tanácsnok elnöklelte alatt működött. A fejedelemnek minden egyes határozatot, majd az összes határozatot együttesen is meg kellett erősítenie, aláírásával ellátnia. Ezután adta át az országgyűlésnek, s ezzel a határozatok törvényerőre emelkedtek.⁶¹

Bocskai István erdélyi gyűlései nem különböztek a hagyományos egykamarás erdélyi országgyűlésektől. Ugyan a nyárádszeredai és a kelementelki gyűlésen a három nemzet képviselői közül csak a székelyek és magyarok jelentek meg, de a Bocskai beiktatását hozó medgyesi, illetve és a Habsburgokkal való békekötés erdélyi vonatkozásait tárgyaló kolozsvári gyűlésen már mindhárom nemzet képviseltette magát. Legitimáló ereje volt ezeknek a gyűléseknek, jóllehet Bocskai katonai erővel és alkukkal szerezte meg Erdélyt. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAGI ZOLTÁN PÉTER: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.*
 BENDA KÁLMÁN: *A Bocskai-szabadságharc. Budapest, 1955, Művelt Nép Könyvkiadó.*

⁵⁸ TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. Adalék az erdélyi rendiség történetéhez. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó. (továbbiakban: Trócsányi1976.)* 16–26.

⁵⁹ CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, 1998, Tankönyvkiadó. (A továbbiakban: Cszimadia–Kovács–Asztalos 1998.)* 200.

⁶⁰ Trócsányi 1976. 44-47.

⁶¹ Cszimadia–Kovács–Asztalos 1998. 200.

- BENDA KÁLMÁN – PÉTER KATALIN: *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*. Budapest, 1987.
- BOCSKAI ISTVÁN: *Levelek*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította: Benda Kálmán. h. n. 1992.
- CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1998, Tankönyvkiadó.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek V*. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1875–1898.
- Erdély története három kötetben. I. kötet: A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. MAKKAI LÁSZLÓ–MÓCSY ANDRÁS. Budapest, 1988.
- HÍDVÉGI MIKÓ FERENC Históriaja. A maga életében történt erdélyi dolgokról 1594–1613. Kiadta KAZINCZY GÁBOR. Pest, 1863.
- HORN ILDIKÓ: Bocskai István erdélyi politikusai. In: *Studia Caroliensia* 7 (2006) 1. sz. 87–104.
- JAKAB ELEK – SZÁDECZKY LAJOS: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig*. Budapest, 1901.
- JUHÁSZ KRISZTINA: A Bocskai felkelés okai. Bocskai István magyarországi (ország)gyűlései. *Szeged* 23 (2011) 8–9. sz. (2011. aug.–szept.) 32–39.
- Magyar Országgyűlési Emlékek XI. (1605–1606)*. Szerk. KÁROLYI ÁRPÁD. Budapest, 1899.
- NAGY LÁSZLÓ: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Budapest, 1961, Akadémiai Kiadó.
- NAGY LÁSZLÓ: *Bocskai István a hadak élén*. Budapest, 1981, Zrínyi katonai kiadó.
- PÁLFFY GÉZA: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010, História Könyvtár Monográfiák 27.
- PAPP SÁNDOR: Bocskai István török politikája a felkelés előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004) 4. sz. 1198–2011.
- PAPP SÁNDOR: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg-ígéret hátteréhez. In PAPP KLÁRA – JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA: *„Frigy és békesség legyen...” A bécsi és zsitvatoroki béke*. Debrecen, 2006. 267–295.
- Széckely Oklevéltár VI*. Szerk. SZÁDECZKY LAJOS. Kolozsvár, 1897.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. Adalék az erdélyi rendiség történetéhez*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.
- ÚJVÁRY ZSUSZANNA: *„Nagy két császár birodalmi között”. A hosszú háborútól Bethlen Gábor haláláig*. 1984, Gondolat.

KRISZTINA JUHÁSZ

*The Transylvanian Diets of István Bocskai***Abstract**

In the insurrection of István Bocskai (1604–1606) against Emperor Rudolph, Transylvania played a minor role. Bocskai first invaded the northern parts of the Hungarian Kingdom as an Ottoman ally during the Fifteen Years War (1593–1606) fought against the Habsburg Empire. Transylvania – the province which was an Ottoman vassal before the war, but from 1603 it was controlled by a Habsburg governor – was also annexed to the territories ruled by him. Bocskai slowly acquired the support of the Transylvanian „nations” (Hungarians, Seklers, Saxons) and some Hungarian aristocrats of Transylvanian origin. This paper analyses the gradual increase of his influence and the role of Transylvanian diets in this process. Bocskai was elected as prince of Transylvania by two nations (Hungarians, Seklers) in February 1605 on the diet of Nyárádszereda. Later the assembly held at Kelemenfelke secured his position in May 1605. By gaining the support of the Saxons as well, Bocskai was inaugurated as prince on the diet of Medgyes in September 1605. The last diet during the short Transylvanian rule of Bocskai was held at Kolozsvár in April 1606 where the articles of a future peace agreement concerning Transylvania with the Habsburg ruler were accepted. These diets legalized the rule of Bocskai in Transylvania in the province he obtained by force and diplomacy.

CZIRÁKI ZSUZSANNA

Két világ határán

Johannes Benkner 17. századi erdélyi szász politikus bécsi és konstantinápolyi diplomáciai tevékenysége¹

Johannes Benkner alakja a Bethlen-kori Brassó és az erdélyi fejedelmi hatalom viszonyát vizsgáló, alapvetően várostörténeti vonatkozású kutatásaim során hívta fel magára a figyelmet. Életútja, valamint az azt körülölelő események és összefüggések mindenképpen izgalmas szeletét képezik az erdélyi történelemnek, mind Benkner szűkebb pátriája, Brassó, mind pedig Erdély és az egész régió vonatkozásában. Pályájának vizsgálata kiváló példája annak, hogy egy személy és egy város történetén keresztül hogyan juthatunk közelebb nagy folyamatok megismeréséhez. Az alábbiakban tehát arra teszek kísérletet, hogy Johannes Benkner (1580–1653) brassói polgár kalandos fordulatokban nem szükölködő életén keresztül felvillantsam a 17. századi Erdély történetének néhány sorsfordító mozzanatát.

A Benkner név viselői Brassó egyik legrégebb családjához tartozónak vallhatták magukat, s a rokonság egyik emblematikus alakja révén már a 16. században eljutottak a legmagasabb városi tisztségig, a városbíróságig. Ezt a hivatalt a szász történetírásban „idősebbként” említett Johannes (Hans) Benkner többször is betöltötte 1547–1565 között, aki jelentős érdemeket szerzett a város gazdasági és kulturális életének ösztönzésében.² Egészen különleges pályára került egy másik brassói Benkner, a renegát Markus. Ő török fogságba kerülve áttért az iszlám hitre és számos más keresztény társához hasonlóan beépült az oszmán hivatalnokrétegbe. 1571-ben ő volt az a csauz, aki Erdélybe hozta Báthory István fejedelem számára a szultán kinevező fermánját.³ Szülővárosával sem szakadt meg véglegesen a kapcsolata, a brassói krónikások tanúsága szerint a 16-17. század fordulójának középszintű oszmán tisztviselői között feltűnő Markus Benkner, vagyis akkor már Amhát bég, többször fordult meg követként Brassóban.⁴

A hagyomány szerint e tanulmány főszereplője is Markus familiájából származott, bár a rokonság foka egyelőre nem tisztázott. Jellemző a személyét övező bizonytalanságra, hogy volt olyan szász szerző, aki egyenesen a muszlimmá lett brassói polgár fiának tartotta.⁵ A 19. századi szász tudományosság egyik vezéralakja, Joseph Trausch azonban cáfolta ezt a véleményt, egyben brassói adatok alapján megállapította, hogy az „ifjabb” Johannes Benkner a hasonló nevű brassói polgár – nem a már említett városbíró – és Agnetha Goldschmidt fia volt.⁶ Mind a

¹ E tanulmány elkészülését a TÁMOP-4.2.1/B-09/B-09/1/KONV-2010-005 pályázata támogatta.

² Bővebben lásd: Nussbächer 1988.

³ Binder 1996.¹¹

⁴ Marcus/Markus Benkner vagyis Amhát bég brassói vonatkozásairól bővebben: Massa-Fuchs, 268–269.

⁵ David Hermann és az Oltard-féle krónika alapján idézi Trausch, in: Trausch 1868. 106.

⁶ Uo.

Benknerek, mind pedig a Goldschmidtek a városi elithez tartoztak, a kiváltságosok azon köréhez, amely pénzügyi és politikai befolyása révén meghatározta Brassó és az egész Barcaság életét. A Benknerekről egyébként a 17. század végén még úgy tudták Brassóban, hogy Markus-Amhát bég öröksége folytán oszmán felségterületen is számottevő jövedelmekkel rendelkeztek.⁷

Az ifjabb Benkner életének korai szakaszáról, családi hátteréről szóló ismert híradások ezzel véget is érnek. Szinte semmit sem tudunk róla addig a pillanatig, míg a híres brassói politikus, Weiss Mihály (Michael Weiß/Michael Albinus/Fejér Mihály) oldalán a városi politizálás határain túllépve részesévé nem vált a 17. század eleji Erdély hatalmi harcainak. Maga Weiss a tehetős szász fiatalokhoz hasonlóan a prágai udvar hivatalnokaként szolgált, ahol nemességet is nyert. Weiss 1590-ben tért vissza Erdélybe, ám nem szülővárosában, Medgyesen, hanem Brassóban telepedett le, ahová a császári udvarból szervezett kereskedelmi ügyei kötötték.⁸ Tehetségét, jól kiaknázott üzleti és politikai kapcsolatait, biztos ítélőképességét az erdélyi fejedelmi udvar is felismerte, így már Báthory Zsigmond uralkodása idején szerepet kapott az erdélyi diplomáciában.⁹ Különösen a moldvai és havasalföldi kapcsolatok terén számítottak rá a későbbi fejedelmek is, ami önmagában még egyáltalán nem rendkívüli, hiszen a brassói polgárok a város földrajzi helyzeténél és kereskedelmi hálózatánál fogva kézenfekvő közvetítőkként szerepeltek a fejedelemség és a vajdaságok viszonylatában. Weiss a brassói közéletben csupán 1600-tól vállalt tevékeny szerepet, ekkor került a város élén álló szenátus tanácsurai közé. A városvezetés legfiatalabb és legaktívabb tagjaként roppant energiával látott munkához, amelynek eredményeként politikai elképzelése rányomta a bélyegét Brassó további magatartására.¹⁰ Weiss ekkoriban, a pártharcoktól és mindennapos hatalmi villongásoktól fűtött 1600-as években fűzhetette szorosabbra kapcsolatát Johannes Benknerrel, aki a továbbiakban legközelebb bizalmasa és harcostársa lett. Jóllehet Weiss évek óta a brassói politizálás domináns egyéniségének számított, csupán 1612-ben került a városbírói posztra, Benknert pedig ugyanebben az évben választották a patrícius elit által uralt, a városvezetés legmagasabb szintű testületének számító, tizenhat tagú szenátusba. Benkner bekerülése a belső tanácsba nyilvánvaló összefüggésben állt az ugyancsak igen fiatalon a hatalmi hierarchia csúcsára került Weiss Mihály városbíróságával.¹¹ A szövetségesek beemelése a hatalomba roppant jelentőséggel bírt e közösség esetében is, hiszen Brassóban ebben az időszakban kiélezett harcok folytak a várost uraló patríciusok egyes csoportjai között. A viszály hátterében álló helyi érdekharcokat pedig csak felerősítették a tizenötéves háború utolsó éveinek nehézségei, amelyek még az erdélyi viszonylatban kifejezetten erősnek és biztonságosnak számító Brassót is komoly kihívás elé állították. Ami a város stratégiáját illeti, jól tudjuk, Brassóban voltak ellenzői a régi brassói patríciuscsaládok uralmát folyamatosan támadó Weiss-párt terveinek és módszereinek, ez pedig nem kis csatározásokhoz vezetett a városi tanácsban. Úgy tűnik, a megosztott városvezetésben felülkerekedő Weiss–Benkner-koalíció a szenátus és különösen a patrícius vezetőket bizalmatlanul méregető, döntően a közép- és alacsony rangú fórumának számító Százak Tanácsa hozzájuk húzó tagjaival kovácsolta ki a brassói politika azon ívét, amely az 1612–13-as esztendőkből nemcsak a város, hanem egész Erdély sorsára meghatározó befolyással bírt.¹²

⁷ Uo.

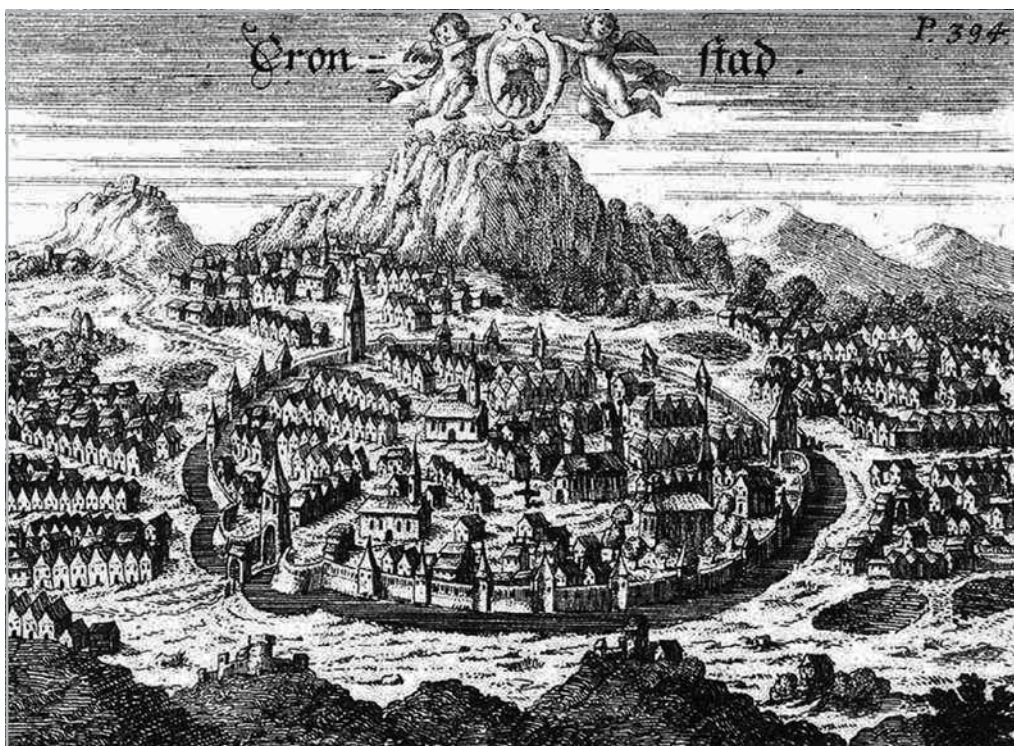
⁸ Liber annalium, 140–141; Philippi 1982. 18–19; Weiss Mihály pályájával kapcsolatban lásd még: Mika 1893.

⁹ Philippi 1982. 27; Liber annalium, 148–151.

¹⁰ Philippi 1982. 29–30.

¹¹ Virorum Coronae eximiorum, 102.

¹² A brassói vezetés pártszakadására utal Weiss 1610-ben, a Százak Tanácsa szószólójaként elmondott beszéde, melyben a városban uralkodó széthúzás, az elit körében tapasztalt visszaélések megszüntetéséért és a polgárok egyetértésének előmozdításáért emelt szót. Vö.: Liber annalium, 212–215.

Brassó látképe. Johann Jakob Schollenberger rézmetszete a 17. századból ❖ RÓZSA GYÖRGY: Városok, várak, kastályok. Budapest, 1995, HG és társa Kiadó. 9. kép.

Szükség is volt a szövetségesekre, mert a brassói városvezetést megosztó ellentétek országos problémákkal fonódtak össze. Báthory Gábor fejedelem 1611 decemberében elfoglalta az uralma elleni szervezkedés egyik tűzfészkeként tartott Szebent, az erdélyi szász universitas székhelyét. A szász metropoliszként is emlegetett, addig „kivülálló” számára gyakorlatilag érinthetetlen, gazdag és erős várost fejedelmi székhellyé tette, a szászok évszázados privilégiumait pedig hatályon kívül helyezte. Az erdélyi szászság történetében páratlan jogtiprás a Habsburgok erdélyi országgyesítő terveivel összefonódva szabályos polgárháborút váltott ki Erdélyben. Ez az Oszmán és a Habsburg Birodalom között öröklődő Erdélyi Fejedelemség integritását kockáztatta, 1613 őszén pedig Báthory Gábor bukásához vezetett. A harcokban kiemelkedő szerep jutott Brassónak, ami a fejedelem által kiiktatott Szeben szerepét átvéve a szász universitas vezetését vállalta magára, egyben menedéket és támogatást biztosított a Báthory hatalmával szembehelyezkedőknek. A „lázadók” célja Báthory

Weiss Mihály, a nagy formátumú brassói főbíró ❖ A kép forrása: Mika Sándor Weiss Mihály (1569–1612). Egy szász államférfiu a XVII. századból

Gábor elmozdítása és „tyrannusi uralmának” felszámolása volt. A város potenciáljára enged következtetni az a tény, hogy a közösség vezetésében hangadó Weiss Mihály és köre a legmagasabb szinteken járt közben a szászság és a Báthory-ellenzék érdekében: ügynökeik jelen voltak Bécsben és Konstantinápolyban, továbbá eredményesen manipuláltak a „közvetlen szomszéd-ság”, Havasalföld és Moldva vezetésével is. A fejedelmváltást célul tűző erdélyi csoport – mely a szászokon kívül székely és magyar főembereket is tömörített – végső győzelme azonban 1613 októberéig, Bethlen Gábor trónra lépéséig váratott magára, addig pedig hadszíntérré változtatta az ellenállás csomópontjának számító Barcaságot.¹³

Ebben a most csak röviden említett háborús kavalkádban az első híradás Johannes Benkner diplomáciai szerepvállalásáról 1611 végéről származik. Egy másik brassói tanácsúr, Michael Forgatsch mellett vezetője volt annak a követségnek, mely a havasalföldi vajda, Radu Mihnea¹⁴ jóindulatát volt hivatott elnyerni Brassó számára.¹⁵ A megbízatás igen kényes természetű volt: Mihnea vajda Báthory Gábor emberének számított, s tevékeny részt vállalt az 1611-es erdélyi háborúskodásban, amely Brassó és az általa tüzelt Báthory-ellenzék ellen zajlott. Benknerék – és a magukkal vitt ajándékok – elérték a vajda megnyerését, rövidesen pedig a létfontosságú havasalföldi-brassói kereskedelmi forgalmat is sikerült helyreállítani. Havasalföld azonban nem csupán gazdasági érdek alapján bírt jelentőséggel: erre vezetett az út, amely Brassót összekötötte Konstantinápolyval, ez a körülmény pedig a kialakult helyzetben különös jelentőséggel bírt. A szászok ugyanis hiábavaló bécsi segítségkeresésük után 1611–1612 fordulóján ismét felidézheték magukban az évszázados tanulságot: Erdélyben semmiféle nagyobb változás nem képzelhető el a Porta hozzájárulása nélkül. Ennek megfelelően, míg 1611-ben a szász diplomáciában a Habsburg orientáció uralkodott, az 1612-es esztendő már a portai kapcsolatok erősítése jegyében telt el. A szászok konstantinápolyi diplomáciai szálait mozgató Brassó a Portán komoly eredményeket ért el az év folyamán. Döntő jelentőségű volt a Giczzy Andrással, Báthory Gábor volt követével még az év elején kötött megegyezés fejedelemségre emeléséről, melyet elvben bizonyos portai körök – Mehmed aga (Deák Mehmed), Magyarogli Ali pasa, majd a nagyvezír Naszúh pasa – és színleg a havasalföldi vajda is támogatt, ám jelentékeny haderő rendelkezésre bocsátása nélkül. Bár az év folyamán sikerült jelentősebb haderőt összevonni Brassóban – ebben szerepet játszott a Havasalföld élére visszatérő, a Habsburgok által favorizált szövetséges Radu Șerban vajda és az időközben szintén Báthory Gáborral szembeforduló Bethlen Gábor támogatása –, 1612. október 14-én a fejedelem és a brassóiak közötti földvári¹⁶ összecsapás utóbbiak vereségével végződött. Ez azonban korántsem jelentette a küzdelem végét, hiszen a még mindig jelentős tartalékokkal rendelkező Brassót és a falai között tartózkodó ellenzékét a Portáról és Bécsből is szorongatott Báthory Gábor továbbra sem tudta megsemmisíteni.¹⁷

A brassói történelem egyik legsötétebb napjaként számon tartott esemény fordulópontnak bizonyult Johannes Benkner életében, hiszen ekkor került a figyelem középpontjába, a földvári csatában életét veszítő Weiss Mihály utódaként és politikája folytatójaként. Addigi tevékenységét tekintve biztonsággal állíthatjuk Benknerről, hogy ha addig alakja nem is lépett ki Weiss

¹³ Az események részletes bemutatását lásd: Cziráki 2011.

¹⁴ Havasalföldi vajda (1601–602, 1611, 1611–1616)

¹⁵ Archivele Naționale ale României Filială Brașov; Fondul Primăria municipiului Brașov, seria socoteli alodiale / Stadthannenrechnungen [ANR FB Stadthannenrechnungen]. V/19. 20.

¹⁶ Földvár (ném. Marienburg, rom. Feldioara), barcasági szász mezőváros

¹⁷ Vö.: Cziráki 2011. 856–867.

árnyékából, a városbíró bizalmasaként¹⁸ jelentős feladatokat bíztak rá. Egyfelől az ő nevéhez kapcsolódott a Havasalfölddel kötött béke tetőaláhozása a fentebb már említett, 1611. december 28. és 1612. január 28. közötti kritikusan időszakban.¹⁹ Másfelől városgazdaként²⁰ a városban tömörülő haderő fizetése és koordinálása is az ő megbízatásai közé tartozott,²¹ sőt 1612. június 15-én személyesen küldték Havasalföldre katonáért.²² Ő kísérte be a Giczyt fejedelemségre hozó Mehmed béget és a vele érkező katonaságot is Brassóba június 25-én.²³ Magát Giczzy Andrást is ő vezette a városba, 1612. július 21-én.²⁴ Konstantinápolyi szerepvállalásáról leghamarabb 1612 végén értesülünk. Mindent összevetve kétség sem férhet hozzá, hogy a háború közepén álló Brassóban „neve volt” Benkner tanácsúrnak a mindenható bíró, Weiss Mihály, valamint a török diplomácia szereplői szemében. Az is világosan kitűnik, feladatkörébe olyan kulcsfontosságú ügyek tartoztak, mint a város haderejének szervezése, illetve a fontos diplomáciai küldetésben járókkal való kapcsolattartás és önálló diplomáciai feladatok lebonyolítása.

Benkner a brassói ellenállás élére a vesztes földvári csatát és Weiss Mihály halálát követően került, ekkor ugyanis rá hárult a feladat, hogy tovább vezesse a várost a néhai városbíró által megkezdett úton. Ebben a városi tanácson kívül a jelenlévő magyar és székely előkelők, valamint a brassói török megbízottak, Mehmed bég, Amhát (Ahmed) és Ibrahim csauszok is támogatták. Figyelemre méltó tény, hogy a veszített csatát követően Brassó két nap alatt rendezte sorait, és új tervet kovácsolt az ellenállás életben tartására, ebben pedig nem csekély szerep jutott Johannes Benknernek. A város a legfőbb utánpótlási vonalának számító Havasalfölddel a háta mögött még a háborús viszonyok közepette is rendelkezett annyi tartalékkal, hogy a végső győzelemben reménykedve kitarson néhány hónapig. Mint a későbbi események igazolták, ez a remény nem is volt alaptalan. A siker érdekében azonban diplomáciai támogatásra is szükség volt, ezért sürgősen fel kellett venni a kapcsolatot a két érintett hatalommal, a Portával, illetve a Habsburg udvarral. Benkner tájékoztatása alapján úgy tudjuk, a brassóiak feltétlenül számítottak volna Bécs támogatására is, ám törekvéseiket Báthory Gábor megghiúsította. A fejedelem ugyanis hamis

¹⁸ Weiss Mihály naplójában maga számol be arról, hogy bizonyos stratégiai döntéseiről egyedül Benknerrel tájékoztatta. Vö.: Liber annalium, 223.

¹⁹ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 20–28.

²⁰ Johannes Benkner 1612-ben nem csak egyszerűen szenátorra, hanem városgazdává (Stadthann/villicus) választották, a városi hierarchiában a bírót követő, gazdasági természetű ügyekért felelős személy volt. Vö.: Vironum Coronae eximiorum, 102.

²¹ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 38. 49. 58. 65. 195. 223. 239.

²² ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 69.

²³ ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 75.

²⁴ Az 1612-es számadáskönyvi bejegyzésekből világosan kitűnik, Giczzy csupán július 21-én vonult be Brassóba. A Havasalföld felől érkező trónkövetelő elé július 19-én küldték ki Hans Benknerrel, aki két nappal később kísérte be Giczzyt és török kíséretét: „21. July. *Khompt der Götzi Andrias mitt etlichen Thürcken, als mit dem Ibrayhim undt seinem bruder Undt mit dem kapuschy Aga sampt einem Armaschön [sic!] Undt mit im auff 600 kriegsvolck. Zufur ist der Amhatt Chaius Undt Memhett Böck sampt ihren dienern alhir, Undt der Ayngaluschy [Angyalossy] Mihaly Undt Sucky Benedeck mit ihren knechten.*” ANR FB Stadthannenrechnungen V/19. 124. Brassóba tehát két részletben érkezett meg a Portáról küldött támogatás: először júniusban Mehmed aga és a Havasalföldön toborzott 400 fős segédcsapat, majd egy hónappal később Giczzy és Ibrahim pasa, 600 katonával. Az adatok a Brassó körül gyülekező had létszámáról is árulkodnak, a Havasalföldről érkezett csapatok és a brassóiak által kisebb csoportokban fölfogadott katonák ekkor összesen körülbelül ezeröttszázan lehettek.

leveleket íratott az udvarba a brassóiak nevében, amelyben úgy tüntették fel a helyzetet, mintha a brassóiak nem számítanának Bécs beavatkozására.²⁵

Ennek fényében a brassói tanács úgy határozott, végleg a Porta mellett kötelezi el magát. E döntés eredménye lehetett a Konstantinápolyba kiküldött sürgős brassói követség is, melynek indítására már néhány nappal a földvári csata után sor került. Sajnos a küldetés lezajlásáról rendkívül kevés információ áll rendelkezésre, a Benkner által kompilált krónika is csak annyit jegyez meg ezzel kapcsolatban, hogy „sikerrel járt”.²⁶ Maga Benkner egy későbbi levelében pedig azt állította, hogy személyesen Naszúh pasától kért és kapott kihallgatást.²⁷ A hiányos forrásokból adódó értelmezési nehézségekben a Habsburgok konstantinápolyi követe, Michael Starzer siet segítségünkre, hiszen a Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött levelezésében fennmaradt egy olyan beszámoló is, amely megemlékezik Benkner konstantinápolyi követségéről, sőt roppant érdekes színben tünteti fel azt. 1612. december 7-én Konstantinápolyban kelt jelentésében ugyan is arról tájékoztatta az udvart, hogy nagy csatát vívtak a brassóiak és Báthory, melyben előbbieket alulmaradtak. A városiak Gicz Andrással egyetértésben nyomban követséget küldtek a Portára, hogy a szultán pártfogását kérjék a fejedelem ellen. Naszúh azonban felszólította őket, hogy egyezzenek ki Báthoryval, egyben megígérte, hogy rábírja a fejedelmet, ő is tegyen engedményeket a szászoknak.²⁸ A követek látszólag elfogadták a Porta parancsát, ám csalódásuk határtalan lehetett. A brassói diplomácia rugalmassága mégis mentőövet dobott a szorult helyzetben lévő város, hovatovább az egész szászország és a velük egy követ fűjök számára: Benkner a nagyvezírral folytatott tárgyalások kudarca után a másik lehetséges szövetséges, a Habsburg udvar felé fordult, amellyel Bécs portai követe, Michael Starzer révén lépett kapcsolatba. A brassói uraság személyesen hívta titkos találkozóra Starzer követet, ahol mézes-mázosan ecsetelte számára a szászok Basta generális óta töretlen császárhűségét! Kitért arra a körülményre is, hogy csupán a közvetlen katonai fenyegetés vitte őket arra, hogy a törökkel egyezkedjenek. Elmondása szerint szorongatott helyzetük akadályozta meg őket abban is, hogy közvetlenül Bécsben kopogtassanak segítségért, ezért próbálkoznak most a portai követ útján. Benkner kifejtette Starzernek, számítanak a Habsburgok támogatására, hiszen Báthoryval sohasem fognak megbékélni, legalábbis addig bizonyosan nem, amíg vissza nem adja Szebent és a szász szabadságokat. Azt is megjegyezte, hogy erre vélekedésük szerint sosem fog sor kerülni, hacsak öfelsége a császár garanciát nem vállal az ügyért, és szárnyai alá nem veszi Báthoryt és az erdélyi fejedelemséget. Benkner azt sugalmazta, ha Báthory elismerné II. Mátyás és a Magyar Királyság főségét, a szászok is megnyugodnának Szeben visszaadása felől.²⁹ A követjelentés rendkívül fontos abból a szempontból, hogy egyértelműen igazolja, Benkner a szászok nevében már ekkor, 1612 őszén felajánlkozott a Habsburgoknak, ami az alább tárgyalt, 1614-es események közvetlen előzményeként tekinthető.

²⁵ *Chronica seu Historia d[omi]ni Benckneri*. In Manuskripten-Archiv. Angelegt von Lukas Joseph Marienburg. Rector des Gymn. in Cronstadt. III. Band. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, I. Oct. Germ. 3. [továbbiakban: Benkner] 176. v; a krónika feltételezhetően nem Benkner saját műve, hanem az ugyancsak kortárs krónikás Paul Sutoris munkájának átvétele. Vö.: Trausch 1868. 107.

²⁶ Benkner, 177. r.

²⁷ Johannes Benkner Naszúh pasának. Brassó, 1614. március 15. Österreichische Staatsarchive Haus-, Hof- und Staatsarchiv [továbbiakban: ÖStA HStA] Türkei I. 97. Konv. 2. fol. 7.

²⁸ Michael Starzer Hans Molartnak. Konstantinápoly, 1612. december 7. ÖStA HStA Türkei I. 95. Konv. 1. fol. 178–186.

²⁹ Uo.

³⁰ Vö. Nösner 168; Petrus Banfy, 428–429.

A Benkner-követség 1612. október végétől 1613. január 13-ig³⁰ tartózkodott Konstantinápolyban, ahova időközben az Erdélyből menekülni kényszerülő Bethlen Gábor híre is megérkezett. Úgy tűnik, az őszön zajló portai diplomáciai hadjáratban e két fél szövetsége végleg megpecsételődött. A Johannes Benkner vezette brassói csoport és Bethlen Gábor koalíciója a kezdeti elutasítást követően lassan-lassan kiépítette pártfogói bázisát az oszmán méltóságok körében. Bethlen fellépése a hódoltsági hatalmasságok udvarában, majd portai aktivitása szerencsésen találkozott a Brassóból szünet nélkül érkező panaszáradattal, mely kitartóan ostromolta Báthory portai pozícióit. A fejedelem elmozdításában tudatosan együttműködő felek szívós és összehangolt diplomáciai hadjáratának köszönhetően született meg 1612 kora nyarán a szultáni döntés: Báthory Gábort el kell mozdítani trónjáról.³¹

Július elején indították útnak az erdélyi rendezéssel megbízott török különítményeket Magyarogli Ali pasa és Iszkender pasa vezetésével, amelyekhez tatárokat, majd a havasalföldi és moldvai vajdákat is mellérendelték. Már a változások előszeleként érkezett Brassóba Hüszejin csausz 16 emberével július 16-án.³² Ő volt az, aki a városba hozta Magyarogli Ali pasa július 12-én, Ruzsucsukban kelt levelét, amelyben várható érkezését jelentette be a brassóiaknak. Ebben a pasa megnyugtatta híveit, a szerencse végre melléjük szegődött, hiszen a felséges padisah meghallgatta könyörgésüket és sereget indított megszabadításukra. Tudatta azt is, hogy új fejedelmet választhatnak majd a nekik tetsző személyek közül. Egyben szigorúan intette a városvezetést, legyenek résen, és tartsanak ki az őket körülvevő ellenséggel szemben is – itt nyilvánvalóan a Báthory körül szerveződő hadseregre utalva –, őriztessék jól a határaikat, nehogy ellenség tévedjen be. Az akció részleteire vonatkozóan annyit közölt, hogy ő és Iszkender pasa már átkeltek a Dunán. Magyarogli seregrésze is gyülekezik egy pontosan meg nem nevezett helyen, majd onnan vonulnak be Brassóba. Figyelmeztette a brassóiakat, hogy katonáikat is táborukba várják, azontúl ne feledkezzenek meg a felvonuló sereg tisztjes ellátásáról se, hiszen végső soron az erdélyiek barátaiként érkeztek. A pasa azt is megígérte, gondoskodik róla, hogy sem a székelyek, sem más nép nem fogja háborgatni a szászokat. Az írásból az is kiderült, Magyarogli érkezéséig a levelet kézbesítő Hüszejin aga és Behram aga volt kijelölve, hogy képviselje a törököket a városban. Cserébe a pasa azt kérte, Brassó is küldjön egy megbízottat mellé.³³

A csausz felbukkanása érthető kíváncsisággal, sőt minden bizonnyal nyugtalansággal töltötte el Báthory Gábort, akinek követei másfél hónapja próbálták visszafordítani a kedvezőtlen folyamatokat a Portán, s nem lehettek kétségei a küszöbön álló konfrontáció felől. Brassó vezetői az utolsó pillanatig igyekeztek palástolni az eseményeket és a törökök megérkezéséig húzni-halasztani a nyílt konfrontációt a fejedelemmel.³⁴ Ennek fényében, a fejedelmével megbékélő alattvaló látszatát keltve működtek közre Báthory fejedelemmel, aki tudomást szerezve a közelgő veszélyről, pénzt és katonát kért az erdélyiektől – így a szászoktól is.³⁵ A brassói tanács 1613 nyarán tanúsított magatartását vizsgálva feltűnő a város olykor a következetlenség határát súroló, lavírozó magatartása a két fél, Báthory Gábor és a törökök közötti konfliktus során. Ebben az esetben olyan jelenséggel szembesülünk, amely már Weiss Mihály tevékenysége idején csaknem szakadáshoz vezetett a városvezetésben, és ami lényegében véve az erdélyi szászokat is megosztó németes és törökös párt szembenállásából sarjadt ki. Andreas Hegyes tanácsúr

³¹ Cziráki 2011. 856–867.

³² ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 226.

³³ Magyarogli Ali pasa levele a brassói bírónak. Ruzsucsuk, 1613. július 12. In: Guboglu 1965, 241–245.

³⁴ Hegyes, 465–466.

³⁵ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20. 234. 239. 243.; Hegyes, 467.

szemtanúként számol be arról a szóváltásról, amely augusztus 4-én, a török hadak felvonulásának biztos tudatában zajlott le a városbíró és Johannes Benkner között, és ami kis híján tettlegességig fajult. Benkner ugyanis – Weiss Mihály Báthory-ellenes politikájának folytatójaként – minden követ megmozgatott a törökök behívása és az aktuális fejedelmjelölt, Bethlen Gábor trónra segítése érdekében. Politikája azonban nem váltott ki osztatlan lelkesedést a városban, hiszen maga Johannes Draudt bíró állt annak a csoportnak az élén, amely a Báthoryval való megbékélést pártfogolta. Hegyes keserűen jegyezte meg a történekről, hogy három év szakadatlan küzdelem után a „törökösök” és „gáborosok” közötti belső egyenetlenség a legkomolyabb veszélybe sodorta a legfőbb ellenség, Báthory Gábor megbuktatásának ügyét. Úgy tűnik, ebben a helyzetben a belviszályba mélyedt városi tanács helyett a Százak Tanácsa mondta ki a végső döntést: a közelgő Magyaroglit szívélyesen kell fogadni, de a fejedelemmel sem kerülhet nyílt kenyértörésre sor.³⁶ A józan döntés háttérében nem alaptalanul sejthetjük a háborúba belefáradt város túlbiztosításra épülő, az erőviszonyok végleges kialakulásáig várakozó álláspontot képviselő cselekvési tervét.³⁷

1613. augusztus 9-ről ismerjük az első olyan adatot, amely már a török sereg közeledéséről árulkodik: Magyarogli Ali pasa elé brassói futárt szalasztottak levelekkel Havasalföldre.³⁸ A Magyaroglival fenntartott kapcsolatért a város „török-referense”, Johannes Benkner felelt.³⁹ Benkner ugyanis legkésőbb konstantinápolyi követsége során olyan pozíciót vívott ki magának a törökök szemében, hogy a portai megbízottak őt tekintették a brassóiak – mi több, az erdélyi Báthory-ellenzék – legfőbb szószólójának közös ügyükben. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a Brassóba befutó török levelek címezésében következetesen kiemelik nevét a brassói tanácsosok közül. Szokatlan eljárás ez, hiszen legfeljebb a bírót volt szokás külön megemlíteni a címzettek között. Az is sokat elárul a Báthory-ellenes portai körökhöz fűződő viszonyáról, hogy Magyarogli egyértelműen „barátjának” nevezi, és személyes hangot üt meg vele szemben, jóllehet rajta kívül más városi tanácsosok is feladatot kaptak a törökök fogadása során.⁴⁰

A Havasalföld felől közelítő török–tatár–havasalföldi⁴¹ haderő első egységei augusztus 21-én érkeztek meg Brassó alá, és Óbrassóban helyezték el őket.⁴² Úgy tűnik, ez volt az a pont, amikor végképp megszakadt a városiak érintkezése a fejedelemmel. A Báthoryval a végéhez közeledő levélváltás utolsó hírmondójaként futott be Giresch Jakab brassói futár 21-én, aki – Báthory egyik emberével együtt – az Óbrassóban táborozó tatárok fogságába esett. A fejedelem levelét hordozókat Tatár Cselebiék egyértelműen ellenségként kezelték, a náluk talált levelet feltörték és felolvasták a táborban. A tatárok veszjósló magatartása egyértelmű üzenetet sugallt a brassói

³⁶ Hegyes, 467.

³⁷ A város Benkner-párti táborának köszönhetjük a városbíró politikáját kritizáló kora újkori brassói falírkát, melyet egyenesen a bíró házának falára festettek: „Du Richter, warumb bist du so ein gottlos Mann und lässt die Leut so plagen? Willst auch nit wissen, was du glauben kannst.” Hegyes, 467.

³⁸ ANR FB Stadthannenrechnung V/20. 238.

³⁹ Erre utaló adat a városi számadáskönyvekből elsőként augusztus 19-re vonatkozóan nyerhető, ekkor könyvelték ugyanis a városban azt a szolgát, aki Benkner parancsára Magyaroglihoz utazott Havasalföldre. ANR FB Stadthannenrechnung V/20. 242.

⁴⁰ Magyarogli Ali pasa levele a brassói tanácsnak. Havasalföld, 1614. augusztus 24-e előtt. In: Guboglu 1965. 248; Magyarogli Ali pasa levele a brassói tanácsnak. Havasalföld, 1614. augusztus 25. In: Guboglu 1965. 252–253.

⁴¹ ANR FB Stadthannenrechnung V/20. 247. 266; Hegyes, 468.

⁴² ANR FB Stadthannenrechnung V/20. 244.; Valószínűleg erről az első seregrészről tesz említést Magyarogli Ali pasa egyik bizonytalan keltezésű, ám feltétlenül augusztusban íródott levele Benknernek, amelyben bejelenti ezer iszlám katona érkezését Brassó falai alá. Egyben azt is tudatta, hogy személyes bevonulása a városba egyelőre várat magára. Magyarogli Ali pasa levele Johannes Benknernek. Havasalföld, 1613 augusztusa. In: Guboglu 1965. 245–246.

vezetés felé: a többfelé kacsintó politika ideje végképp lejárt, a jövőben egyedül Magyaroglitol fogadhatnak el üzenetet.⁴³ Ez egyben a városban dúló pártharc végét is jelentette, hiszen az események tükrében már egyedül a benkneri iránynak maradt létjogosultsága a város politikájában.

Magyarogli és a brassói városvezetés személyesen csupán augusztus végén lépett kapcsolatba. A város parancsára Christoph Greissing brassói tanácsúr már 21-én csatlakozott a pasa havasalföldi táborához,⁴⁴ és három napot töltött ott. A pasa rögvést értesítette a brassóiakat Greissing úr megérkezéséről, és arról is tájékoztatta őket, Erdélybe vonulása még várat magára, mivel be kell várnia néhány tatár csapatot is, valamint István moldvai vajda seregét. A levélből továbbá az is kiderült, hogy nem jártak hiába a brassói urak a törökök udvarlására, hiszen Magyarogli többször hangsúlyozta, részletesen beszámolt a szultánnak a brassóiak igazáról.⁴⁵ Greissing tevékenységénél azonban sokkal jelentősebb Benkneré, aki személyesen és levelezés útján is állandó kapcsolatot tartott fent a pasával, Magyarogli pedig különös figyelemmel övezte őt a tárgyalások során. Benkner kiváltságos helyzetével teljesen összevág a pasa azon kérése is, hogy Brassóba jövele előtt kifejezetten Benknerrel akar tárgyalni néhány fontos kérdésben. Augusztus végén, talán szeptember elején még Havasalföldön kelt levelében arra utasította a városvezetést, hogy a brassóiak előtt álló feladatok és szolgálatok megbeszélése végett küldjék el hozzá Benknert, és majd vele együtt vonul be a városba. Árulkodó az a követelése, hogy Benkner egyedül, egy órával korábban érkezzen, mint a városiak fogadóbizottsága.⁴⁶ Tudjuk, hogy Benkner 26-án és 31-én is átvágott a havason, hogy megjelenjen a pasa színe előtt. Elsőként Andreas Hegyes és Hirscher, másodszer csak Hirscher tartott vele, ám kétség sem férhet ahhoz, hogy a brassóiak szószólója mindvégig Benkner maradt.⁴⁷

A brassóiak ekkoriban vették kézhez Naszúh pasa augusztus 16-án Konstantinápolyban kelt levelét, amelyben megerősítette a Magyaroglitol már korábban kész tényként közölt hírt: a szultán elüzi trónjáról Báthory Gábort. Naszúh, amellet hogy részletesen beszámolt a várható haderő összetételéről, kitért a brassóiak többszörösen is bizonyított hűségére, s arra kérte a városvezetést, levelének mását küldjék szét más erdélyi városokba is, nehogy felesleges pánik legyen úrrá az országon érkezésük miatt.⁴⁸ A város magas rangú követői még augusztus 28-án tették tiszteletüket Magyaroglinál,⁴⁹ akivel nyilvánvalóan a bevonulás részleteiről értekeztek.

A felek közötti egyenlenségről árulkodik Andreas Hegyes azon megjegyzése, mely szerint a szeptember első napjaiban megvalósuló felvonulás sehogy sem egyezett a brassóiak teveivel.⁵⁰ A városnak mindenesetre nem sok cselekvési szabadsága maradt, így az ilyenkor szokásos szertartások sem maradhattak el: a város tisztelgő ajándékait szállító, szintén magas brassói méltóságokból álló küldöttség szeptember 4-én indult útnak a török tábor felé.⁵¹ A jelek szerint Magyarogliék

⁴³ Hegyes, 468.

⁴⁴ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20. 242.

⁴⁵ Magyarogli Ali pasa levele a brassói tanácsnak. Havasalföld, 1613. augusztus 24-e előtt. In Guboglu 1965. 247–248.

⁴⁶ Magyarogli Ali pasa levele Binder Jánosnak és a brassói tanácsnak. Havasalföld, 1613. augusztus vége. In Guboglu 1965. 250–251.

⁴⁷ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20. 250; Hegyes, 469–470.

⁴⁸ Naszúh pasa levele a brassói főbíróknak. Konstantinápoly, 1613. augusztus 16. In: Guboglu 1965, 237–239.

⁴⁹ Hegyes, 470.

⁵⁰ Hegyes, 470.

⁵¹ A megajándékozottak között találjuk Magyarogli Ali pasát és fiát, a basa tiháját, Ichtár csauszt, Radul vajdát és Bernardo nevű tisztségviselőjét. Az ajándékok értéke összesen csaknem 500 forintot tett ki, ezenfelül na-

Brassóba vonulása volt az a tárgyalási pont, ami érthető módon komolyabb ellenállást váltott ki a városvezetésben, és felerősödtek azok a hangok, amelyek Benknerrel szemben elutasították a törökökkel való együttműködést. A brassóiak bizalmatlanságát támasztja alá az a kínos jelenet, mely szeptember 4-én játszódott le a két fél között. Az ajándékok bemutatását követően ugyanis Magyarogli magához rendelt néhány brassói előljárót, ám azok olyannyira vonakodtak ettől, hogy csak a felingerelt pasa kifejezett parancsára, „kényszerűségből” kerekedtek fel a török táborba.⁵²

A törökök „főhadiszállásának” kijelölt, Brassó falain kívül eső Greissing-birtokon természetesen egymást váltották a városi méltóságok: az állandóan ott tartózkodó Benkner mellett vezető városi urak, Georg Nadescher, Andreas Hegyes és Simon Loy rótták le kelletlen, ámde kényszerű tiszteletüket a baráttá tett ellenségek előtt,⁵³ s folyamatos volt a forgalom a tábor és a város között. Johann Draudt bíró azonban nem jelent meg, sem ekkor, sem korábban, arra a nyilvánvaló kifogásra hivatkozva, hogy a városbíró nem hagyhatja el veszély esetén a várost. Mint tudjuk, Draudt nem támogatta a Benkner által a törökökkel és Bethlen Gáborral kovácsolt tervet, ellenérzésének pedig többször hangot is adott. Feltételezhetjük, nemtetszésének kellő táptalajt adott a tény, hogy Benknerrel szemben szót emelt a Báthoryval való megegyezés mellett, ami bizonyára a pasa előtt sem maradt titokban. Nem lehetett alaptalan a brassói bíró bizalmatlansága, hiszen akár árulással is megvádolhatták volna, a kényes helyzetben pedig könnyen a tatárok rabszóján találhatta volna magát. Ebben az esetben nyilván a bírói tisztre is akadt volna jelentkező, talán éppen Benkner személyében, hiszen könnyen elképzelhetünk egy olyan szituációt, amelyben Bethlen fejedelemsége egyben bíróváltással is járt volna Brassóban, a minden tekintetben Weiss Mihály méltó örökösének vélt Johannes Benknert előnyre juttatva. Mivel Draudt bírót nem sikerült jobb belátásra bírni, a pasa „beérte” azzal, hogy nagyobb mennyiségű hadianyagot szállítottak a városiak a török táborba, illetve a bírót helyettesítendő, városi katonákat és tanácsurakat rendeltek a továbbvonuló sereg mellé.⁵⁴

Mindezek alapján Draudt bíró és Magyarogli viszonya semmiképp sem nevezhető szívélyesnek, és úgy tűnik, a közöttük tapasztalható feszültséget Brassóból is gerjesztették. Hegyes maga számol be arról, hogy a pasa mellett tolmácsként működő Horváth György Draudt ellensége – minden valószínűség szerint Benkner barátja – volt és mindent megtett a bíró tekintélyének aláásására. Ott találjuk a pasa körül udvarló brassóiak között a Benkner-rokonsághoz tartozó Christian Benkner városi jegyzőt is, akiről Hegyes rosszállóan jegyezte meg, annak ellenére Magyarogli mellett tartózkodott, hogy senki sem küldte oda. A szemtanú elmondása alapján tudhatjuk, a Benkner-párt tevékenységének köszönhetően Magyarogli odáig jutott, hogy Draudtot nyíltan a szultán ellenségének nevezte.⁵⁵ Ennek függvényében a brassói tanácsurak újabb magához rendelését is az a bizalmatlanság indokolhatta, amelyet Magyarogli a városbíró iránt érzett. A Draudt-párt azonban nem adta meg magát egykönnyen: szeptember 8-án kereken megtagadták a pasa kérését, ami nem kis bátorságról árulkodik a jelenlévő többzresz török–tatár sereg árnyékában. Ezzel Magyarogli türelme is véget ért, és olyan hangnemben

gyobb mennyiségben szállítottak élelmiszereket – különösen nagy tételt jelentett a pasának küldött 9 ejtelnyi pálinka – a törökök elé. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 252-253. A moldvai vajdáról, valamint Miklós nevű deákjáról és más magas rangú bojárokról csupán 1613. szeptember 13-14-től tesznek utalást. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 259-260.

⁵² Hegyes, 470.

⁵³ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 256; Az urak 44 napot voltak úton, visszatértüket november 9-én könyvelték Brassóban. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 283.

⁵⁴ Hegyes, 471.

⁵⁵ Uo.

válaszolt a brassóiaknak, hogy delegáltjaik – Hegyes, Benkner és Loy⁵⁶ – már másnap mentegetőzve jelentkeztek a török táborban.⁵⁷ A brassói elitben tapasztalt ellenségeskedés rendkívül veszedelmes volt a kialakult helyzetben. Magyarogli ugyanis szeptember 17-én megnevezte az árulónak tartott brassóiakat,⁵⁸ és kiadatásukat, illetve 70 ezer forint váltságdíjat követelt a várostól. Bár az összeget végül sikerült leszállítani hatezer forintra, mindenki számára világos volt a tanulság: a városi pártharcok török fórum elé vitele csakis kárt okozhat Brassónak.⁵⁹ Ezek után a tábor szeptember végén lassan megindult Erdély belseje felé. Már elhagyták Vidombákot, mire megérkezett Sahin Giráj serege is, a becslések szerint 15 ezer tatárral, míg Iszkender pasa seregrésze pedig délnyugat felől közelítette meg Erdélyt.⁶⁰

Míg a török–tatar csapatok egyre beljebb és beljebb hatoltak Erdélybe, a táborban is felgyorsultak az események. Benknerék brassói delegációjához október 15-én csatlakoztak a szász székek és városok küldöttei, így három nap múlva a teljes szász náció képviselőiben kísérték be a „német urak” Bethlen Gábort fejedelemségére.⁶¹ Bethlen megválasztására október 23-án került sor, országgyűlés keretén belül ugyan, de a török jelenlétnek köszönhetően erősen vitatható körülmények között. Ekkor esküdtek fel a kíséretében jelenlévők is az új uralkodó hűségére, közöttük Johannes Benkner és szász társai, fogadván, hogy új urukhoz mindenben hűek és igazak lesznek.⁶² Kétségtől emelkedett pillanat lehetett ez Benknerék számára, még a törökök nyugtalanító közreműködése ellenére is, hiszen háromszentdönyi polgárháború, megannyi anyagi és személyes áldozat után maguk is a győztes oldalán álltak, egy olyan fejedelem oldalán, akinek trónra jutásában nem csekély szerepet játszottak.

Bethlen Gábor Iszkender pasától vette át a beiktatási jelvényeket, egyben bemutatta tizenkét tanácsosát is, akik az ilyenkor szokásos kaftán ajándékban részesültek. Közöttük volt Johannes Benkner, akiről honfitársai úgy tudták, Bethlen mellett „Consiliarius Principis” volt.⁶³ Beválasztása a fejedelmi tanácsba rendkívüli esetnek számít az Erdélyi Fejedelemség történetében, hiszen soha máskor nem volt példa arra, hogy a szász hivatali rangsort megkerülve egy „egyszerű” városi szenátor – tanácsstag – ilyen magas országos méltóságot töltsön be.⁶⁴ A szertartást követően a fejedelem a jelenlévő magyar és szász urakkal Kolozsvárra vonult, a török segéderő pedig megkezdte a kivonulást Erdélyből. A Benkner által vezetett brassóiak továbbra is Bethlen mellett maradtak, és közreműködtek a közügyek stabilizálásában. Legfontosabb feladatuknak azt tekintették, hogy a szászok között Báthory-pártinak számító Besztercét és a falai között meghúzódó „gáboros”⁶⁵ nemeseket megnyerjék Bethlennek.⁶⁶ November 1-én azonban elvált

⁵⁶ Érdekes módon a városgazda, Johannes Christiani úgy tájékoztat erről, hogy nem Benkner, hanem egy másik tanácsúr, Georg Nadescher jelent meg Magyaroglinál. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20. 256.

⁵⁷ Hegyes, 472.

⁵⁸ Johann Draudt városbíró, Johannes Christiani városgazda, illetve Michael Forgatsch, Michael és Daniel Fronius, Johannes Hirscher és Thomas Riemer tanácsurak. Hegyes, 472.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Hegyes, 473.

⁶¹ Hegyes, 475.

⁶² Hegyes, 477.

⁶³ Hegyes, 479.

⁶⁴ Vö.: Trócsányi 1980.

⁶⁵ A „gáboros” („Gabrisch”) jelzőt a szászok kizárólag Báthory Gábor támogatóira használták. Besztercéről tudjuk, Bethlen Gábor uralkodása idején is szilárdan kitartott fejedelempárti politikája mellett. Még 1614 tavaszán, a Habsburg beavatkozás reményében folytatott szász tanácskozásokon is kitűzött volt, Beszterce megbízhatatlan szövetségés.

⁶⁶ Hegyes, 480.

a brassói urak útja egymástól. Míg Andreas Hegyes és Simon Loy hazatérhettek,⁶⁷ Benkner, a fejedelem megbecsült tanácsura rendkívüli megbízást kapott: a feltörekvő Kassai Istvánnal és Sarmasági Zsigmonddal fogadtassák el Bethlen Gábor fejedelemségét Mátyás császárral.⁶⁸

A feladat a kialakult helyzetben rendkívül nehéznek ígérkezett. A tizenöt éves háborút lezáró bécsi–zsitvatoroki békerendszer ugyanis számos vitás kérdést hagyott nyitva a két nagyhatalom, a Habsburgok és az Oszmán Birodalom konfliktusában, melyek végső rendezésére a következő évek tárgyalásai és utólagos szerződésai jelenthettek volna megoldást.⁶⁹ Míg azonban a tárgyalóbiztosok az újabb és újabb módosítások kidolgozásán fáradoztak, Bécsben II. Mátyás első tanácsadója, Melchior Khlesl háborúpárti érvelése alapján a harcok folytatására tettek előkészületeket. Az udvarban ugyanis az a nézet vert gyökeret, mely szerint a békét maguk a törökök sem gondolták komolyan, az aláírt szerződés pedig nem egyéb elterelő hadműveletnél, amely pillanatnyi lélegzetvételhez juttatva a szultánt csupán a végső, nagy háború – a Habsburg szóhasználatban „Hauptkrieg” – bevezetőjének tekinthető. Ebből a szemszögből nézve valóban félelmetes lehetett a Bethlen Gábort fejedelemségre segítő oszmán haderő jelenléte, mely alátámasztotta a bécsi udvar arra irányuló gyanúját, hogy Erdély új ura valójában a szultán helytartója, a tartomány pedig török szandzsákká vált. Ebben a helyzetben még sürgetőbbnek tűnhetett a fegyverkezés szükségessége, melyet az a kiújuló remény táplált, hogy Erdélyt lehetséges visszaszerezni és a Magyar Királyság részeként megtartani a Habsburg korona számára. A Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János harcától fogva létező, újra és újra erőre kapó országegyesítő szándék jelentkezett tehát ismét a bécsi tervekben, melynek megvalósítására a birodalmi erőforrások mozgósítása mellett Homonnai Drugeth Györgyöt szemelték ki, akit lengyelországi, magyarországi és erdélyi erők is támogattak.⁷⁰

Bethlen bécsi követeknek mozgásterét mindenképpen behatárolta tehát az „erdélyi vajda” uralomra kerülését elborzadva figyelő Habsburg-udvar rideg magatartása. Az is nyilvánvaló, hogy a kialakult helyzetben II. Mátyás és környezete minden eszközt megragadott, amelytől azt remélte, segítségére lehet erdélyi tervei megvalósításában. Mint alább látni fogjuk, Johannes Benkner további tevékenysége azonban legalább ilyen szoros összefüggésben áll az otthoni eseményekkel is. Bécsi aktivitásának vizsgálata előtt ezért mindenképpen érdemes egy másik rövid kitérőt is tenni, és szemügyre venni a szászág helyzetét 1613–1614 fordulóján. A „szász ellenállás” központjában, Brassóban 1613. november 18-án a városi testületek felesküdték Bethlen Gáborra.⁷¹ A város csöndes bizakodással tekintett a jövőbe, hiszen nem csekély érdemeket szerzett az új fejedelem trónhoz vezető küzdelme során. Az előző évek változó intenzitású és eredményességű konstantinápolyi és bécsi patronátusa után most valóságos reményt kelthetett Bethlen Gábor személye és békességet kereső magatartása. Az új helyzetben a szászok nem is késlekedtek sokat, december elejére összehívták az universitas gyűlését Segesvárra, mivel Szeben továbbra is fejedelmi székhely maradt. Brassó november 19-én delegálta megbízottjait, Johannes Greissing, Caspar Rosenauer és Johannes Honterus tanácsurakat az eseményre,⁷² ahol Szeben

⁶⁷ November 9-én érkeztek meg Brassóba. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20,283.

⁶⁸ Hegyes, 481.

⁶⁹ Papp 2006.

⁷⁰ Az 1613–1615 közötti eseményekre és a Habsburg-erdélyi viszonyra vonatkozó részletes elemzést lásd: Oborni 2011.

⁷¹ Uo.

⁷² ANR FB Stadthannenrechnungen V/20. 285.

visszaadásáról, a szász privilégiumok helyreállításáról, hovatovább a szász universitas sérelmeinek teljes körű orvoslásáról tárgyaltak.⁷³

Habár Bethlen Gábor uralkodása első pillanatától fogva uralma megszilárdítására, annak előfeltételeként pedig az országot szabdaló belső ellentétek mérséklésére törekedett, a szászság és a fejedelem viszonyára óhatatlanul is újabb árnyékok vetődtek. Segesvárról, a szászok nagy reményekkel indult gyűléséről igencsak nyugtalanító hírek érkeztek: a brassói résztvevők csatlódottan üzenték haza december 21-én, hogy sehogyan sem tudnak dűlőre jutni a fejedelemmel a szász követelések dolgában.⁷⁴ Nyilvánvaló csalódást okozott a fejedelem magatartása, aki a szászok követeléseinek teljesítését korántsem tekintette minden mérlegelés nélkül elfogadhatónak. Mindezek fényében lassan világossá vált az újjászervezett universitas számára, hogy segítség nélkül nem lesznek képesek rákényszeríteni az akarataikat Bethlen Gáborra.

Amíg Erdélyben dűlt az érvek harca Bethlen Gábor és a szász universitas között, a császárhoz küldött erdélyi követség elérte Bécsset. Mivel II. Mátyás akkor már tovább utazott a linzi rendi gyűlésre, Benkneréknek is követniük kellett őt. Mielőtt azonban útnak indultak volna, a szász tanácsúr tett egy kis kitérőt Bécsűjhelyen, ahol igen érdekes és bizalmas megbeszélést folytatott a Haditanács elnökével, az udvar egyik befolyásos személyével, Hans von Molarttal (1610–1619). A részletekről a Benkner mellé adott kísérő, Illésy János bécsi török deák jóvoltából értesülünk. Illésy később arról számolt be, hogy Benkner Tomşa moldvai vajda üzenetét is magával hozta Bécsbe, akivel még Bethlen beiktatásakor, 1613 októberében találkozott. A szász követ állítása szerint a vajda már ekkor késznek mutatkozott egy Bethlen-ellenes fellépésre Bécs szövetségeseiként, s őt bírta meg azzal, hogy ezt a szándékát tudassa a Habsburgokkal. Illésy állítása szerint azonban erre mégsem került sor a decemberi bécsűjhelyi találkozáson. Benkner ugyanis visszatartotta az információt, mégpedig igencsak figyelemreméltó érvelés alapján: csak abban az esetben avatkozik be Bethlen ellenében, ha az új fejedelem nem váltaná be a szászok hozzá fűzött reményeit.⁷⁵

A bécsűjhelyi találkozót követően az erdélyiek Linzbe utaztak, ahol az összegyűlt rendek és II. Mátyás császár előtt hivatalosan bejelentették Bethlen Gábor uralomra lépését. Tekintettel a Habsburg udvar már említett szándékára, hogy újabb háborút robbantsanak ki az Oszmán Birodalom ellen, egyben pártot szervezzenek Erdélyben, valamint ismét megkíséreljék Erdély és a Magyar Királyság Habsburg jogar alatti egyesítését, ennél több is történhetett Bécsűjhelyen, illetve Linzben. Joggal élhetünk a gyanúval, hogy az udvarban már ismert szász politikusnak számító Johannes Benknerrel már 1613 végén létrejött valamiféle megállapodás az erdélyi Habsburg beavatkozás belső bázisának kiépítéséről. A másik két erdélyi követ jelenlegi ismereteink szerint nem tudott a háttérben meghúzódó szándékokról.⁷⁶

Míg tehát a felszínen az erdélyi fejedelem legitimitációja és Erdély integritása jelentette az elhúzódó tárgyalások alapját Bethlen Gábor és II. Mátyás között, valójában a Habsburg udvar a bécsi szóhasználatban csak „Bethlehem vajdaként” emlegetett fejedelem megbuktatásán fáradozott. A terv sikere érdekében 1614 elejére már konkrét lépéseket is tettek.⁷⁷ E tanulmányunk

⁷³ A szász universitas feltételei Bethlen Gábor számára. EOE VI. 383–389.

⁷⁴ Hegyes, 484; Lásd még: A szász universitas gyűlésének feltételei, Bethlen Gábor szebeni telelése tárgyában. Segesvár, 1613. december 17. EOE VI. 383–389.

⁷⁵ Illésy János jelentése Johannes Benkner Hans Molartnál tett látogatásáról. ÖStA HHStA Ungarn F 163. fol. 160–161.

⁷⁶ Vö.: Lovas 1944.

⁷⁷ Bővebben lásd: Oborni 2011.

nem lehet célja a tervezett Habsburg beavatkozás bonyolult részleteinek vizsgálata, csupán a főszereplő, Johannes Benkner személyére vonatkozó fontosabb adatok kiemelésére kerülhet sor. A források tükrében nyilvánvaló ugyanis, a Habsburg háborús párt öt szemelte ki arra, hogy megszervezze a magyar király számára megfelelő belső támaszt jelentő erdélyi Habsburg pártot, amelyben elsősorban – de nem kizárólagosan – a szászokra számítottak.

Az erdélyi elégedetlennel való kapcsolatfelvételre Habsburg-részről Erich Lassota zu Steblau császári követ kapott megbízást, aki 1614 elején társával, Daróczy Ferencsel II. Mátyás megbízásából indult el Erdélybe. A két küldött a hivatalos kommunikáció szerint abból a célból érkezett, hogy dűlőre vigyék II. Mátyás és Bethlen Gábor megegyezésének ügyét. Valójában azonban egészen más szerepet szántak a követségnek. Lassota ugyanis – Daróczyt nem avatták be a tervekbe – titokban arra kapott megbízást, hogy lépjen kapcsolatba Benknerrel, és mérje fel az erőviszonyokat a reménybeli Habsburg-szövetséges Bethlen-ellenzék beszerzése során.⁷⁸

Benkner és Kassai Istvánt – Sarmasági Zsigmondot az erdélyi ügyek rendezés idejére „biztosítékként” tartották vissza Bécsben – már jóval Lassotaék útnak indítása előtt visszabocsátották Erdélybe. Tudjuk, hogy Benknerék 1614. január 2-án már Kassán tartózkodtak, onnan pedig Ecsedet útba ejtve tértek haza.⁷⁹ Lassota egy későbbi, a szászokról és Benknerrel szóló jelentéséből tudjuk, hogy a szász követ itt különös kalandba keveredett. A volt Báthori-birtok intézőjénél, Pernyeszy Gábornál vendégeskedve szó szót követett, Benkner elragadtatta magát, és magabiztosan fejtegette az elképedt magyar uraságnak, hogy ha Bethlen Gábor nem válik be vajdaként, őt is ugyanúgy eltételek majd láb alól, mint az elődjét. A tanácsúrnak később volt alkalma alaposan megbánni forrófejűségét, hiszen véleménye rövidesen eljutott Bethlen Gábor fülébe is, aki a hazatérő Benkner alapos dorgálással fogadta. Lassota utóbb megjegyezte, a hallatlan vétségért Báthory fejedelem idején bárki a fejével lakolt volna.⁸⁰

Hogy mi is indította e nyilatkozatra Benkner, leszűrhető Illésy János már fentebb idézett jelentéséből, illetve a szászok és a fejedelem 1613–1614 fordulóján mélypontra jutó kapcsolatából. Bethlen Gábor ugyanis vonakodott visszaadni a szászok által követelt Szebent, és az universitas decemberben megnyíló gyűlésén elhangzott követelések egy részéhez is kritikusan viszonyult. A méltatlankodó universitas a rendelkezésére álló fegyverekkel tiltakozott: megtagadta az adó fizetését és a fejedelmi parancsoknak való ellenszegülést is kilátásba helyezte. Bár Bethlen Gábor februárban végül mégis kivonult Szebenből, Gyulafehérvár és Kolozsvár sanyarú állapotára utalva azonban, ha nem is Szebenbe, de mégis szász városba, Segesvárra hirdette meg a soron következő országgyűlést 1614 tavaszára.⁸¹ Mindezek alapján a szászok, akikben elevenen élt a Báthory Gábor idején történtek emlékezete, ismét riadót fújtak, panaszáradatak pedig Bécsbe és a Portára is eljutott. A portai visszhangok alapján az is tudható, hogy a felbolydulásban maga a szultán intette hűségre a szászokat.⁸² Nyilvánvaló, hogy az újabb bonyodalmak híre Johannes Benkner fülébe is eljutott, 1614 kora tavaszán pedig minden bizonnyal azzal az elhatározással

⁷⁸ II. Mátyás utasítása Bethlenhez küldött követei számára. Linz, 1614. január 20. EOE VI. 391–399.

⁷⁹ Hegyes, 487.

⁸⁰ Erich Lassota relatiója. Sine dato et loco. ÖStA HHStA Ungarn, F 167. Konv. A. fol. 96–112; EOE VII. 139–147. (a továbbiakban: Lassota)

⁸¹ Hegyes, 488.

⁸² Diarium von denen türkischen Verfallenheiten de 1613 ad 1615. ÖStA HHStA Ungarn F 161. fol. 5–6. Eredeti jeire Dr. Papp Sándor hívta fel a figyelmemet: I. Ahmed szultán a szászoknak. Edirne, 1614. február 11–20. ANR București. Doc. turc. XX/2000; Melchior Khlesl véleménye a Titkos Tanácsnak a török ügyekről. Linz, 1614. május 10. ÖStA HHStA Türkei I. 98. fol. 68–83.

érkezett haza Erdélybe, hogy itt az idő a Habsburg-szövetség megvalósítására. Szülővárosába, Brassóba 1614. március 11-én érkezett meg. Bő egy hetet tartózkodott otthon, ahol – a hivatalos ügymenettel ellentétben – magánbeszélgetés során, a bíró házában számolt be tapasztalatairól. Ha meg is vitatta legszűkebb környezetével a Bethlen-ellenes szövetség tervét, a fejedelemmel természetesen továbbra is együttműködött,⁸³ s a portai méltóságoknak is igyekezett kedvében járni.⁸⁴ A háttérben viszont nagy buzgalommal fogott hozzá az aktuális erőviszonyok felméréséhez és a Bethlen-ellenzék felduzzasztásához. Elsődleges célpontja nyilvánvalóan a szász városok elitje volt,⁸⁵ velük vette fel a kapcsolatot, hogy az 1614. április elejére hosszas várakozást követően Erdélybe érkező Lassotával már ennek fényében vehesse fel a titkos tárgyalások fonalát.

A császári követeket Bethlen Gábor 1614. április 14–21. között Kolozsváron várakoztatta, majd innen rendelte őket maga mellé Marosvásárhelyre. Lassota itt találkozott a Bethlen mellett lévő Johannes Benknerrel, akivel többször is beszélt. Első találkozásukra emlékezve a Habsburg-követnek feltűnt, hogy milyen nagy félelem és bizonytalanság uralkodik a szászok körében, ami nem is csoda, tekintettel arra a már említett tényre, hogy mind Bethlen Gábor udvarában, mind pedig a Portán gyanakodtak rájuk. Csak többszöri üzenetváltás és néhány, II. Mátyás feltétlen támogatását igazoló dokumentum bemutatását követően kerülhetett sor arra, hogy az őfelsége hűségére hajlók Benkner vezetésével személyes találkozáson is megjelenjenek. Lassota sejtése minden bizonnyal helytálló volt abban a tekintetben, hogy még ez a hét uraság sem jött volna el, ha előző nap a fejedelem nem utasítja el ismét a szászok követeléseit.⁸⁶ Kétségtelen, hogy Marosvásárhelyen, majd később Kolozsváron is szászellenes hangulat uralkodott, ami még inkább a Habsburg-szövetség malmára hajtotta a vizet a szász vezetők körében. Olyannyira tartottak a velük szemben ellenséges magatartást tanúsító magyaroktól és török segítőiktől, hogy többek között felajánlották a császár követének, egy Habsburg beavatkozás esetén városaikat megnyitják a császári helyőrségek számára, sőt német telepeseket is befogadnának, hogy erősítsék őket az ellenük törő magyarokkal szemben.⁸⁷

A szászok és Lassota közös számításába csupán egyetlen hiba csúszott: a Habsburg birodalom továbbra sem rendelkezett megfelelő erőforrásokkal ahhoz, hogy visszaszerezze és meg is tartsa Erdélyt, így a sikeres császári hadjáratot feltételező szász tervek is füstbe mentek. Lassotáké májusi távozását követően Benkner és az összeesküvésben részes társai nagyon nehéz helyzetben lehettek, ha ébren akarták tartani a Habsburg beavatkozás sikerébe vetett hitet. A brassói uraság minden erőfeszítése dacára II. Mátyás halogató magatartása láttán – a császári udvar 1616-ig arra sem volt képes, hogy érdemleges haderőt kiállítva útjára bocsássa az aktuális fejedelemjelöltet, Homonnai Györgyöt – a szász Bethlen-ellenzék elbizonytalanodott és minden jel szerint apránként felmorzsolódott. Tovább nehezítette Benknerék helyzetét az a körülmény, hogy a jelek szerint Bethlen Gábor mindvégig tisztában volt titkos szándékaikkal. Mégis, az erdélyi belső ügyek rendezésével lefoglalt, illetve a Porta és Bécs diplomáciai szorításában a megmaradásért küzdő fejedelem 1616-ig várt a hatalma ellen szervezkedő Benkner-párt megbüntetésével.⁸⁸

⁸³ Erre Bethlen Gábor márciusi brassói látogatása során bőven nyílt lehetőség. Vö. ANRFB Stadthannenrechnungen V/20. 354–356.

⁸⁴ Johannes Benkner Naszúh pasának. Brassó, 1614. március 15. ÖStA HHStA Türkei I. 97. Konv. 1. fol. 7.

⁸⁵ Emellett egy erdélyi kémjelentés alapján tudjuk, hogy a Bethlen Gábor közvetlen környezetébe tartozó magyar szolgálattevők között is sikerült támogatókat szerezni. Vö.: Szombathelyi Márton Dóczy Andrásnak. Zsibó, 1614. május 1. ÖStA HHStA Ungarn, F 165. fol. 120; Szombathelyi Márton relatiója. Sine loco. 1614. május 10. ÖStA HHStA Ungarn, F 165. fol. 66–67.

⁸⁶ Lassota, 139; Erich Lassota II. Mátyásnak. Kassa, 1614. június 9. ÖStA HHStA Ungarn, F 166. fol. 91–92.

⁸⁷ Lassota, 142–143.

⁸⁸ Vö. Kraus 1994. 100–101.; Hegyes, 521–522.

Benkner, aki 1614-től már folyamatosan Erdélyben tartózkodott, és leginkább brassói ügyekben vállalt feladatot, Valentin Seraphin volt szebeni királybíró révén tartotta a kapcsolatot a bécsiekkel.⁸⁹ Mivel a fejedelem tudott bécsi dolgaikról – hiszen már 1614 áprilisában Benkner fejére olvasta a császárral folytatott titkos levelezését⁹⁰ –, nem meglepő, hogy az országos ügyektől igyekezett távol tartani gyanús ügyekbe keveredett, de a szászok befolyásos embereként mégis az universitast – tehát jelentős, elsősorban gazdasági erőt – maga mögött tud tanácsurát. Az 1614 augusztusában Erdélybe érkező újabb Habsburg-követtől, Károlyi Istvántól elővigyázatosságból gondosan távol tartották a túlságosan is ügyes diplomatának bizonyult szász uraságot, s nem is hozták a szászok tudomására, mit végeztek a küldötttel.⁹¹ Azon sincs mit csodálkozni, hogy Brassót és Johannes Benknert az ugyanekkor Erdélybe érkező Iszkender pasa vendéglátására utasították: a Lippa és Jenő átadását egyre hangosabban követelő Porta üzenetét hozó pasa látogatása felidézhetette a városiakban, mit is jelent az Oszmán Birodalom függésében élni.⁹² Iszkender jövetelének célját, az említett várak ügyét Bethlen Gábor egy gyulafehérvári tanácskozás során tervezte elrendezni, ahová természetesen Johannes Benkner fejedelmi tanácsúr is hivatalos lett volna. Roppant kínos volt azonban Iszkender pasa közbeavatkozása, aki indulatosan azt követelte, a „gyanús” Benknert semmiképp se vonják be a tárgyalásokba.⁹³ Legkésőbb ezen a ponton válhatott nyilvánvalóvá Benkner számára is, hogy fejedelemellenes tevékenységét nem lehet többé palástolni. Az országos ügyektől való eltávolodása és visszahúzódása az 1615-ös esztendő folyamán már bukását harangozta be, ami végül is 1616 őszén, Homonnai György támadásával összefüggésben következett be.

Homonnai, aki 1616 őszén Lippa Bethlen és csatlósai által történt elveszejtése és a Magyar Királyságot fenyegető török veszély ürügyén lényegében ugyanarra vállalkozott, mint legutóbb Forgách Zsigmond 1611 nyarán, levelezés útján kapcsolatban állt az erdélyi szászok képviselőivel. Bethlen Gábor, aki tisztában volt a királyság felől fenyegető veszéllyel, már 1615 folyamán maga is többször felszólította az universitast, határolódjanak el a hatalma ellen töröktől.⁹⁴ Baljós körülményként 1616 januárjában Benknert is magához rendelte Gyulafehérvárra, aki városgazdai kötelezettségeit félretéve sietett a fejedelem színe elé.⁹⁵ Valószínűleg az utolsó figyelmeztetések hangozhattak el ekkor, hiszen Benknert hamarosan hazaengedték. Nem így történt azonban 1616 májusában. A Lippa átadására készülődő fejedelem annak tudatában szánta el magát a cselekvésre, hogy tette ürügyet szolgáltat majd II. Mátyásnak egy „megmentő” hadjáratra Erdély ellen, ebben az esetben pedig bizton számíthat majd a Benkner által beszervezettekre. Júniusban Brassóban is köztudott volt már a hír, hogy a fejedelem árulás vétkében bűnösnek találta többek között Johannes Benknert, akit társaival együtt be is börtönöztek.⁹⁶ A per októberben tetőzött a segesvári országgyűlésen, ahol Johannes Benknert, Szalay Tamást, Kálnoky Jánost, Daczó Pált, Szilvássy Boldizsárt, Kornis Zsigmondot, Keresztesy Pált, illetve Johannes Rhenert, Franz Kochot, Kendy

⁸⁹ Lassota, 139–140.

⁹⁰ Lassota, 140.

⁹¹ Hegyes, 501.

⁹² Uo.

⁹³ Hegyes, 501–502; ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 412.

⁹⁴ Hegyes, 538.

⁹⁵ ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 605.; Hegyes, 539–541; Johannes Benkner 1615-ben és 1616-ban – letartóztatásáig – viselte a városgazdai hivatalt. Vö. Trausch 1868, 105.

⁹⁶ Hegyes, 554.

Istvánt, Sarmasági Zsigmondot, Mochony Gergelyt, Foly Gergelyt és még 12 embert ítéltek el.⁹⁷ Benkner ügye október 31-én került terítékre, és meglepően enyhe büntetéssel végződött: csupán arra ítélték, hogy soha többé nem vállalhatott közhivatalt sem Erdélyben, sem pedig Brassóban.⁹⁸ Ennek hátterében nemcsak Bethlen Gábor békességkereső magatartását és a szász universitas közbenjárását vélhetjük felfedezni. Közrejátszhatott az is, hogy a fejedelem nem feledkezett meg Johannes Benkner szolgálatairól, amelyekkel 1612–13-ban egyengette útját a fejedelemségig, és amelyek alapján annak idején érdemesnek találta a tanácsúri méltóság betöltésére.

Áttekintve Johannes Benkner tevékenységét, mozgalmas életút rajzolódik ki előttünk. A brassói uraság kulcsfigurája volt annak a diplomáciai hadjáratnak, amely Báthory Gábor megbuktatására irányult. Különösen a fejedelemváltás török vezetőihez fűződő közvetlen kapcsolata kelti fel a figyelmet, hiszen a szerteágazó brassói diplomácia konstantinápolyi szálát ő mozgatta, Giczy András bukását követően pedig tevékenységét Bethlen Gáborral hangolta össze. Benkner portai megnyilvánulásait szemlélve felmerül a gyanú, hogy kezére játszhatott a konstantinápolyi körökben már ismert rokon, Amhát bég (Markus Benkner) személye és kapcsolatrendszere, jóllehet e viszony pontos paramétereit még nem sikerült feltárni. További kutatások volnának szükségesek arra vonatkozóan is, hogy volt-e tudatos együttműködés a magyar és szász származású, tehát mindenképpen a Magyar Királyság egyes részeihez kötődő oszmán méltóságviselők között, akik közé Magyarogli Ali pasát, Deák Mehmedet és az állítólag pécsi származású Iszkender pasát is sorolhatjuk.⁹⁹ Ha valóban létezett egy efféle erdélyi–magyar lobby a Portán, márpedig Bethlen Gábor trónra jutásának körülményei erre engednek következtetni, akkor feltétlenül érdemes volna közelebbi vizsgálatok és újabb források bevonása révén tisztázni e csoport összetételét, dinamikáját és tevékenységét. Benkner személyére vonatkozóan szintén fontos körülmény az, hogy Bethlen Gáborral szorosán együttműködve ténykedett előbb Giczy András, majd maga Bethlen Gábor trónra juttatása érdekében. Ezek után mi sem lehetett természetesebb annál, hogy az új fejedelem őt is beválasztotta legszűkebb tanácsába, annak dacára, hogy Benkner ekkoriban nem tartozott a szász hatalmi hierarchia városbírákból és királybírákból álló legfelső rétegébe, akik voltaképpen a szászság szűk „tanácsképes” rétegét alkották. Biztosak lehetünk afelől, hogy a hatalom tűzterében a Bethlen Gábor mellett kitartó, „homo novusnak” számító személyekhez – gondoljunk Péchy Simonra, Angyalossy Mihályra, Mikes Zsigmondra, Kassai Istvánra és még sok más erdélyi uraságra – hasonló fényes karrier várt volna rá, ha nem sodródik ki a Bethlent feltétlenül támogató tisztviselők sorából. A Habsburgokhoz fűződő kapcsolata, az erdélyi Habsburg-párt szervezésében vállalt szerepe azonban beszédes tanulságokat hordoz. Az erdélyi szászság történetének egyik legnagyobb karriertörténete ismét csak arra figyelmeztet, hogy a fejedelemség és népeinek mozgásteret rendkívül szűk mezsgyén mozgott a vizsgált időszakban, végső soron pedig csak a két nagyhatalom, a Habsburg és az oszmán vonatkozásában értelmezhető.

*

⁹⁷ Hegyes, 566.

⁹⁸ Hegyes, 565–567.

⁹⁹ Sudár 2011. 994.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs. In *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt V. Chroniken und Tagebücher II.* Brassó, 1909. (továbbiakban: Massa-Fuchs)
- Auszug aus „Virorum Coronae eximiorum etc. vita”. In *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt V. Chroniken und Tagebücher II.* Brassó, 1909. (továbbiakban: Virorum Coronae eximiorum.)
- BINDER PÁL: *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái.* Marosvásárhely, 1996. (továbbiakban: Binder 1996.)
- CZIRÁKI ZSUZSANNA: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). In: *Századok* 2011. 4. sz. 847–876. (továbbiakban: Cziráki 2011.)
- Diarium des Andreas Hegyes. In *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt V. Chroniken und Tagebücher II.* Brassó, 1909. (továbbiakban: Hegyes.)
- SZILÁGYI SÁNDOR: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* VI. Budapest, 1880. (továbbiakban: EOE VI.)
- GUBOGLU, MIHAIL: Şapte documente turceşti din arhivele Braşovului privind relațiile Transilvaniei cu Poarta Otomană la începutul secolului al XVII-lea. In: *Revista Arhivelor.VIII/1.* Bucureşti, 1965. (továbbiakban: Guboglu 1965.)
- KRAUS, GEORG: *Erdélyi krónika 1608-1665.* Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Vogel Sándor. Budapest, 1994. 97. (továbbiakban: Kraus 1994.)
- Liber annalium raptim scriptus per Michaelem Weyss. In *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt V. Chroniken und Tagebücher II.* Brassó, 1909. (továbbiakban: Liber annalium.)
- LOVAS REZSŐ: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. *Századok* 1944. 7–9. sz. 419–462. (továbbiakban: Lovas 1944.)
- MIKA SÁNDOR: *Weiss Mihály. Egy szász államférfiu a XVII. századból.* (Magyar Történeti Életrajzok sorozat.) Budapest, 1893. (továbbiakban: Mika 1893.)
- NUSSBÄCHER, GERNOT: *Johannes Benkner: sein Leben und Wirken in Wort und Bild.* Bukarest, 1988, Kriterion. (továbbiakban: Nussbächer 1988.)
- OBORNI TERÉZ: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok* 2011. 4. sz. 877–914. (továbbiakban: Orbni 2011.)
- PAPP SÁNDOR: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígélet hátteréhez. In Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): „Frigy és békesség legyen ...” *A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára.* VIII. Debrecen, 2006. 267–298. (továbbiakban: Papp 2006.)
- PHILIPPI, MAJA: *Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild.* Kriterion, Bukarest. 1982. (továbbiakban: Philippi 1982.)
- Res actae quaedam in partibus Hungariae et Transsilvaniae (von Simon Nösner). In *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt IV. Chroniken und Tagebücher I.* Brassó, 1903. (továbbiakban: Nösner.)
- SUDÁR BALÁZS: Iszkender pasa és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. In: *Századok* 2011. (145. évf.) 4. (továbbiakban: Sudár 2011.)
- Tagebuch des Petrus Banfi. In *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt V. Chroniken und Tagebücher II.* Brassó, 1909. (továbbiakban: Petrus Banfy)
- TRAUSCH, JOSEPH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen.* Kronstadt, 1868. (továbbiakban: Trausch 1868.)
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Erdély központi kormányzata 1540–1690.* Budapest, 1980. (továbbiakban: Trócsányi 1980.)

ZSUZSANNA CZIRÁKI

On the border of two worlds: the diplomatical activities (in Vienna and Constantinople) of Johannes Benkner, a seventeenth century saxon-transylvanian politician

Abstract

The figure and political activity of Johannes Benkner (1580–1653), an outstanding Saxon politician of Transylvania under Ottoman suzerainty in the first decades of the seventeenth century is analyzed in this study. Benkner as a close friend of Michael Weiss, the judge of the city of Kronstadt (Brassó/Braşov) was elected senator. The Saxons under the leadership of the city of Kronstadt opposed the tyrannical rule of prince Gábor Báthori (1608–1613) and Benkner had an important role in this struggle. Benkner led a diplomatic mission to Constantinople, and allied with Gábor Bethlen to get a support from the Ottoman Porte against prince Báthori. The opinions of the leading authorities of the city of Kronstadt varied, but at last the faction of Benkner overcame. After the fall and death of prince Báthori, Benkner was invited to the council of the new Transylvanian prince Gábor Bethlen (1613–1629). Soon it became clear, that prince Bethlen would have certain conflicts with the Saxons. Benkner changed his policy and turned towards the Habsburg ruler of the Hungarian Kingdom, Matthias II (1608–1619). When the pretender György Homonnay with Habsburg support planned to attack Transylvania in 1616, Benkner fell out of grace with prince Bethlen. Benkner was not sentenced to death or prison, but lost his position and influence.

TÓTH HAJNALKA

Adalékok Batthyány II. Ádám katonai pályafutásához¹

A Batthyány család a 15–16. századtól már a Magyar Királyság legjelentősebb főúri családjai közé tartozott. Birtokaik akkor főként a Királyság délnyugati részén, illetve Szlavónia (Horvátország) területén helyezkedtek el. Az oszmán haderő előrenyomulása azonban arra készítette vagy inkább kényszerítette őket, hogy északabbra húzódjanak. Így vásárlásaik és házasságaik révén a 16. század derekára, illetve a 17. század elejére a családi birtokok központja a mai Burgenland (Ausztria) és Nyugat-Magyarország területére tevődött át. Birtokokkal rendelkeztek Fejér megyében is, amely területekhez még a középkor folyamán jutott a család.² A Batthyány család férfi tagjai mind az ország, mind saját birtokaik védelme érdekében már a 16. századtól jelentős katonai tisztségeket töltöttek be.³

A család 17. századi története pedig szorosan összekapcsolódik a birtokaikon, illetve a birtokaik szomszédságában a tizenöt éves háború (1591/93–1606) lezárását követően kialakított ún. Kanizsával szembeni végvidékkel (*gegen die Kanisshawärts liegende Grenze*).⁴ A Batthyány család fejei a század folyamán egyszerre – és örökletesen – töltöttek be két fontos katonai tisztséget: 1633-tól kezdve mind a Kanizsával szembeni végvidék főkapitányaként, mind pedig dunántúli kerületi főkapitányokként találkozunk velük.⁵ A címben szereplő Batthyány II. Ádám (1662–1703) katonai pályafutása egybe esett a 17. század utolsó harmadában zajló ún. visszafoglaló háború (1683–1699) időszakával. Ennek során a végvidéki és kerületi főkapitányból horvát bán (1693–1700), majd pedig országbíró lett (1700–1703). Az alábbiakban ennek a katonai életútnak az első felére, annak néhány meghatározó momentumára kívánok rávilágítani, amelyek szorosan kapcsolódnak az említett visszafoglaló háború 1683 és 1690 közé eső jelentősebb eseményeihez.

¹ Jelen tanulmány a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 azonosítószámú pályázati projekt keretében támogatásával készült.

² Család birtokaira lásd: Zimányi 1962. 10–21. és Zimányi 1968. A 16. század első felében megszerzett Németújvár (Güssing, Ausztria), Rohonc (Rechnitz, Ausztria) és Szalónak (Schlaining, Ausztria) várak és tartozékaik váltak a Batthyányak törzsuralmaivá. Majd a 17. század legelején Körmend (Nyugat-Magyarország) várának megszerzésével ismét jelentős uradalomhoz jutottak.

³ Országos tisztségre elsőként 1527-ben Batthyány I. Ferencet (†1566) nevezték ki, horvát-szlovén bán lett. Pálffy 1996. 177; Pálffy 1997. 275. Ekkor már Vas vármegye főispánja volt. II. Lajos magyar király (1516–1526) mellett részt vett az 1526. évi sorsdöntő mohácsi csatában. Katona 1979. 36, 69, 108, 131–142. – A család történetéről átfogó, tudományos igényű monográfia mindezidáig nem készült. A 19. század végén Tárnok Alajos jelentett meg róluk egy monográfiát, amelyet ma már nem használ a szakirodalom: Tárnok 1875. A Batthyányak határvédelemben betöltött szerepéről legújabbban lásd: Pálffy Géza írt összefoglalást: Pálffy 2009.

⁴ A család tagjainak katonai tisztségeiről, szerepvállalásukról részletesebben lásd: Pálffy 2009. Vö. Tóth 2011. 43–47. – A Kanizsával szembeni végvidék létrejöttéről és változásairól összefoglalóan lásd: Tóth 2011. 34–43.

⁵ A végvidéki és kerületi főkapitányságok rendszerére lásd: Pálffy 1996; Pálffy 1997; Pálffy 2000. A két főkapitányi tisztséget együtt elsőként 1633-tól haláláig Batthyány I. Ádám (1610–1659) viselte.

Batthyány II. Ádám katonai pályafutása a fent említett időkereten belül is több szakaszra osztható. A visszafoglaló háború kezdeti szakaszában, egészen 1685 tavaszáig hivatalosan is az apja, Batthyány II. Kristóf (1637–1687) irányítása alatt tevékenykedett.⁶ A fiatal – alig huszonegy éves – gróf első igazán jelentős katonai feladatát pedig 1683 tavaszán kapta, amikor a győzhetetlen (vagy legalábbis annak hitt) százezres oszmán sereg útja egészen Bécsig vezetett.⁷ IV. Mehmed szultán (1648–1687) 1683. február 20-án deklarálta hivatalosan a háborút I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705) birodalma ellen, majd április 1-én elindult seregével Drinápolyból Nándorfehérvár felé.⁸ Ezzel vette kezdetét a magyarországi hadjárat.

Az oszmánok elleni hadi készülődés részeként 1683 tavaszán a magyarországi területeken: a magyar végvárakban, a főnemesi udvarokban és a vármegyékben is megindult a szervezkedés. Esterházy Pál nádor (1681–1713) márciusban hirdetett részleges nemesi felkelést, elvárása szerint pedig a bányavidéki (*bergstädterische Grenze*)⁹, a győri (*raaberische Grenze*)¹⁰ és a Kanizsával szembeni végvidékről, továbbá a vármegyék és főurak részéről összesen 12 lovas és 6 gyalogezrednek, azaz körülbelül 17-18 ezer főnyi hadnak kellett volna felállnia.¹¹ Júniusra a Dunától a Dráváig húzódó határszakasz védelme zömében a magyar katonaságra hárult.¹² A kulcsfontosságú Rába-vonal védelmét Győrtől Körmendig Batthyány II. Kristóf fia, Ádám és Draskovich Miklós országbíró (1681–1687) irányították körülbelül hatezer fős sereg élén.¹³ Mivel Batthyány II. Kristóf ebben az időben sokat betegeskedett, kérésére a nádor és a hadügyek központi irányító szerve, az 1556-ban felállított Udvari Haditanács engedélyezte, hogy a táborra szállásban fia helyettesítse őt.¹⁴

A fent említett megközelítőleg 6000 fős sereg összegyűjtése sem ment zökkenőmentesen: a Batthyány grófok és Gyöngyösi Nagy Ferenc, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettesének levelezéséből tudjuk, hogy a végvári katonaság csak június közepén tudott elvonulni Batthyány II. Ádám után a táborba.¹⁵ Az Udvari Haditanács és a Lotharingiai Károly herceg

⁶ Batthyány II. Kristófról és tevékenységéről ez idáig jelentős monográfia nem készült. Az életére is kiterő munkák: Fazekas 1996. 94–102; Koltai 2002. 55–56. Külföldi tanulmányútjának naplóját lásd: Szelestei 1988. Katonai tisztségeire lásd: Pálffy 1997. 270, 280. Mindezt vö. a Kanizsával szembeni végvidék történéseivel a Batthyány grófok főkapitánysága alatt 1680-tól 1690-ig. Tóth 2011. 46–147.

⁷ Az 1683. évi hadi eseményekre magyar nyelven a legrészletesebben lásd: Varga J. 2007.

⁸ Reb'ü l-ahir hó 3-án. Raşid 1153/1740, 391. A vonatkozó rész magyar fordítását lásd: Karacson 1896. 330. A szultáni sereg elindulására lásd még Szalay 1884. 653: „Drinápolyból április 1-én indult meg a szultán sereggestül.” Vö. Varga J. 2007. 75. Az oszmán forrásokból átvett időpontok keresztény időszámításra való konvertálásában egy-két napos eltérés mutatkozik.

⁹ A végvidékről, kialakulásáról lásd: Pálffy 1996. 191–192, 197–198; Pálffy 2000. 46, 57–58. A végvidék átalakulásáról Érsekújvár 1663. évi elvesztését követően lásd: Pálffy 1996. 2–3, 206–207; Czigány 2004. 115–116.

¹⁰ A győri végvidék kialakulásáról lásd: Pálffy 1996. 184, 190–191, 204.

¹¹ Thaly 1883. 6. Vö. Czigány 1996. 182–183; Czigány 2004. 150; Varga J. 2007. 83. – Esterházy Pál nádor 1683. évi szerepére legújabbán lásd: Varga J. 2009.

¹² A győri és a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányság 29 erősségében ekkor 4620 fő szolgált. ÖStA HKA HFU Rn. 292. Konv. 1683. május fol. 200–203. Idézi: Varga J. 1993. 58; Varga J. 1998. 58; Varga J. 2007. 87. 75. jegyzet. Vö. Czigány 2004, 150. A Lotharingiai Károly herceg (1643–1690) vezette 35-40 ezres császári sereg június 5-én megkezdte Érsekújvár ostromát, de június 8-án már visszavonult a Csallóközbe, majd június 19/20. körül Győr alá.

¹³ Thaly 1883. 10; Vanyó 1935. 98; Kelenik 1992. 66–67; Fuchs 2002. 86; Varga J. 2007. 84.

¹⁴ Batthyány II. Kristóf betegségeire lásd: MOL P 1313 No 4902, 4904; Varga J. 2001, 493. Vö. Iványi 1984, 122. – A főkapitányi tisztség ideiglenes átruházásáról lásd: MOL P 1314 No 5973; Varga J. 1993. 58; Varga J. 1998. 58; Varga J. 2001. 493; Varga J. 2007. 99.

¹⁵ A végvidékiek 1683. évi hadi készülődéséről és annak nehézségeiről lásd: Tóth 2008a; Tóth 2011. 62–64.

(1643–1690) által kijelölt táborhely a rábai átkelőhelyeket védő magyar katonaság számára Pápa volt. Batthyány II. Kristóf azonban arra hivatkozva, hogy Pápa a délebbi részek védelme szempontjából nem előnyös, a három mérőfölddel odébb fekvő Dobrokát jelölte ki fiának. De a dobrokai táborhely is alkalmatlannak bizonyult a tábor számára, mert a Marcal folyón épített átkelőhelyet a folyó rendre elmosta. Ezért június elején Vátra került a tábor.¹⁶

A magyar végvári és banderialis katonaság elhelyezkedése, létszáma és minősége június második felében központi kérdéssé vált, mivel nyilvánvaló lett, hogy a Kara Musztafa pasa nagyvezír (1676–1683) vezette oszmán sereg Győr felé készülődik.¹⁷ A tatár–török előhadak közelsége és előrenyomulása miatt ekkorra már a Balaton északi partján lévő várak katonasága több levélben kért azonnali segítséget a váti táborban állomásozó Batthyány II. Ádámtól. „Azért talán nem ártana Nagyságodnak egy kevéssé erre felé fordúlni azon néppel, – mégis, elmenne a híre és így megtartóztatná magát az pogány eb; noha mi készek vagyunk ugyan ő Fölsége hűsége mellett vérünk kiontására és a mint legjobban lehet, szegény hazánk vígyázására és oltalmára: de egy tábornak megfelelni, jól tudja Nagyságod elégtelenségünket” – írta június 21-én Babócsay Ferenc veszprémi kapitány.¹⁸ Közben a Rába-vonal megerősítésén Batthyány mellett dolgozó Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök június 22-én arról írt Lotharingiai Károly hercegnek, hogy a védelmi munkálatokhoz (földsáncépítés, kisebb hidak építése vagy éppen felégetése) kirendelt parasztok már mind elmenekültek.¹⁹ Június 25-én Kondory Mihály szegvári kapitány arról számolt be, hogy Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem (1682–1685) emberei és a törökök bent vannak Veszprémben, Tihanyban és Vázsonyban.²⁰ Június legvégén pedig Pápáról kétségbeesett segélykérés érkezett Batthyány II. Ádámmal: „Az hatalmas Istenért, Ngtok közelgessen erre mifelénk [mert a törökök] elrekesztenek bennünket”.²¹

Időközben a fiatalabbik Batthyányt katonáival együtt Vátról Marcaltóhoz rendelték,²² és ekkor még Lotharingiai Károly herceg német csapatokat készült a rendelkezésére bocsáta-

¹⁶ Thaly 1887. 113–114. No 16, 116. No 19, 117. No 20.

¹⁷ A IV. Mehmed szultán vezette oszmán sereg május 3-án ért Nándorférvárra, ott május 12-én Kara Musztafa nagyvezírt a szultán ún. főszerdárrá (*serdâr-i ekrem*), a további hadműveletek irányítójává nevezte ki. A nagyvezír vezette sereg május végén–június elején érkezett Eszékre, június 15-én átkelt az eszéki hídon és megindult Székesfehérvár irányába, ahová június 25-én érkezett meg, majd június 30-án indultak meg Győr alá. Ezekre az eseményekre lásd: Râşid 1153/1740, 391–393; Karácson 1896. 330–333; Szalay 1884. 653–654; Varga J. 2007. 75–77.

¹⁸ Thaly 1887. 127–128. No 34. Levéltári jelzete: MOL P 1314 No 1110. A levelet idézi még: Varga J. 2007. 94.

¹⁹ Sarlai 2006. 141.

²⁰ Thaly 1887. 296. No 41. Vö. Sarlai 2006. 141. – Thököly Imre (1657–1705) katonaságával mint az Oszmán Birodalom egyik vazallus uralkodója vett részt a harcokban. Feladatul kapta, hogy hódoltassa a Magyar Királyság még Habsburg-hű főurait, városait. A Veszprém behódolásáról hírt hozó két lovas például diszruhát kapott a nagyvezírtől. Vekâ'i-i Beç fol. 39v; Yilmaz 2006. 74; Silahdâr 1928. 27. Thököly Veszprém helyőrségének szóló levele: MOL P 1314 No 49 532. A veszprémi eseményekről részletesen lásd még: Varga J. 1998. – Június 24-én még Veszprémből Gyalódy István arról tudósított, hogy Thököly Imre megbízottja, Barkóczy Ferenc egy török csapat kíséretben már Palotán (ma Várpalota) van, és onnan küldi a hódolásra felszólító írásait nekik is. Thaly 1887. 295. No 39.

²¹ Bezerédy István kapitány levelét lásd: Thaly 1887. 300. No 46.

²² Esterházy János győri főkapitány-helyettes június 22-i levele Batthyány II. Ádámmal (Thaly 1887. 293. No 37.), amiről Batthyány az éppen Bécsben tartózkodó Draskovichot is tudósította. Utóbbi lásd: Thaly 1887. 299. No 45.

²³ Esterházy János győri főkapitány-helyettes levele Batthyány II. Ádámmal június 26-án. Thaly 1887. 297. No 42. A Rábaköz védelmének biztosítását Marsigli német csapatok odairányításával tudta csak elképzelni, mivel a magyar katonaságban nem bízott. Sarlai 2006. 141.

ni.²³ A védelem irányítóinak egyáltalán nem volt könnyű dolga, mind Draskovich Miklós, mind pedig Batthyány II. Ádám ismételten a katonaság engedetlenségéről és szökéseiről adtak hírt.²⁴ Június utolsó napjaiban a tapasztaltabb Draskovich országbíró Bécsbe utazott, és onnan szólította fel levelében a fiatal Batthyányt annak megakadályozására, hogy a még „holdulatlan”-ok „accomodatiójokkal [hajlandóságukkal, készségükkel] vagy szándékjokkal” megégyessék magukat. De arról is hírt adott, hogy Bécsben a katonaságnak fizetést ígértek, és engedélyt adtak újabb 2500 katona felfogadására.²⁵

Azonban, miután Kara Musztafa nagyvezír serege június 30-án megindult Székesfehérvárról Győr felé, július első napjaiban a tatár-török előhadak gyakorlatilag rázúdultak a Rába menti átkelőhelyekre. Az események rendkívüli módon felgyorsultak, a helyzet zűrzavaros voltát pedig jól tükrözi, hogy július első napjairól egymásnak ellentmondó tartalmú értesülések maradtak fenn: a Vas vármegyei alispán július 2-án még a Rábán lévő átkelők bevágásához akart sietni,²⁶ az idősebbik Batthyány pedig július 4-én a „jó vigyázás” szükségességét hangsúlyozta fiának, és azzal biztatta, hogy segítséget kért Lotharingiai Károly hercegtől.²⁷ Marsigli gróf azonban ekkor már sokkal sötétebbnek festette le a helyzetet: a magyar tisztekkel, köztük a fiatal Batthyányval való konfliktusairól írt, továbbá arról, hogy a magyarok szabadon hagyták a bodonhelyi átkelőt a tatárok számára, akik így betörhettek a Rábaközbe pusztítani.²⁸ Ezt követően a Rába-vonal egy-két nap alatt összeomlott. A Batthyány II. Ádám

Batthyány Kristóf II. egy 1675 körül készült rézmetszeten ❖
Nemzeti Portrétár. <http://www.npg.hu/index.php/component/jcollection/item/1533-batthyany-kristof-ii>

²⁴ Draskovich Miklós június 22-én írt levelében arról panaszkodott Batthyány II. Ádámnak, hogy a végbeliek előtt nincs respektusa, pedig úgy gondolja: „talám megérdemleném, az mennyi szolgálatokat tészek én is Urunknak s Hazánknak”. Thaly 1887. 294. No 38. A problémára lásd még Batthyány II. Kristóf július 4-i levelét fiának, Ádámnak: Thaly 1887. 300–301. No 48. Vö. Marsigli jelentései Batthyány II. Ádámról és fizetetlen katonaságáról, akik július elején már nem akartak harcolni, mert nem kaptak zsoldot, haza akartak menni, kapitulálni akartak az ellenségnek. Sarlai 2006. 142.

²⁵ Thaly 1887. 299. No 45. Vö. Esterházy Pál nádor június 30-i felterjesztését, ahol védi a behódolókat. Thaly 1883. 18–19. Vö. Renner 1883, 210–213; Das Kriegsjahr 1883. 70–71. – Az Udvari Haditanácshoz beérkező felterjesztések között június 30-i dátummal találjuk Draskovich Miklós országbíró kérelmét, amelyben még a Rába-vonal védelmére fegyvert és muníciót kért, mert azok nélkül fel kell adni Pápát, Veszprémet és Tatát. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 366. fol. 513v. A Magyar Kancellária utasítást adott a katonaságátcsoportosítására és újabb 2500 katona toborzására. Renner 1883. 206; Das Kriegsjahr 1883. 75.

²⁶ Szentgyörgyi Horváth János Vas vármegyei alispán levele Batthyány II. Ádámnak: Thaly 1887. 300. No 47.

²⁷ Batthyány II. Kristóf levele Batthyány II. Ádámnak: Thaly 1887. 301. No 48.

²⁸ Sarlai 2006. 142. – Hivatkozik még Marsiglira: Renner 1883. 213. Vö. Angyal 1889. 36. Vö. még: Barker 1967. 218; Varga J. 2009. 189.

Gróf Batthyány Ádám II. (1662–1703)
horvát, szlavón, dalmát bán ❖ Nemzeti
Portrétár. [http://www.npg.hu/index.php/
component/jcollection/item/1521-batthy-
any-adam-ii](http://www.npg.hu/index.php/component/jcollection/item/1521-batthyany-adam-ii)

vezette magyar katonaság mind létszámban, mind felkészültségben esélytelen volt a támadó csapatokkal szemben. A Lotharingiai Károly által ígért segítség nem érkezett meg, sőt a herceg a Rába menti eseményekkel egyidejűleg seregét visszavonta állásaiból és megindult Bécs felé. Batthyány II. Ádám pedig, mivel nem maradt katonasága, és mert apja utasításait kellett követnie,²⁹ visszavonult a tűzvonalból, és a magyar történelem számára máig kínos epizód szereplőjévé vált: 1683 nyarán apjával együtt fejet hajtott az oszmán uralom előtt.³⁰

A magyar főurak, köztük a Batthyányak, 1683. szeptember 12-ig – azaz az oszmánok Bécs alatt, Kahlenbergnél elszenvedett vereségéig – tartó behódolásának körülményeit és eseményeit itt nem kívánom részletezni. Batthyány II. Ádám kapcsán annyit kell megjegyeznünk, hogy az ő neve többé-kevésbé tisztázódott ebben az ügyben.³¹ Ugyanakkor a következő másfél év azért is bír jelentőséggel a fiatal gróf pályafutását tekintve, mert egyrészt továbbra is helyettesítette apját a hadakozásban,³² másrészt pedig annak kompromittálódása révén a főkapitányi tisztségeinek tényleges átvétele is napirendre került. Ez azonban azt is jelezte, hogy az Udvar számára az ő személye elfogadható. Batthyány II. Kristóffal az oszmánokkal való szövetkezéséért és a stájerországi települések fosztogatásáért nyíltan példát akartak statuálni.³³

Ennek elkerülése végett Kristóf a fiát, Ádámot küldte követségbe, hogy a császári hadvezetés és a nádor jóindulatát is megnyerje.³⁴ Minden erőfeszítése ellenére azonban a Kanizsával szembeni végvidék irányítását kivették a kezéből, és 1683 októberében a győri főkapitányság fennhatósága alá helyezték.³⁵ A gróf sorsáról pedig – ugyan a főpohárnoki méltóságát megtarthatta – I. Lipót úgy rendelkezett, hogy főkapitányi tisztségeiről le kell mondania.³⁶

²⁹ Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Esterházy Pál nádorhoz 1683. szeptember 22. MOL P 125 No 3325. Közli: Tóth 2011. 218.

³⁰ A behódolás problematikáját nagyon részletesen járta körbe: Varga J. 2007. 115–135. A kérdésben lásd még: Tóth 2011. 69–85.

³¹ Batthyány II. Ádámhoz meglepően pozitív volt az Udvar tisztségviselőinek a viszonyulása. MOL P 1314 No 39 119. Kiadta: Thaly 1887. 314–315. No 66. Idézi még: Varga J. 2001. 498; Varga J. 2007. 213, 219.

³² Ádám grótot az apja a legjobb katonáival küldte a nádor mellé hadakozni. MOL P 1314 No 4920; Thaly 1887. 311. No 62; MOL P 1314 No 12 048; Thaly 1887. 312–313. No 64.

³³ Az Udvar ezen álláspontját Radosics Ferenc, Batthyány Bécsbe küldött embere 1684. január 13-án közvetítette a főkapitánynak: MOL P 1314 No 39 120. Vö. Varga J. 2007. 122.

³⁴ Thaly 1887. 303. No 51; 305. No 54. Idézi még: Theuer 1976. 188.

³⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 367. fol. 557. Erről báró Esterházy János győri főkapitány-helyettes tájékoztatta a végeket november 21-i levelében. MOL P 125 No 1172; Iványi 1984. 123; Varga J. 2007. 223. – A kérdésről Esterházy János Gyöngyösi Nagy Ferencnek főkapitány-helyettesnek szóló leveleit lásd: MOL P 1314 No 12 049 (1684. január 22.), 12 050 (1684. február 18.), 12 051 (1684. február 29.).

³⁶ Az Udvari Haditanács utasítása 1683 novemberében: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 367. fol. 668. Hivatkozik még rá: Pálffy 2009. 334. 91. jegyzet. Vö. Thaly 1883. 27–28; Thaly 1885. 289–290.

A hónapokig elhúzódó tárgyalások során 1684. február–márciusban felmerült annak a lehetősége is, hogy Batthyány II. Kristóf felajánlja lemondását katonai tisztségeiről fia, Ádám javára.³⁷ A Kanizsával szembeni végvidék ez év júniusának közepén visszakapta intézményi önállóságát,³⁸ majd június 28-án az Udvari Haditanács deklarálta, hogy Batthyány II. Kristóft visszahelyezték katonai tisztségeibe.³⁹ A Kanizsával szembeni végvidéki és a dunántúli kerületi főkapitányi tisztségek kérdése azonban 1684-ben csak látszólag oldódott meg, ezt elsősorban a háborús események és Batthyány katonai felajánlása segítette elő.⁴⁰ Ahogy azt helyettese, Nagy Ferenc leveleiből és a haditanácsi iktatókönyvek bejegyzéseiből is látjuk, Batthyány II. Kristóf végvidéki főkapitányként járt el a végvidékkel kapcsolatos ügyekben egészen 1685 márciusáig,⁴¹ amikor is bejegyzésre került Bécsben a tisztségéről való lemondása (*Resignation*).⁴² Nagy Ferenc főkapitány-helyettes pedig 1685. április 4-én írt levelében abból az alkalomból köszöntötte Batthyány II. Ádámot, hogy a király kinevezte őt végvidéki és kerületi főkapitánynak, és felajánlotta szolgálatait a fiatal grófnak.⁴³

Batthyány II. Ádám katonai tevékenységét tekintve azt látjuk, hogy 1684-ben is, miként a szerencsétlen kimenetelű 1683. esztendőben, a hadműveletek⁴⁴ során a táborba szálló végváriak és nemesi bandériumok, továbbá a vármegyei hadak irányítását is az alig huszonkét éves grófra, Ádámra bízta a Haditanács. Ez utóbbi azonban nem aratott osztatlan sikert a magyar főurak körében, Széchy Péter gróf például panasszal élt az ügyben az Udvar felé.⁴⁵ Ez évben Batthyány

³⁷ Batthyány II. Kristóf lemondási szándékának bejelentése 1684 elején: MOL P 1313 Memorabilia No 1303/1; Iványi 1984. 124; Varga J. 2007. 223. – Egyébként Ádám részére az átörökítést I. Lipót már 1682. február 24-i leiratában engedélyezte. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 365. fol. 65r. Vö. Pálffy 200., 334. és 341. No VII. számú melléklet.

³⁸ Az Udvari Haditanács tudatta Esterházy János győri főkapitány-helyetessel, hogy már nem kell beavatkoznia a Batthyány-féle (*Batthyanyische*) és a kanizsai (*Canisische*, értsd Kanizsával szembeni végvidéki) katonaság irányításába, mert ez ügyben új rendelkezés született. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 407r, 421v.

³⁹ Az udvari haditanácsi leiratok június 28-i bejegyzései között találjuk, hogy Batthyány II. Kristóft katonai tisztségeibe visszahelyezték („tam in honorariis quam militaribus”). ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 431v. Batthyány II. Kristóf főkapitányi tisztségbe helyezéséről lásd még: MOL P 1313 Memorabilia No 1304/1. 1684. június 28.; Esterházy Pál levelei Batthyány II. Kristófhoz 1684. június 4., 11., 23., 28.: MOL P 1314 No 12 821, 12 823, 12 824, 12 828. Esterházy János levele Gyöngyösi Nagy Ferenchez 1684. július 2.: MOL P 1314 No 12 052. Vö. Varga J. 2007. 223. Vö. még az Udvari Haditanács értesítése Esterházy Jánosnak. Közli: Pálffy 2009. 340.

⁴⁰ Batthyány II. Kristóf felajánlotta ezer magyar lovas katona kiállítását is a császári sereg számára, akiket az Udvari Haditanács Lotharingiai Károly herceg irányítása alá rendelt. Batthyány 1000 magyar lovas kiállítását és a hadsereghez küldését ajánlotta fel. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 434r. – Leirat Laurenz Georg Hoffkirchen tábornagynak arról, hogy a Batthyány által kiállítandó 1000 lovas huszár számára pisztolyt és karabélyt kell kiutalni. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 434v.

⁴¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 4r, 21r, 44v, 90v, 107v, 156v. Vö. Pálffy 2009. 334. 93. jegyzet.

⁴² Batthyány II. Kristóf lemond végvidéki főkapitányi tisztségéről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 148v. Vö. Pálffy 2009. 334. 93. jegyzet.

⁴³ MOL P 1314 No 33 020. y I. Lipót 1685. február 15-i leiratában tudatta Esterházy Pál nádorral, hogy a dunántúli kerületi főkapitányságra és a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányságra Batthyány II. Ádámot nevezte ki. MOL P 125 No 8427. Hivatkozik rá: Iványi 1984. 124. Vö. még az Udvari Haditanács leirata március 16-án Esterházy Jánosnak: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 133r. – Batthyány II. Ádám kinevezésére lásd még: Pálffy 2009. 334. 95. jegyzet.

⁴⁴ Az 1684. évi eseményekre lásd: Bánlaky 2001; Fekete 1944. 42–47; Várkonyi 1985. 1588–1593. Szilahdár Mehmed török történetíró munkájának az 1684. évi eseményekre vonatkozó részét magyarra fordította: Fekete 1938. 90–104, 205–228.

⁴⁵ Lásd Nagy Ferenc július 7-i levele: MOL P 1314 No 32 988.

II. Kristóf a Kanizsával szembeni végvidékről kiállított végvári katonákat a Dráva mellé, Walter Leslie generális mellé küldte, míg a család saját bandériumát és a vármegyei hadakat Ádám fia Buda alá vezette. Utóbbiak között persze szintén voltak végvári katonák.⁴⁶ Esterházy nádor pedig arra utasította Batthyány II. Kristótot, hogy a Rába mentén subsistáljon [maradjon, állomásozzon].⁴⁷

A fiatal Ádám grófnak, a végvidék és a dunántúli kerület már beiktatott főkapitányának 1685 nyarán a Kanizsával szembeni végvidékről kétezer katonát – ezer lovas és ezer gyalogost – kellett kiállítania az ez évi hadműveletekhez.⁴⁸ Az új főkapitánynak azonban 1685 júniusában is megnehezítette a dolgát, hogy parancsnoklási jogát nem mindenki vette tudomásul. Ezért szükségessé vált, hogy az Udvar részéről megerősítsék annak tényét.⁴⁹ A Batthyány-féle katonaságot ebben az évben is kettéosztották:⁵⁰ az Udvari Haditanács utasítása alapján – most már – Ádám grófnak az irányítása alatt álló katonaságból amennyit lehetett, a Lotharingiai Károly vezette főszereghhez kellett küldenie, de a Leslie-féle drávai hadtestnél is maradtak katonái. Batthyány II. Ádámnak pedig személyesen ott kellett megjelennie, ahol a katonasága nagyobb része volt, ez esetben a főszeregnél.⁵¹ A Batthyány-féle katonaság részt vett az Érsekújvár ostroma körüli hadműveletekben. A törökök vereségét eredményező augusztus 16-i táti csatában jelentős szerep jutott a Batthyány II. Ádám, Czobor Ádám és Monasterly János rác kapitány vezette lovasrohamnak.⁵² Azonban nehéz adatolni a gróf és katonái további konkrét tevékenységét.⁵³

A forrásadottságok tekintetében sokkal szerencsésebbek vagyunk a nagy jelentőségű 1686. évi hadműveletek esetében. Egészen pontosan meg tudjuk határozni, hogy Buda ostromának idején a magyar katonaságot – ezen belül pedig Batthyány II. Ádám csapatait – milyen módon tudták alkalmazni a császári hadseregben, illetve amellet. Külön érdekességnek számít, hogy

⁴⁶ MOL P 1314 No 12 834. – Batthyány II. Ádámnak és katonaságának, közte a Kanizsával szembeni végvidék katonáinak tevékenységéről az 1684. évi hadműveletekben lásd: Tóth 2011. 97–104.

⁴⁷ MOL P 1314 No 12 835.

⁴⁸ Ugyanígy Esterházy János győri és Bercsényi Miklós bányavidéki végvidéki főkapitány-helyetteseknek is két-kétezer katonát kellett kiállítaniuk. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 295v (június 10.) Az említett végvidéki főkapitány-helyettesekre lásd: Pálffy 1997. 270–272, 276–278, 279–280. – A katonaság felállításának és ellátásának megelőlegezése tárgyában folytatott Batthyány II. Ádám júliusban az Udvari Haditanácshoz. ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 380v. Vö. Czigány 2004, 154. és 154. 13. jegyzet. – Az 1685. évi részvételtől lásd: Tóth 2011. 104–112.

⁴⁹ Az Udvari Haditanács leirata Batthyány II. Ádám parancsnoklásának megerősítéséről. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 313r. Vö. Másolat az Udvari Haditanács azon dekrétumáról, amit június 20-án gróf Kéry Ferencnek küldtek ki, miszerint Batthyány II. Ádám végvidéki főkapitányként tevékenykedik. ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 316½r. Vö. még az Udvari Haditanács leirata a Magyar Kancelláriának Batthyány II. Ádám azon panasza ügyében, hogy a végvidékhez tartozó falvak nem engedelmessékednek neki. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 311v. (június 20.) – Gróf Kéry Ferenc 1687-től 1700-ig Vas vármegye főispánja. Fallenbüchl 2002. 154.

⁵⁰ A kérdésre lásd az Udvari Haditanács júliusi rendelkezéseit: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 343r, 347, 348r, 371r.

⁵¹ Az Udvari Haditanács július 29-i leirata: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 375r. Lásd még ugyanebben az ügyben leirat Lotharingiai Károlynak augusztus 1-én: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 379r.

⁵² Bánlaky 2001.; R. Várkonyi 1985. 1600. Vö. Tóth 2011. 111.

⁵³ Érsekújvár visszavételét (augusztus 19.) követően Batthyány katonáit és őt magát is a Dunántúlon találjuk. Bánlaky 2001. – Októberben az Udvari Haditanács Fernando (Ferdinand) De la Vergne altábornagy (1685-ben Leslie generális hadtestének gyalogságát irányította (Bánlaky 2001) kérésére Batthyány II. Ádámot és katonáit a bán, Erdődy Miklós hadával együtt a Dráva menti tábor megsegítésére rendelte. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 465r, 473v, 479v. Vö. Batthyány II. Ádám felirata az Udvari Haditanácshoz októberben, hogy a Murához fog menni és egyesül a Leslie-féle hadtesttel. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 480v.

Batthyány katonái a forrásokban az oszmán haderő – hasonló harcmodorú és feladatú – tatár segédcsapatával szembeni hadakozásokban ragadhatók meg.

Batthyány II. Ádám a Kanizsával szembeni végvidékről a kb. 1500-2000 fős katonaságával – amelyben a végvidéki katonák mellett megtaláljuk a saját és a vármegyei bandériumokat is – július második felében érkezett a Budát ostromló keresztény táborba.⁵⁴ Katonáival Miksa Emánuel (1662–1726) bajor választófejedelem parancsnoksága alá rendelték.⁵⁵ Itt a Szári Szülejmán pasa nagyvezír (1685–1687) vezette felmentő sereg megérkezéséig a táborból Székesfehérvár irányában előretolva elsősorban felderítő akciókban, portyázásokban vettek részt.⁵⁶ Az oszmán haderő megérkezése után továbbra is a felderítés, a „nyelvfogás” és az ellenség zaklatása volt a feladatuk. Giovanni Paolo Zenarolla székesfehérvári prépost beszámolójában leírta, hogy augusztus 7-én Lotharingiai Károly Batthyányt harminc emberével kirendelte, hogy felderítsék a környéket és „ezek harminc derék törökkel találkoztak, és több mint egy órán át üldözve őket, egyet megöltek és négyet a táborba hoztak, köztük egy agát, aki évekkal azelőtt Győrből nyolcezer realért váltotta ki magát”.⁵⁷ Augusztus 8-án korán reggel a bajor táborral szembeni magaslaton – a budafoki Sashegy tetején – megjelent egy három-négyezer fős török–tatár had, amely a budai táborra jött feltérképezni. Megjelenésükről a szemtanú források általában említést tesznek, de vannak, akik azt is leírják, hogy ellenük a választófejedelem Batthyány II. Ádám huszárjait küldte ki, és a kibontakozó csetepatéből az ellenfél visszavonulni kényszerült.⁵⁸ Kevésbé volt szerencsés az előző nap felderítésre kiküldött kb. 150 magyar huszár, akik a csetepatéből elvonuló törökökbe botlottak, és csak húszan-harmincan tértek vissza a keresztény táborba.⁵⁹ Augusztus 9-én a bajorok előtt felvonuló kb. háromezer török ellen ismét a magyarokat rendelték ki.⁶⁰ Az ostrom történései közepette pedig több szerző is beszámolt a tatároknak Batthyány II. Ádám főkapitány katonáival történő augusztus 11-i összecsapásáról. Sőt, ekkor – Henrik szász herceg naplója szerint – Batthyány huszárjai a vakmerő törököket visszakergették, és még a vigyázatlanul előrenyomuló *tatár szultánt* is elfogták, akit végül a tatároknak sikerült kiszabadítaniuk.⁶¹

⁵⁴ Batthyány jelentése az elindulásról júliusban pontos dátum nélkül. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 313v. – A végvidékiek készülődéséről lásd: Tóth 2008b; Tóth 2011. 115–121.

⁵⁵ Károlyi–Wellmann 1936. 107–108, 114.

⁵⁶ Thaly 1885. 309–310; Károlyi–Wellmann 1936. 111; R. Várkonyi 1985. 1624. – Az oszmán felmentő seregről lásd: Tóth 2009.; Tóth 2011. 124–129.

⁵⁷ A foglyok értékes információkat szolgáltattak a közeledő nagyvezíri seregről, amelynek létszámát 80 ezernek mondták. Továbbá azt is tudták vallatóikkal, hogy a főszereg Szarhos Ahmed pasa szerdár által vezetett előhadának felbukkanására az ostromlók már a következő napon számíthatnak. Zenarolla 1986. 138; Angol szemtanú 1986. 215–216; Az esetet említi Károlyi–Wellmann 1936. 33; Bánlaky 2001. – A Buda ostromában résztvevő névtelen önkéntes naplója erről az augusztus 9-i feljegyzései között írt. Napló 1998. 89.

⁵⁸ Angol szemtanú 1986. 214. Károlyi Árpád Doria di Cirié savoyai tiszttelentéseire alapozva azt írta, hogy Batthyány II. Ádám alatt a bajor választófejedelem 2500 huszárt küldött ki a táborból. Károlyi–Wellmann 1936. 332. Feltételezhetően itt nemcsak a Kanizsával szembeni végvidék katonaságáról van szó. Az eseményről említést tesz még: Bánlaky 2001. Vö. még Lotharingiai Károly hadinaplója 1986. 165; Zenarolla 1986. 138; Napló 1998. 87–88; D’Aste 2000. 113; Barta 1985. 174. Utóbbinál a csetepaté említésekor Batthyány és katonái nincsenek megnevezve.

⁵⁹ Károlyi–Wellmann 1936. 332. Vö. Lotharingiai Károly hadinaplója 1986. 167, amely szerint a 150 felderítóből 30 menekült meg. Vö. még R. Várkonyi 1984. 297–298.

⁶⁰ Károlyi–Wellmann 1936. 332; Bánlaky 2001.

⁶¹ Henrik szász herceg 1886. 699. Vö. még Ottlyk 1875. 47–49; Lotharingiai Károly hadinaplója 1986. 169–170. – A történet a későbbiekben úgy bukkan fel tévesen a magyar történetírásban, hogy a tatár kánt fogták el. Károlyi–Wellmann 1936. 334–336; Bánlaky 2001; R. Várkonyi 1984. 298. – A kérdés tisztázására lásd: Tóth 2009; Tóth 2011. 132.

Azon túl, hogy jól körvonalazható a Batthyány vezette katonaság Buda alatti/környéki elismerésre méltó tevékenysége, fontos megjegyeznünk, hogy ezzel egyidejűleg a fiatal főkapitány az irányítása alatt lévő végvidékről az ottani katonaság kb. negyven százalékát vonta el, nem kis problémát okozva a kanizsai törökökkel szembeni védelmet biztosító végváriak számára.⁶² Szintén kiemelésre méltó momentum, hogy Batthyány II. Ádám 1685 tavaszán történő hivatalos végvidéki főkapitányi kinevezése ellenére helyettese, Nagy Ferenc gyakran inkább az öreg Batthyány tanácsaira és tapasztalatára hagyatkozott a katonai kérdésekben. Ez jól jelzi, hogy bár Batthyány II. Kristófot katonai tisztségeiből lemondatták, mint a család feje, jelentősen befolyásolhatta fia döntéseit. Az 1687. évtől kezdődően Batthyány II. Ádám és katonasága feladatai jelentősen megváltoztak: nemcsak egy-egy hadjáratra kellett biztosítani a katonai erőt, hanem egy időben több helyen, különböző katonai akciókban kellett részt venniük, illetve a visszaszerzett dunántúli várakban kellett helyőrségi szolgálatot teljesíteniük.⁶³ A következő évek legfontosabb feladata pedig, ami jelentős részben a Batthyány-féle katonaságra hárult, a Székesfehérvár, majd Kanizsa körüli ún. *blokádrozásban* való részvétel lett.⁶⁴

Az 1687. évi hadjáratok készülődés során kissé meglepő módon az ekkor még mindig csak huszonöt éves Batthyány II. Ádám a táborba szálló teljes magyar és horvát haderő parancsnoklását magának kérte a Haditanácstól.⁶⁵ A főkapitány határozott és ambíciós fellépését befolyásolhatta apja 1687 márciusában bekövetkezett halála, minek utána ténylegesen szabad kezet kapott a végvidék és a terület ügyeiben.⁶⁶ Kérelmét azonban ekkor még Bécsben visszautasították. Az ez évi hadműveletek kapcsán joggal feltételezhetjük, hogy katonáival jelen volt az ún. nagyharsányi csatánál (1687. augusztus 12.). Ugyanis helyettese, Nagy Ferenc Egerszegről a következőket írta neki a táborba: „Itt nagy híre vagyok, hogy az ő Főlsége armadája megverte volna a törököt, adja Isten, hogy úgy legyen, s tovább is szerencséltesse Nagyságotkat”.⁶⁷

A következő évben, 1688 tavaszán Batthyány II. Ádám már fontos (fő)szerepet kapott a székesfehérvári vár szorosra vont blokádjában.⁶⁸ Május elején – bár a blokádnak irányításával nem őt bízták meg⁶⁹ – a vár megadásáról a török főtiszték már vele tárgyaltak, majd a kapitulációs szerződés megkötésére (május 9.) és a vár átadására (május 19.) is előtte került sor.⁷⁰ Júniusban a Haditanács már Kanizsa blokádjának szorosabbá tételét rendelte el, aminek az irányítását

⁶² MOL P 1314 No 33 083. Tóth 2011, 120. – Vö. Károlyi–Wellmann 1936. 108; Czigány 1989. 165.

⁶³ Tóth 2011. 138–141.

⁶⁴ Tóth 2011. 145–163.

⁶⁵ Batthyány II. Ádám 1687. június 16-án Rohoncon kelt levele. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 429r. Lásd még a kérdésben: fol. 433v. – Batthyány feladatvállalására 1687-ben lásd: Tóth 2011. 141–142.

⁶⁶ Batthyány március 11-i folyamodványában apja Vas vármegyei főispáni, és főpohárnoki tisztségére kért ajánlást az uralkodóhoz az Udvari Haditanácstól. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 202r. Engedély az apja temetésére ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 425v.

⁶⁷ MOL P 1314 No. 33 129. Vö. Leirat Esterházy Pálnak, Batthyány II. Ádámnak, Esterházy Jánosnak és Csáky Istvánnak augusztus 20-án: értesítés minden végvidékre a törökök felett aratott győzelemről. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 389r.

⁶⁸ Leirat Batthyány II. Ádámnak, Esterházy Jánosnak és Zichy Istvánnak 1688. április 10-én. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 156r. Illetve fol. 187r. Vö. Sugár 1983. 204. Lásd még: Tóth 2011. 145–147.

⁶⁹ A vár esetleges átvételének irányítására Johann Ariezaga ezredes lett kirendelve. Tóth 2011. 146. 735. jegyzet.

⁷⁰ Batthyány levele a székesfehérvári pasához és a janicsáragához 1688. május 7-én: MOL P 1313 Török iratok 249. cs. Terjedelmesen idézi: Jeney 1971. 14–15; Sugár 1983. 205–206. A törökök levelei: MOL P 1314 No 13 605, 51 448, 51 447. Hivatkozik rá: Jeney 1971. 16. – A szerződést kiadta: Kárfy 1910. 499–500 és Veress D. 1990. 182–184. Utóbbinál 1688 helyett tévesen 1686 szerepel a dátumban. Ez és minden további kapitulációs szerződés mintájául az 1687. decemberi egri szerződés szolgált. Sugár 1983. 207. Bécsben május 15-én hagyták

Batthyány kapta meg.⁷¹ Az Udvar döntését azonban nem vette jó néven a lovasezredével Batthyány irányítása alá rendelt Georg Christian von Holstein herceg. A Haditanácshoz küldött feliratában azt sérelmezte, hogy Kanizsa alatt a parancsnoklást egy nála fiatalabb ezredes bírja, aki ráadásul magyar(!).⁷² De a győri főkapitányságból Kanizsához rendelt gróf Zichy István főkapitány-helyettes is a Haditanácsnál érdeklődött, hogy Batthyány alárendeltségében kell-e a blokádban részt vennie.⁷³ Hogy az idősebb főkapitány-helyettes mennyire nehezményezte a dolgot, az a blokád alatt írt leveleinek Batthyányra vonatkozó megjegyzéseiből is kitűnik.⁷⁴

A két évig elhúzódó kanizsai blokád ideje alatt megfigyelhető, hogy a főkapitány az általa irányított végvidék katonai potenciálját maximálisan kihasználta: a hadműveletek során a végházakban maradt katonaság létszámát a minimumra csökkentette.⁷⁵ Ugyanakkor a blokádban szolgálatot teljesítőket a végházakból egyre kevésbé tudták leváltani.⁷⁶

A főkapitány már 1688 augusztusában azt írta az Udvari Haditanácsnak, hogy a várat egy ostrommal rövid időn belül be lehetne venni.⁷⁷ Véleménye azonban nem talált visszhangra Bécsben, mert az egyelőre csak katonaságot vont volna el a fő hadműveletektől, ekkor Belgrád ostromától (1688. augusztus 12–szeptember 6.). Egy évvel később, 1689 nyarán a néha öntörvényűnek tűnő, de feltételezhetően „csak” érvényesülni akaró Batthyány még a haditanácsi határozatot megelőző intézkedéseket tett a kanizsai blokád ismételt szorosabbá tételére, a teljes körülzárás megkezdésére, amit Bádeni Lajos örgróf (1655–1707), a magyarországi hadműveletek főparancsnoka rossz néven is vett tőle.⁷⁸ Ez év őszén már felmerült annak a lehetősége, hogy a törökök átadják a várat, de a tárgyalások nem vezettek eredményre. Mindez pedig Batthyányt arra a – Haditanácssal szintén nem egyeztetett – lépésre ösztönözte, hogy több mint ezer katonával körbezárja a Kanizsa előterében lévő Szentmiklós nevű palánkot.⁷⁹

Batthyány 1690. március közepén azt jelenthette a kanizsai táborból a Haditanácsnak, hogy a törökök beleegyeztek a kapitulációs tárgyalások megindításába és két túszt küldtek ki a vár-

jóvá. Miután a törökök átadták Székesfehérvárat, a várba német katonaságot helyeztek, míg az elővárosba magyarokat. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 216r.

⁷¹ Az előkészületekről és rendelkezésekről lásd: Tóth 2011. 147–150.

⁷² A Holstein-féle ezred Kanizsához irányításáról lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 49. Holstein felirata az Udvari Haditanácshoz: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 423v. No 58.

⁷³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 432r.

⁷⁴ Zichy viszonya Batthyányhoz kissé ellentmondásosnak tűnik: hol elismerte a fiatal gróf képességeit, irányító személyiségét, hol pedig meglepően nyilatkozott róla. Például 1689. augusztus 20-án írt jelentésében a következőket írta: „hamis és alattomos embernek tartom, aki inkább romlásunkra, mint javunkra van.” Szita 1994. 97. No 36. A megjegyzés mögött feltehetően egy olyan konfliktus húzódik meg, amiről jelenleg nincs közelebbi ismeretünk.

⁷⁵ A végvidék központjában, Eggerszegen 1688 nyarán a katonai erő kb. 15%-a maradt, azaz 60 katona. Tóth 2011. 148. 1688 novemberében pedig már nem volt olyan katona, akit a blokádba tudtak volna küldeni Eggerszegről. MOL P 1314 No 33 176. 1689-ben pedig az egész lovas katonaságot maga mellé rendelte a főkapitány. MOL P 1314 No 33 199, No 33 201.

⁷⁶ Lásd 1689-ben: Tóth 2011. 153.

⁷⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 590r. No 210. Vö. Bádeni Lajos vélekedése 1690 márciusában a blokádról, illetve, hogy az ostromot célravezetőbbnek tartotta. Szita 1994. 53. Vö. Zichy István véleménye a belgrádi győzelem után, miszerint rohammal be lehetne venni a várat. Szita 1994. 79. Vö. még Szakály 1989. 14; Szita 1994. 51, 53.

⁷⁸ „Véleményem szerint Battiani magánkezdeményezést űz, és egyéni elhatározás szerint vesz részt a körülzárás tekintetében, pedig ettől el kellene tekinteni, mert nem ez a Császár Ófelségének parancsa és utasítása. De alig lehet megakadályozni, hogy Battiani ne a saját meggyőződését kövesse.” Bádeni Lajos levele. Szita 1994. 88–89. No 27. Zichy július 7-i levelében utalt rá, hogy Bádeni Lajos nem kedveli Batthyányt. Szita 1994. 91. No 28.

ból.⁸⁰ Ezt követően viszonylag rövid időn belül sikerült megegyezni Batthyáynak a törökökkel a kapitulációs feltételekről, többek között a szabad elvonulás biztosításáról mind a katonaság, mind a polgári lakosság számára.⁸¹ Április 1-jén a Haditanács arról értesítette Batthyányt, hogy a törökökkel létrehozott kapitulációs megállapodást az uralkodó megerősítette.⁸² A vár átadására végül április 13-án 11 és 12 óra között került sor.⁸³ Majd ezt követően a törökök elvonulásáról Batthyány 17-én írt jelentést a Haditanácsnak, ahol azt is közölte, hogy a várba német őrséget helyeztek némi magyar katonával együtt.⁸⁴

A Kanizsával szembeni végvidék mint elnevezés megszűnt, és újra a kanizsai végeket említik a források. Kanizsát azonban a továbbiakban a végvidéktől külön kezelték, annak irányítása nem került Batthyány II. Ádám, a kanizsai végvidék főkapitányának hatáskörébe.⁸⁵ A főkapitány augusztusban már arra kapott utasítást, hogy nagyobb létszámú katonasággal keljen át a Dráván, hogy csatlakozhasson a Niš közelében tartózkodó Bádeni Lajos vezette császári sereghoz.⁸⁶ Miután Köprülü Fázil Musztafa pasa nagyvezír 1690. október 8-án elfoglalta Belgrádot, a Batthyány-féle katonaságot ekkor már Eszék felmentéséhez várta a császári katonai vezetés.⁸⁷ November elején az oszmánok felhagytak Eszék ostromával, így Batthyány hajdúit Szigetvárhoz vezényelték, hogy szemmel tartsák Eszék környékét, a lovasokat pedig a határvidék, főként a drávai átkelők ellenőrzésére küldték.⁸⁸ Az őszi eseményekkel egyidejűleg a főkapitány több feliratában is a *Feldmarschall-leutnant* (altábornagyi), azaz birodalmi katonai cím megadását kérte az Udvari Haditanácstól.⁸⁹ Bár jóval bíztatták a gróft, a kérdés csak az ez évi hadjárat befejezése után kerülhetett napirendre.⁹⁰

⁷⁹ Gabriel Vecchy jelentése Szigetvárból 1689. november 3-án. Szita 1994.100. No 40.

⁸⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 74r. Vö. Pickl 1992, 87. A Haditanács részéről értesítették Batthyányt, hogy a továbbiakban is az átadás ügyében fáradozzon, és hogy segítséget fognak küldeni neki. ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 164v. Vö. Sugár 1983. 238.

⁸¹ Batthyány március 24-én írt jelentése. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 114r. Vö. Pickl 1992, 87, ahol megemlíti Zichy március 25-i jelentését, amiben a gróf büszkeséggel jegyezte meg, hogy Kanizsa már a második olyan vár volt, ami a magyar katonaság által kényszerített megadásra. Vö. Sugár 1983. 239.

⁸² „Antworth auf die zur kayserlichen ratification anhero geschickte mit denen Caniser türckhen getraffene Capitulation, es werde selbe ausser in einem punct durchgehents ratificirt”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 183v.

⁸³ A vár kulcsának átadásáról lásd részletesen: Pickl 1992. 88–89.

⁸⁴ Batthyány április 17-én írt jelentése. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 143r. A várkapitányságról és a behelyezett katonaságról lásd még: Pickl 1992. 89–90.

⁸⁵ Vö. Czigány 2004. 164.

⁸⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 394v, 412r, 413r. Augusztusban 11-én Rohoncon írt levelében Batthyány még azon okokat sorolja, hogy eddig miért nem tudott felvonulni katonáival. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 342r, 362v. Nagyobb létszámú katonaságról: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 428v.

⁸⁷ Az Eszéket védő Guido Starhemberget arról értesítette október elején a Haditanács, hogy a Batthyány-féle katonaságból majd a lovasságot Belgrád fele kell elküldenie, míg a gyalogságot tartóztassa Eszéken. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 485r.

⁸⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 526r, 530r, 544r.

⁸⁹ „ihme aber den Veldtmarschalleuthenant titel zu conferiren” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 388r, 393v, 394v, 408v. Vö. Wütz felirata: fol. 413r. Szeptember 5-én az udvari kamarának menő utasítás a Batthyány-féle katonaság fizetéséről rendelkezik, hogy mielőbb történjen meg és indulhassanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 437r, 441r.

⁹⁰ „Wegen des Veldtmarschalleuthenant titels caracter werde auf Ihne nach geendigter campagna reflectiert werden, vnterdessen Ihme an seiner reputation nichts praeuiditirliches vor fallen weilen nach vngewiss, ob der Zichy hinab gehen werde” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 441r.

A Kanizsával szembeni végvidéket korábban irányító, de az 1683-as bécsi török ostrom idején kompromittálódott Batthyány II. Kristóf lemondása/leváltatása után, 1685-ben az Udvari Haditanács a helyére fiát, Batthyány II. Ádámot nevezte ki. Az új főkapitány számára a visszafoglaló háborúk első szakasza két személyes jellegű ok miatt is fontos lehetett. Egyrészt a bizalmatlan udvarral szemben az apa, Batthyány II. Kristóf által elvesztett presztízs visszaszerzése miatt a fiatal végvidéki főkapitány törekedett arra, hogy az alá rendelt katonaság, illetve saját képességeit a lehető legeredményesebben kihasználja. Aligha lehet véletlen, hogy 1686-ban a Buda alatti és a későbbi hadműveletekben is igyekezett a Kanizsával szembeni végvidékről, olykor a védelem helyzetét megnehezítve is, a lehetőség szerinti legnagyobb létszámú haderőt felvonultatni és elismerésre méltóan helyt állni.

Másrésről a főkapitány a család energikus, ambíciózus tagjaként felismerte, hogy a háborúk teremtette új helyzetre fel kell készülni. 1690 augusztusában Rudolph Wütz főmustramester arra hívta fel az Udvari Haditanács figyelmét, hogy ideje intézkedni a győri és a kanizsai főkapitányság áthelyezéséről az új török határvidékre, hogy a végvidéki helyek száma ne növekedjék.⁹¹ Batthyány II. Ádám a saját és ezzel együtt családja hatalmi pozícióinak megőrzése és az új viszonyok közé való átmentése érdekében, a háború kínálta lehetőségek kihasználásával a császári hadseregen belül próbált katonai pozícióhoz jutni. Már a kanizsai végvidék főkapitányaként 1691 márciusára kiküzdötte magának a Feldmarschal-leutnant titulust.⁹² Ezzel pedig a fiatal gróf katonai pályafutásának jelentős állomásához érkezett. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

- MOL P 125 = Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. Az Esterházy család levéltára, Pálnádor iratai
- MOL P 1313 = Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára, Törzslévélár, Memorabilia és Török iratok
- MOL P 1314 = Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
- ÖStA HKA HFU = Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz–Ungarn
- ÖStA KA HKR Prot. Exp. = Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protocole des Wiener Hofkriegsrates, Expedit
- ÖStA KA HKR Prot. Reg. = Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protocole des Wiener Hofkriegsrates, Registratur
- Vekâ'i-i Beç = Vekâ'i-i Beç. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan kısmı No 1310.

Kiadott források

- Angol szemtanú 1986.: Angol szemtanú beszámolója a Buda visszavételért folytatott harcokról. Ford. Deák Farkas. In *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Szerk. Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 181–233.
- D'Aste 2000.: *Michele D'Aste naplója Budavár 1686. évi ostromáról és felszabadításáról*. Ford.: Zöldi Mihály. Szerk.: Ernesto Piacentini. Budapest, 2000.

⁹¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 420r. Novemberben Batthyány arra kapott utasítást, hogy az alatta lévő kisebb véghelyekről a löport át kell szállíttatnia Kanizsára. – A védelmi rendszer átalakításáról szóló koncepciókról lásd: Iványi 1971; Kalmár 1991; Pálffy 1996. 208–209.

⁹² Kinevezéséről: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 386/1. fol. 144r; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 392. fol. 144r; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd.. 391. fol. 334v. Vö. Zachar 2008. 77, ahol altábornagyként 1683-tól van említve, ami véleményem szerint csak elírás lehet.

- Fekete 1938.: FEKETE LAJOS: Budavár 1684-ik évi ostroma. *Hadtörténelmi Közlemények* 39. 1938. 77–104, 205–228.
- Henrik szász herceg 1886.: Henrik szász herceg és brandenburgi lovas ezredei naplója Buda 1686-ki ostromáról. Közzé teszi: Károlyi Árpád. *Történelmi Tár* 9. 1886. 503–520.
- Karácson 1896.: KARÁCSON IMRE: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. *HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK* 9. 1896. 326–349.
- Kárfy 1910.: KÁRFFY ÖDÖN: Székesfehérvár capitulatiója, 1688. *Hadtörténelmi Közlemények* 11. 1910. 499–500.
- Katona 1979.: KATONA TAMÁS (szerk.): *Mohács emlékezete*. Budapest, 1979.
- Lotharingiai Károly hadinaplója 1986.: *Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról*. Ford.: Mollay Károly. Szerk.: Kun József. Budapest, 1986.
- Napló 1998.: *Napló Buda avagy Offen erős városának híres ostromáról...* Szerk.: Czigány István–Hankó Ágnes. Budapest, 1998.
- Ottlyk 1875.: Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása, 1663–1711. In THALY KÁLMÁN: *Történelmi naplók 1663–1719*. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XXVII. Budapest, 1875.
- Râşid 1153/1740.: RÂŞID MEHMED EFENDI: *Târih-i Râşid*. I. İstanbul, 1153/1740.
- Silahdâr 1928.: SILAHDÂR FİNDIKLİLİ MEHMED AĞA: *Silahdâr târihi*. II. İstanbul, 1928.
- Szita 1994.: SZITA LÁSZLÓ: Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről, 1688–1690. *Somogy megye múltjából* 25. 1994. 51–124.
- Thaly 1887.: THALY KÁLMÁN: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Gr. Batthyány Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből.) *Történelmi Tár* 1887. 10. 102–128., 293–318.
- Yılmaz 2006.: YILMAZ, MEHTAP: *Vekayî-i Beç*. (Transkripsiyon ve değerlendirmesi) Yükek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Turkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü. İstanbul, 2006.
- Zenarolla 1986.: *Giovanni Paolo Zenarolla Székesfehérvári prépost beszámolója Budavár ostromáról*. A felhasznált hadianyagok jegyzékével. Ford. Jászay Magda. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 93–180.

Szakirodalom

- Angyal 1889.: ANGYAL DÁVID: *Késmárki Thököly Imre 1657–1705*. II. kötet. Budapest, 1889.
- Bánlaky 2001.: BÁNLAKY (BREIT) JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest, 2001.
- Barker 1967.: BARKER, THOMAS M.: *Double eagle and crescent. Vienna's second Turkish siege and its historical setting*. Albany, New York, 1967.
- Barta 1985.: BARTA JÁNOS: *Budavár visszavétele*. Budapest, 1985.
- Czigány 1989.: CZIGÁNY ISTVÁN: A magyarországi csapatok szerepe a török alóli felszabadító háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények* 1989. 2. sz. 151–175.
- Czigány 1996.: CZIGÁNY ISTVÁN: *A királyi Magyarország hadügyi fejlődésének sajátosságai és európai összefüggései 1600–1700*. Budapest, 1996.
- Czigány 2004.: CZIGÁNY ISTVÁN: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700*. Budapest, 2004.
- Das Kriegsjahr 1883.: *Das Kriegsjahr 1683 nach Acten und anderen authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archiv*. Mit sechs Tafeln. Wien, 1883.
- Fallenbüchl 2002.: FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. *Adattár*. Budapest, 2002.
- Fazekas 1996.: FAZEKAS ISTVÁN: Batthyány I. Ádám és gyermekei. In *Gyermek a kora újkori Magyarországon, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fruacimmerecskét nekünk”*. Szerk.: Péter Katalin. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19. Budapest, 1986. 91–114.
- Fekete 1944.: FEKETE LAJOS: Budapest a törökkorban. *Budapest története III*. Szerk.: Szendy Károly. Budapest, 1944.
- Fuchs 2002.: FUCHS GYÖRGY: Holdfogyatkozás. A hadügyi forradalom és a törökellenes felszabadító háborúk katonapolitikai összefüggései. In *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből*. Szerkesztette: Fejérdy Gergely. Piliscsaba, 2002. 69–117.

- Iványi 1971.: IVÁNYI EMMA: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. *Levéltári Közlemények* 1971. 1. sz. 137–161.
- Iványi 1984.: IVÁNYI EMMA: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. *Zalai Gyűjtemény* 18. 1984. 115–130.
- Jeney 1971.: JENEY KÁROLY: Székesfehérvár körülzárása és visszafoglalása 1688-ban. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 5. 1971. 7–21.
- Kalmár 1991.: KALMÁR JÁNOS: A Kollonich-féle *Einrichtungswerk* és a 18. századi bányai berendezkedés kérdése. In *A Magyar Királyság berendezésének műve. Századok* füzetek 1. Budapest, 1991. 41–50.
- Károlyi–Wellmann 1936.: KÁROLYI ÁRPÁD–WELLMANN IMRE: *Buda és Pest visszavávása 1686-ban*. Budapest, 1936.
- Kelenik 1992.: KELENIK JÓZSEF: Körmend a hadtörténelemben 1526–1711. In Veszprémy László–Kelenik József–Hermann Róbert–Bencze László: *Körmend a hadtörténelemben*. Körmendi füzetek 11. Körmend, 1992. 51–139.
- Koltai 2002.: KOLTAI ANDRÁS: Batthyány Ádám és könyvtára. *A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV*. Budapest–Szeged, 2002.
- Pálffy 1996.: PÁLFFY GÉZA: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 1996. 2–3. sz. 163–217.
- Pálffy 1997.: PÁLFFY GÉZA: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 1997. 2. sz. 257–288.
- Pálffy 2000.: PÁLFFY, GÉZA: The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth century) In: Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Ed.: Dávid, Géza–Fodor, Pál. Leiden–Boston–Köln, 2000. 3–69.
- Pálffy 2009.: PÁLFFY GÉZA: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 2009. 2. sz. 321–356.
- Pickl 1992.: PICKL, OTHMAR: Die Kapitulation der Festung (Nagy) Kanizsa der „Hauptfestung des Osmanischen Reiches” am 13. April 1690. (Zum 300. Jubiläum der Kapitulation der letzten türkischen Garnison Transdanubiens.) *Zalai Múzeum* 4. 1992. 85–93.
- Renner 1888.: RENNER, VICTOR: Wien im Jahre 1683. Geschichte der zweite Belagerung der Stadt durch die Türken im Rahmen der Zeitereignisse. Aus Anlass der zweiten Säcularfeier verfasst im Auftrage des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien, 1883.
- Sarlai 2006.: SARLAI SZABOLCS: Marsili és a Batthyányak a Rába védelmében 1683-ban. In *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27*. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006. 139–144.
- Sugár 1983.: SUGÁR ISTVÁN: *Lehanyatlak a török félhold*. Budapest, 1983.
- Szakály 1989.: SZAKÁLY FERENC: Székesfehérvár visszafoglalása 1688. május 19-én. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 19. 1989. 13–20.
- Szalay 1884.: SZALAY JÓZSEF: Az 1683-iki hadviselés és irodalma. I–IV. SZÁZADOK 1884. 7. sz. 561–579.; 8. sz. 643–661.; 9. sz. 750–765.; 10. sz. 827–838.
- Szelestei 1988.: *Batthyány Kristóf utazása, 1657–1658*. A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja: SZELESTEI N. LÁSZLÓ. Peregrinatio Hungarorum 2. Szeged, 1988.
- Tárnok 1875.: TÁRNOK ALAJOS: *A Batthyány hercegi és grófi nemzetség leszármazása 972-dik évtől 1874-dik évig*. Nagykanizsa, 1875.
- Thaly 1883.: THALY KÁLMÁN: Az 1683-iki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából Hg. *Esterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán*. Értekezések a történeti tudományok köréből 11. 1883. 1–45.
- Thaly 1885.: THALY KÁLMÁN: *A székesi gróf Bercsényi-család*. I. Budapest, 1885.
- Theuer 1976.: THEUER, FRANZ: *Verrat an der Raab. Als Türken, Tataren und Kuruzzen 1683 gegen Wien zogen*. Salzburg–Stuttgart–Zürich, 1976.
- Tóth 2008a.: TÓTH HAJNALKA: Adalékok a török 1683. évi magyarországi felvonulásához (Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális levelei alapján) *Aetas* 2008. 4. sz. 83–98.

- Tóth 2008b.: TÓTH HAJNALKA: A Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban, Gyöngyösi Nagy Ferenc vice-generális jelentései alapján. *Hadtörténelmi Közlemények* 121 (2008) 3–4. sz. 757–764.
- Tóth 2009.: TÓTH HAJNALKA: A „tatar kán” és Batthyány II. Ádám. A Krími Kánság hadereje Buda alatt 1686-ban. *Fons* 2009. 3. sz. 373–386.
- Tóth 2011.: TÓTH HAJNALKA: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében 1683 és 1690 között*. Szeged, 2011. PhD disszertáció. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1437/1/Toth.Hajnalka_d.pdf
- Uzunçarşılı I. 2003⁶.: UZUNÇARŞILI, ISMAIL HAKKI: II. Selim'in tahta çıkışından 1699 Karlofça andlaşmasına kadar. In: *OSMANLI TARİHI. III. Cilt. I. Kısım*. Ankara, 2003⁶.
- Vanyó 1935.: VANYÓ TIHAMÉR: *A bécsi nunciások jelentései Magyarországról, 1666–1683*. Pannonhalma, 1935.
- Varga J. 1993.: VARGA J. JÁNOS: A nyugat-magyarországi végvárak 1683 nyarán. In *Végvárak és régiók a XVI-XVII. században*. Petercsák Tivadar – Szabó Jolán. *Studia Agriensia* 14. Eger, 1993. 55–71.
- Varga J. 1998.: VARGA J. JÁNOS: Kara Musztafa 1683. évi hadjárata és Veszprém. In *Veszprém a török korban*. Veszprémi múzeumi konferenciák 9. Veszprém, 1998. 55–65.
- Varga J. 2001.: VARGA J. JÁNOS: A túlélés és az árulás mezgyéjén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám az 1683. évi hadjáratban. In *Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerkesztette: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001. 486–504.
- Varga J. 2007.: VARGA J. JÁNOS: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest, 2007.
- Varga J. 2009.: VARGA J. JÁNOS: Esterházy Pál nádor és Thököly Imre fejedelem az 1683. évi hadjáratban. In *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie – Thököly Imre gróf és felkelése*. Ed. Kónya, Peter. Prešov, 2009. 183–196.
- R. Várkonyi 1984.: R. VÁRKONYI ÁGNES: *Buda visszavívása, 1686*. Budapest, 1984.
- R. Várkonyi 1985.: R. VÁRKONYI ÁGNES: A török háború: Béctől Budáig (1683–1686). In *Magyarország története 1526–1686. 3/2*. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest. 1577–1636.
- Veress D. 1990.: VERESS D. CSABA: Székesfehérvár hadtörténete a XI–XVIII. században. In Veress D. Csaba – Siklós Gyula: *Székesfehérvár, a királyok városa*. Budapest, 1990. 7–207.
- Zimányi 1962.: ZIMÁNYI VERA: *A herceg Batthyány család levéltára*. Levéltári leltárak 16. Budapest, 1962.
- Zimányi 1968.: ZIMÁNYI VERA: *A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI-XVII. században*. Budapest, 1968.

HAJNALKA, TÓTH

Data to the Military Career of Adam II. Batthyány

Abstract

The study deals with the military activity of Ádám II. Batthyány (1662–1703), the son of Kristóf Batthyány, during the first part of the great war (1683–1699) between the Habsburg and Ottoman Empire in Hungary. At first, the young Ádám Batthyány at the age of 21 acted as the substitute of his ill father, he tried to gather troops against the Ottomans. The Ottoman campaign of 1683 crushed the weak resistance in Hungary and grand vizier Kara Mustafa attacked and laid siege to Vienna, the centre of the Habsburg Empire in 1683. The Hungarian high nobility, including Kristóf Batthyány surrendered to the seemingly victorious Ottomans. After the defeat of the Ottomans at Vienna, Kristóf Batthyány fell out of grace with the Habsburg ruler, Leopold I. and his military positions (the military leadership of the border fortresses opposite to Kanizsa and the military leadership of the Transdanubian district) were given to his very young son, Ádám II Batthyány. The ambitious and quite stubborn young Hungarian baron participated with about 1500–2000 soldiers in the campaigns between 1684–1690, successfully fought in battles, and in sieges (at Buda in 1686) blockades of fortresses (e. g. Kanizsa, 1588–1590). At the same time, he had to defend the region under his supervision. He aspired to getting high military positions (vice-marshal), which he finally got in 1691.

RITTLING LÁSZLÓ

Reformtörekvések a kuruc hadseregben

A Magyar Királyság a 16–17. században a Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti üt-közöállammá vált. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – az árforradalom és a hadügy változásai itthon is éreztették hatásukat. Azonban a török elleni védekezés sajátos követelményei miatt hazánkban a könnyű fegyverzetű csapatok kerültek túlsúlyba, akiknek a fő harceljárás módja a lesvetés volt. A magyar katonaságot emiatt irregulárisnak tekintették. A Habsburg kormányzat többször is kísérletet tett a magyarországi haderő beolvasztására a központi hadseregbe. Céljához a visszafoglaló háború alatt került legközelebb, amikor a fokozatosan funkciójukat veszítő végvári katonákból kezdtek reguláris ezredek szervezni. Harcmódoruk azonban nem változott, mivel a császári-királyi hadvezetés felismerte a könnyű fegyverzetű csapatok előnyeit.¹

A 17. század végén tapasztalható magyarországi elégedetlenség, 1703-ban felkelésbe torkollott, amit Rákóczi-szabadságharc néven ismerünk. Rákóczi és társai már balsikerű összeesküvésük idején is külső segítséggel akarták megvívni a harcot, amelyhez elsősorban Franciaországot akarták megnyerni szövetségeseül. Ezen elképzelés mellett kitarítottak a bujdosás alatt is, és csak

az események váratlan és gyors alakulása miatt kezdtek harcot a népi katonaság élén. A fejedelem már a felkelés kezdetétől tisztában volt azzal, hogy a magyar katonaság reformokra szorul. Ehhez azonban elsősorban megfelelő tisztekre lett volna szükség. Vizsgáljuk meg azokat a tiszteket, akikre a fejedelem kezdetben számíthatott, továbbá azt, hogy kik voltak modernizációs törekvéseiben munkatársai. Rákóczi első tisztjei egyszerű parasztok voltak, akik csupán minimális katonai ismeretekkel rendelkeztek, egy hadsereg vezetésére pedig nem voltak alkalmasak. A fejedelem *Emlékiratai*-ban sommásan fogalmazza meg róluk

Kuruc lovas, kor jellegzetes könnyűlovasa
❖ *Idősebb Philipp Rugendas: Kuruc lovas – rézmetszet. In Hajdú István – Kajetán Endre: Csataképek. Budapest, 1980, Zrínyi Könyvkiadó. 86. kép*

a véleményét. „... mindnyájan olyan tudatlanok és összeférhetetlenek voltak, hogy még egy káplár feladatát sem voltak képesek ellátni. De minthogy a nép tisztelte őket, nem lehetett elvenni rangjukat, egyébként akkor nem is lehetett volna helyükre jobbakat találni.” Társai közül azonban kiemelkedett Esze Tamás, a kuruc hadsereg első ezredese, aki a szabadságharc alatt nemcsak a brigadérosi rangot érte el, hanem nemesi címet is kapott a fejedelemtől.²

A kezdeti sikerek után a nemesség is egyre nagyobb számban kezdte képviseltetni magát a felkelők táborában. Új tisztjeit közülük választotta ki Rákóczi, aki szélesíteni kívánta mozgalmát tömegbázisát. Bár a nemesek magukat született katonáknak tartották és sokan közülük részt vettek a felszabadító háborúban, a modern hadművészetet és hadszervezési elveket nem ismerték. A kezdeti időszak legfontosabb nemesi tisztjei Buday István, Sennyey István – aki a kuruc hadsereg első kinevezési okmánnyal rendelkező tábornoka lett – Gyürki Ádám, Vay Ádám, Török András, Géczy Zsigmond, Orosz Pál, Károlyi Sándor és az Ilosvay fivérek voltak.³

A hadsereg regularizálásában és a reformok kivitelezésében három főtiszt, Bercsényi Miklós, Eszterházy Antal és Forgách Simon játszott a legfontosabb szerepet. Bercsényi Miklós 1665. december 6-án született. Harcolt a török elleni felszabadító háborúban, részt vett Buda mindkét ostromában, illetve Vidin ostrománál meg is sebesült. 1687-ben grófi címet kapott, majd helyettes bányavidéki főkapitány lett. 1691-ben ő lett Ung vármegye főispánja, majd 1696-tól két éven keresztül volt tartományi főhadbiztos. Kulcsszerepe volt abban, hogy lengyelországi tartózkodásuk alatt sikerült támogatást szerezniük a francia udvartól. A szabadságharc több hadjáratában részt vett, jelentős szerepe volt a bányavidék felszabadításában és a szomolányi győzelem kivívásában. A szécsényi országgyűlésen javasolta a rendi konföderáció megalakulását. 1707-ben lett fejedelmi helytartó, 1710 végén teljesen kivált a hadügyekből és csak a diplomáciai feladatokra koncentrált.⁴

Bercsényi tehát rendelkezett katonai tapasztalatokkal, azonban nem volt kiemelkedő hadvezér. Rákóczi így írt róla az *Emlékirataiban*. „Bizalmas érintkezésekben meggondolatlanul maró és gúnyos volt, komoly dolgokban könnyelmű, a szemrehányásban csípős és megvető. Konokul tisztelte saját véleményét, de többnyire megvetette másokét... cselekvésben tévovázó, kétes esetekben ingadozó, tanácsa, elméjének nagy kiterjedése miatt határozatlan volt, szerencsétlen körülmények miatt mindig másokat okolt.” Ezen részlet alapján jogos a feltételezés, hogy Bercsényi gróf igen kellemetlen személyiség lehetett, ennek ellenére élvezte a fejedelem teljes bizalmát.⁵

Eszterházy Antal 1676-ban született, dunántúli nagybirtokos család leszármazottja. Anyai ágon Thököly Imre unokaöccse. 1697-től kapitányként harcolt a császári-királyi hadseregben.

¹ CZIGÁNY ISTVÁN: *Reform vagy kudarc?* Budapest, 2004. Balassa Kiadó (továbbiakban: Czigány 2004), 180–183, 186; CZIGÁNY ISTVÁN: A Rákóczi-szabadságharc hadserege: A gyors siker titka. *Rubicon* 2004. 1. sz. 16.

² II. Rákóczi Ferenc Fejedelemlékiratai A Magyarországi Háborúról, 1703-tól Annak Végéig. In Archivum Rákóczián III. Osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc Művei I. A szerkesztőbizottság elnöke: KÖPECZI BÉLA. Budapest, 1978. 303. (továbbiakban: AR III/I); HECKENAST GUSZTÁV: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. História könyvtár. Kronológiák, Adattárak 8. S. a. r., kiegészítette, előszó: Mészáros Kálmán. Budapest, 2005. (továbbiakban: Heckenast 2005.) 138; KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó. 148–150.; MÉSZÁROS KÁLMÁN: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai*. Argumentum, 2006. (továbbiakban: Mészáros 2006) 15., 73.

³ Mészáros 2006. 17–18., 25–26.

⁴ KÖPECZI BÉLA: Bercsényi Miklós, a diplomata. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, 2005, Argumentum, 427; PAPP KLÁRA: Bercsényi Miklós. In Rácz Árpád (szerk.): *Nagy Képes millenniumi arcképcsarnok*. Rubicon Könyvek. Budapest, 2002. 124–126.

⁵ AR III/I. 326.

1698. szeptember 19-én török fogságba esett, ahonnan 1699. április 13-án szabadult. 1702-ben ezredes, 1703-ban Komárom vármegye főispánja lett. 1704 májusában csatlakozott a kurucokhoz, addig a császári-királyi hadsereg kötelékében ellenük harcolt. Rákóczi előbb tábornokká, majd tábornaggyá léptette elő, és ő volt a dunántúli hadak főgenerálisa is. Forgách Simon letartóztatása után ő lett a reguláris csapatok parancsnoka. A szabadságharc idején először egy mezei lovasezred, majd egy dragonyosezred tulajdonosa. 1711. április 6-án őt nevezte ki a fejedelem a kuruc hadsereg főparancsnokának, de ezzel a kinevezéssel már nem tudott élni.⁶

Forgách Simon 1669. július 8-án született és már fiatal korától kezdve katonáskodott. A hadnagyi rangot 1687-ben érte el, majd 1689 és 1695 között a Rajna mellett harcolt a franciák ellen. A felszabadító háború további részében a Kanizsa elleni végvidék helyettes főkapitányként vett részt. A karlócai béke után, 1700-tól győri helyettes főkapitányként szolgált. Egyetlenként a fejedelem tisztikarából már a császári-királyi hadseregben elérte a tábornoki rangot. A felkészüléshez való csatlakozása előtt ő is jelölt volt a horvát báni székbe, de végül Pálffy János lett a bán. 1704. március 20-án állt át Rákóczi pártjára, később azt állította, hogy József trónörökös kérésére cselekedett, a béke érdekében, de idővel azonosult a kuruc mozgalommal. Csatlakozása után tábornagy és dunántúli főgenerális lett. Az év végén erdélyi helytartó és katonai főparancsnok, majd 1705. december végétől a reguláris hadak főparancsnoka lett. 1706. november 22-én katonai okokra hivatkozva a fejedelem letartóztatta, de a bebörtönzésének valószínűleg politikai indokai is voltak. 1710. novemberében szabadult és Lengyelországba ment.⁷

Ezen három fontos főember megismerése után meg kell vizsgálnunk azokat a körülményeket is, melyek Nyugat-Európában elősegítették az állandó hadseregek kialakulását. Fontosak voltak a 17. századtól fokozatosan megjelenő katonai akadémiák, melyek a tisztképzést segítették. Az uralkodók arra törekedtek, hogy a hadseregszervezést saját felügyeletük alá vonják, háttérbe szorítva a hadivállalkozókat. A Habsburg-birodalomban ez a folyamat III. Ferdinánd uralkodása alatt kezdődött. A 17. század második felében, a császári-királyi hadseregben fokozatosan szétvált az ezredtulajdonosi és az ezredparancsnoki funkció. A harmincéves háború után bár ingadozó létszámmal, de mindig voltak állandóan fegyverben tartott alakulatok. A főparancsnoki tisztséget pedig az uralkodócsalád tagjai helyett olyan tehetséges katonákkal töltették be, mint az itáliai Raimondo Montecuccoli, vagy a francia Savoyai Jenő. Montecuccoli egységesítette a haderő szervezetét, felszerelését és egyenruháját, a katonákat pedig nemzetiségüknek megfelelő ezredkebe szervezték.⁸

Nem szabad megfélemednünk azokról a gazdasági okokról sem, melyek a fent leírt hadsereg szervezési változásokat lehetővé tették. Az áruforgalom fellendülése és merkantilista gazdaságpolitika eredményeképp a kora újkori államok bevételei jelentősen megnövekedtek. A merkantilisták sürgették az állami beavatkozást a gazdasági életbe, aktív külkereskedelmi mérlegre törekedtek, valamint tiltották a nemesfémek kivitelét. Meg voltak győződve a hábo-

⁶ Heckenast 2005. 133–134.; Mészáros 2006. 72–73.

⁷ CZIGÁNY ISTVÁN: Gróf Forgách Simon, a király katonája. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjes Géza emlékére*. Budapest, 2005, Argumentum. 120–122., 126., 134.; Mészáros 2006. 74.

⁸ BAGI ZOLTÁN PÉTER: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, 2011, Históriaantik Könyvkiadó. 359–363.; CZIGÁNY ISTVÁN: Regularitás vagy gerillaháború. (Gondolatok a magyar hadügyi fejlődés kérdéseire.) In Petercsák Tivadar-Pető Ernő (szerk.): *A végvárak és a végváriak sorsa*. Eger, 1991. (továbbiakban: Czigány 1991.) 26.; CZIGÁNY ISTVÁN: A magyar hadtudomány és hadtudományi gondolkodás a XVIII. században. In Ács Tibor (szerk.): *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, 1995, Zrínyi Kiadó. (továbbiakban: Czigány 1995.) 57.

Bercsényi Miklós, a kuruc hadak fővezére ❖ Pannon enciklopédia. A magyarság története. Szerk.: Kuczka Péter. Budapest, 1994. 191. oldal

rúk szükségességéről, mert azokat jövedelmezőnek tartották, és úgy vélték, hogy az erős gazdaság célja nem lehet más, mint az állam hódító politikájának elősegítése. Ezzel szemben Magyarországon a mezőgazdaság exportjának lehetőségei fokozatosan csökkentek, emiatt a gazdaság teljesítőképessége legjobb esetben is csupán stagnált, amit csak súlyosbított az elmaradott pénzügyi rendszer és a tőkehiány is. Tehát a magyar gazdaság teljesítőképessége nem tette lehetővé egy nagy létszámú, állandó hadsereg fenntartását.⁹

A török elleni harcokban kialakult huszárság, amely a 17. század végétől fokozatosan terjedt egész Európában, hiába állt bátor és jó katonákból, fegyelmezett és jól képzett gyalogság nélkül önmagában kevés volt a sikerhez. Továbbá a magyar katona fegyelem, felszereltség és kiképzés terén messze elmaradt német, vagy francia társától. Bár legjobban a fejedelem udvari hadai voltak ellátva, a csapatok felszereltsége itt sem érte el a száz százalékot, a többi alakulatnál pedig még rosszabb volt a helyzet.¹⁰

A nehézségekkel tisztában volt Forgách Simon, a katonai reformok fő sürgetője is. Érvei alátámasztása érdekében kinyomtatta Zrínyi Miklósnak a *Török áfium ellen való orvosság* című munkáját. Javasolta egy haditanács felállítását a katonai ügyek összehangolása érdekében. Célja egy hatvanezer fős, reguláris hadsereg felállítása, melyben a gyalogság és a lovasság arányát 2:1-hez képzelte el. A lovasság gyalogosharcra is kiképzett dragonyosokból, illetve mezei lovasokból állt volna, utóbbiak feladatául szánta az ellenség nyugtalanítását. Fontosnak tartotta, hogy a tisztek ne főurak, hanem kipróbált katonák legyenek. A hadsereg költségeit egy minden társadalmi rétegre kivetett 10%-os terményadóval kívánta fedezni. A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy Forgách a császári-királyi hadsereget tekintette példaképnek.¹¹

Forgách tisztában volt a kuruc hadsereg kudarcainak okával is. Tudta, hogy míg a császári-királyi haderő jól képzett, reguláris csapatokból áll, addig a magyar hadsereg könnyű fegyverzetű, irreguláris és a felszerelése sem ér fel a németekével. A törökkel és a franciákkal vívott csatáiból azt a következtetést vonta le, hogy a sortűzek nem elég hatékonyak, így az ütközetek eldöntésére a hidegfegyverekkel végrehajtott rohamot tartotta a leginkább célravezetőnek. Ezért a gyalogság harmadát gránátokkal, pikákkal és pisztolyokkal szerelte volna fel, a többieket pedig muskétával és közelharcra is alkalmas fegyverekkel. A véleményét ebben az esetben befolyásolhatta az is,

⁹ ANDERSON, PERRY: *Az abszolutista állam*. Budapest, 1989, Gondolat Kiadó. 37–38.; Czigány 1991., 26; Czigány 1995. 57.

¹⁰ Czigány 1991. 26–27.

¹¹ Czigány 1995. 57–60.

hogy a kurucok fegyverhiánnyal küzdöttek. Úgy vélte, hogy a korszerű hadszervezés Magyarországon is megvalósítható, amennyiben figyelembe veszik az ország teherbíró képességét, a haderő méretének és a fegyvernemek arányainak meghatározásakor.¹²

Forgách Simon átállása után legfontosabb feladatának tekintette, hogy meggyőzze a fejedelmet a reformok fontosságáról. Úgy vélte, hogy reguláris ezredeket kell szervezni és külföldi zsoldosokat toborozni minél nagyobb számban. A német zsoldosok felfogadását tartotta a legcélravezetőbbnek, mert általuk megerősödne a sereg. A császári-királyi helyőrségekből lehetett őket felfogadni, illetőleg kuruc győzelem után gyakori jelenség volt, hogy német katonák álltak a fejedelem szolgálatába.¹³

Mielőtt áttekintjük a reformtörekvések első szakaszát, meg kell vizsgálnunk, hogy kikből állt a kuruc hadsereg, kik voltak Rákóczi katonái. A felkelők nagy részét a kismemesek, a hadimeseterséget a török elleni háborúban kitanult, szabad és végvári katonák, illetve a nagybirtokosok magánhadseregét alkotó katonaparasztnok, továbbá a Thököly felkelés egykori katonái adták. A felkelés elején Bercsényi és Rákóczi hajdúszabadságot és adómentességet ígértek pátenseikben, ezzel sikerült jelentős jobbgáyi rétegeket megmozgatniuk, de ezek nagy része az idő előrehaladtával visszatért a civil életbe.¹⁴

A kuruc hadsereg kezdeti viszonyait jól tükrözik az alacsonyabb rangú tisztek levelei a fejedelemhez és más főtisztékhez. Némely levél tanúsága szerint a katonáknak nemhogy fegyverük, de gyakran még megfelelő ruházatuk sincsen és nincs pénz a felszerelés kijavítására sem. Továbbá sok baj volt a fegyvelemmel is. A katonák gyakran zaklatták a falusi lakosságot, sok volt a dezertőr, akik bandákba verődve fosztogattak, a fejedelemnek pedig ellenük is gyakran katonaságot kellett küldenie. Sőt olyan esetre is van példa, hogy a kurucok a huszonnégy órán belül az ellenségtől visszaszerzett javukat nem szolgáltatták vissza jogos tulajdonosának, hanem maguknak akarták megtartani.¹⁵

A hadsereg reformjára tehát égetően nagy szükség volt, ha a felkelők el akarták érni a céljaikat. A katonaság problémái azonban nemcsak a hadjáratok során, hanem az ütközetek közben is kiütköztek, melyről a fejedelem, már a nagyszombati csata¹⁶ során is meggyőződhetett. Az összecsapás hiába indult kedvezően a kurucok számára, a csapatok ingatag fegyelme, a felső vezetés hiányosságai, valamint amiatt, hogy kurucok a reguláris harchoz nem értettek, a császári-királyi sereg javára billentette a mérleg nyelvét.¹⁷

Bár már a felkelés kezdetétől törekedtek a szervezett keretek megteremtésére, csak a nagyszombati vereség győzte meg végleg a kuruc vezetőket, hogy reformokra van szükség. Az első regularizálási hullám keretében döntöttek három-három reguláris lovas és gyalogos ezred felállításáról. A gyalogezredek parancsnokai Louis Fierville de Herissy, Carl Bremer és Czelder Orbán lettek, míg a lovasezredeket Eszterházy Antal tábornok, Palocsay György és ifj. Barkóczy Ferenc ezredek vezették. Az egész csapattest vezetője Eszterházy Antal lett. Ezzel egy külföldi

¹² Czigány 1995. 60–61.

¹³ SÁGVÁRI GYÖRGY: Kuruc regularizálás. In Czigány István (szerk.): *Az államiság megőrzése*. Budapest, 2002, Zrínyi Kiadó. (továbbiakban: Ságvári 2002.) 198–199.

¹⁴ Czigány 2004. 14.

¹⁵ II. Rákóczi Ferenc *Leveleskönyvei, Levéltárának egykorú lajstromaival. 1703-1712*. Archivum Rákócziánium I. Osztály: Had- és Belügy. I. kötet. Közli: Thaly Kálmán. Budapest, 1873. (továbbiakban: AR I/I) 69–70., 80–81., 84., 142.

¹⁶ 1704. december 26.

¹⁷ MARKÓ ÁRPÁD: *II. Rákóczi Ferenc csatái*. Budapest, 2003, Nap Kiadó. (továbbiakban: Markó 2003.) 140–142.

zsoldosokból és magyar hivatásos katonákból álló reguláris hadsereg alapját akarták letenni. A reformok mögött egyértelműen Forgách Simont és Eszterházy Antalt kell látnunk. A kivitelezés azonban jóval nehezebben ment, az ezredeket csak lassan sikerült megszervezni és problémák adódtak a kiegészítéssel is. Palocsay György lovasezredéről vannak adataink 1706 februárjából. Az alakulat lőfegyverrel való ellátottsága például még ekkor sem érte el a hatvan százalékot.¹⁸

A lovasságnál igyekeztek megkülönböztetni a mezei és a reguláris ezredeket egymástól. Ezt úgy oldották meg, hogy a karabélyos lovasezredek mindig következetesen zöld dolmányt viseltek, míg a mezei lovasok kéket hordtak. Az viszont nem állapítható meg egyértelműen, hogy a gyalogságnál egyazon ezreden belül, egyforma ruhát hordtak-e az idegen etnikumú katonák és a magyarok, avagy sem. A magyar hadügyi fejlődés sajátosságaként tekinthetünk arra is, hogy hazánkban nem terjedt el az Európában a korban igen népszerű háromszögletű kalap. Helyette az akkoriban közviseletnek számító fekete süveget viseltek a katonák. További érdekesség, hogy a gránátos századok katonái viszont átvették az európai divatot, és nyugati társaikhoz hasonlóan medvebőrös gránátos süveget viseltek.¹⁹

A hadsereg megfelelő ellátásáért a hadbiztosági szervezet volt a felelős, amelyet még 1704 második felében szerveztek meg. Vezetője az országos főhadbiztos, gróf Csáky István, Bercsényi sógora lett. Ő felelt az élelmiszer-, fegyver- és egyenruha ellátásért, valamint a puskaportörésért és a salétromfőzésért is. A rendi dualista berendezkedésnek megfelelően létezett egy megyei hadbiztosok rendszere is. A hadbiztosok jól végezték a feladatukat, csupán a hadszíntértől távolabb eső területek ellátása esetén merültek fel problémák. Az egyes hadbiztosok közül kiemelkedett munkásságával Lónyay Ferenc és helyettese Beniczky Márton, továbbá Lányi Pál is.²⁰

A sereg élelmezését a jobbagyságra hárították, de a háború sújtotta vidékek terheit igyekeztek enyhíteni. A gabona tárolására a fejedelem raktárakat létesített Kassán, Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban. Az egyenruházás is gondokba ütközött, mivel Magyarországon nem volt érdemi posztógyártás. Posztót a felkelés előtt Sziléziából és Morvaországból, valamint durva abaposztót az Oszmán Birodalomból importáltak. Az északnyugati kereskedelmi út a szabadságharc elején bezárult és csak az 1706-ban megkötött fegyverszünet után nyílt lehetőség kisebb tételek behozatalára. Emiatt az egyenruha-ellátás olyan akadályba ütközött, amin nem tudtak úrrá lenni, teljesítményük ennek fényében különösen tiszteletre méltó.²¹

Forgách Simonnak 1704 végén Erdélybe kellett mennie, mert a fejedelem még ősszel erdélyi főparancsnoknak nevezte ki. Főparancsnoksága alatt jelentős erőfeszítéseket tett, annak érdekében, hogy a katonai reformok Erdélyben is teret nyerjenek. Ehhez meg kellett szervezni a csapatok rendszeres zsold-, lőszer-, fegyver-, és élelmiszer ellátását. Az alakulatok belső adminisztrációjának megszervezését Leopold Wilhelm Kochlatczra²² bízta. Erdélyben nagyjából 10 ezer katona állomásoztatását tartotta célravezetőnek, amit magyarországi jövedelmekből tartottak volna fenn. A vármegyéktől, a székelyektől és szászoktól 6500 katona kiállítását várta, de végül 4000-

¹⁸ CZIGÁNY ISTVÁN: A Rákóczi-szabadságharc hadserege a mustrák tükrében. Egy hadügyi fáziskésés sajátosságai. *Hadtörténelmi Közlemények* 1986. 1. sz. (továbbiakban: Czigány 1986.) 142., 144., 196–203.

¹⁹ Ságvári 2002. 204–205.

²⁰ BORUS JÓZSEF (szerk.): *Magyarország hadtörténete* I. kötet. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Kiadó. (továbbiakban: Borus 1984.) 374–375.; HECKENAST GUSZTÁV: *A Rákóczi-szabadságharc*. Budapest, 1953, Művelt Nép Könyvkiadó. (A továbbiakban: Heckenast 1953.) 58.

²¹ Borus 1984. 374–375.; Heckenast 1953. 58.

²² Leopold Wilhelm Kochlatz: Kassa elfoglalásakor csatlakozott a kurucokhoz, tábori főmustráló lett később főcomissariusi beosztásban dolgozott tovább. Heckenast 2005. 237.

ben állapodtak meg. Az erdélyi viszonyok még a magyarországiaknál is rosszabbak voltak. A katonákat nem tudták rendszeresen fizetni, ezért sokan dezertáltak. Forgách azonban nem adta fel és külföldi zsoldosokat próbált felfogadni. Új egységeit rendszerint németekből szervezte. Cél-szerűnek tartotta a legénység etnikai keverését, méghozzá úgy, hogy a német századokba magyar tisztek, a magyar kompániákban pedig német altisztek lettek volna. A Szebenből kiszökő német katonák biztosították a folyamatos zsoldos utánpótlást. Azonban a német katonák megbízhatatlanok voltak, mert előfordult, hogy összecsapás közben átálltak az ellenséghez, vagy pedig csak nyárra a jobb fizetés reményében lettek kuruccá, majd télen visszatértek a császári-királyi kézen lévő erődökbe, ahol ellátottságukat biztosabbnak vélték. Forgách gyarapodó német katonasága részben innen származik, ezért ereje megtévesztő lehet. Munkásságát és eredményeit Forgách egy terjedelmes emlékiratban foglalta össze a fejedelemnek.²³

Eszterházy Antal is fontos szerepet játszott a regularizálás első szakaszában. Ő volt az egyik reguláris lovasezred parancsnoka és neki kellett felügyelnie a többi tiszt szervezőmunkáját is. A tiszthiány számára is komoly gondokat okozott. Felhívta Rákóczi figyelmét arra, hogy a toborzó tisztek gyakran más ezredekbe fogadnak fel katonákat, amit károsnak tartott. Ő is egyetértett Forgách azon nézetével, miszerint a kapitulált magyarországi várak német helyőrségéből kellene új katonákat felfogadni. Helytelenítette az erdélyi csapatok Magyarországról történő ellátását, mert attól tartott, hogy így Magyarországon is hiány keletkezik.²⁴

A pudmerici és zsigódi vereségek után a kuruc hadvezetés további reguláris ezredek szervezéséről döntött. Erről a fejedelem így írt Forgách Simonnak 1705. december 26-án: „... *hat gyalog és négy lovas reguláris-ezereknek felállítását resolváltuk... Gyalog colonellusainknak denomináltatnak: Rhott, Rictor, Urbán, Bonafus*²⁵ *az ötödike pedig továbbvaló collatióknig in suspenso maradván, ő Kigyelme recommendatioját elvárjuk.*” Ebből a rövid részletből is látszik, hogy Forgách teljesen élvezte Rákóczi bizalmát, hiszen az egyik új ezred vezetésében külön kikérte a véleményét.²⁶

Ez a tíz ezred jelentős erőt képviselt, ezáltal a kuruc hadsereg 20-25% reguláris alakulatokból állt volna. A gyalogezredek létszámát 1500 főben határozták meg, fegyverzetük szuronnal ellátott flinta és fejsze, továbbá terveztek pikával felszerelt egységeket is. Gránátos századok szervezéséről is határoztak. A tervezet szerint egy lovasezrednek 1200 emberből kellett állnia, négy századot pedig lándzsával láttak volna el. Jól látszik, hogy a kuruc vezetés magáévá tette Forgách Simon elképzeléseit. A terv azonban túlságosan is nagyszabású volt, a kuruc állam nem rendelkezett megfelelő erőforrásokkal a végrehajtásához. Bár Forgách az 1706. február 26-án a fejedelemnek Lőcséről küldött levelében, a létszámokat illetően még optimista, a felszerelési hiány miatt már ő is aggódik. Ezen aggodalmai az 1706. április 2-i mustra alapján jogosak is voltak. Ami a lovasezredekkel illeti, a kívánt létszámnak átlagosan a felét, vagy annál kevesebbet sikerült kiállítani. A felszerelést illetően az ellátottság 50-60% körül volt. Forgách Simon ezrede lényegesen jobban volt ellátva, mint a többi, míg Bercsényiék sokkal rosszabbul. A gyalogság létszáma nagyjából a kétharmada volt az elvártnak, míg a fegyverekkel való ellátottság 40-60% közé

²³ CZIGÁNY ISTVÁN: Egy „universális ember” Tündérországbán. Forgách Simon főparancsnoki működése Erdélyben. *Hadtörténelmi Közlemények* 2008. 2. sz. 341–342.; Ságvári 2002. 207–209.; Forgách Simon emlékirata Rákóczihoz, Harságyi mező, 1705. augusztus 27. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.

²⁴ Ságvári 2002. 209–211.

²⁵ Roth János György, Richter, Czelder Orbán és Bonafus ezredek.

²⁶ BÁNKÚTI IMRE: *A Rákóczi-szabadságharc hadserege 1703-1711*. Budapest, 1976. (továbbiakban: Bánkúti 1976) 174.; Ságvári 2002. 211.

tehető. Ezzel szemben a császári-királyi ezredekben a felszereltség szinte teljesnek mondható.²⁷ A létszámhiányt úgy kívánták orvosolni, hogy egy vagy több vármegyét egy ezredhez rendeltek és a vármegyei lovasokból egészítették volna ki az alakulatokat. Ezáltal azonban lényegesen nőttek a vármegyékre kirótt terhek és a vármegyék nem tudtak elegendő összeget előteremteni a katonák felfegyverzésére, így ez a terv a valóságban nem vált be.²⁸

A regularizáció alapproblémáját az 1706-os év során sem sikerült megoldani, egyszerűen túl kevés volt a megfelelően képzett tiszt, akikre számíhattak. Eszterházy Antal 1706 nyarán a következőképpen írt a fejedelemnek saját csapatairól. „*Bonafus Ur Regimentibül mint egy három százig dezertáltak...*”²⁹ „*Istenek légyen hála minden dolghainak szépen folynak, az Hadak jól Gyülekeznek jo kedvük.*”³⁰ A következő részlet arra is rávilágít, hogy Eszterházy és Forgách nem értett mindenben egyet. „*A mellett mivel ugyan azon levelében Forgács Ur[am] expresse írja, hogy amely okbul az Regularitásbul ki ugratta[m], más Regimentemhez ne árcsa[m] közömet, mint ha én talánd csak az Regularitás kedvéért ki vántham volna az N[agy]sághod... szolgálattára jönné[m]*”³¹ Ezekből a rövid szemelvényekből is jól látszik, hogy a kuruc hadsereg 1706 nyarán, minden erőfeszítés ellenére, még mindig meglehetősen vegyes képet mutatott.³²

A kuruc hadseregben is megszervezésre kerültek a testőralakulatok. A fejedelem testőrsége kezdetben egy gyalogos és egy lovas ezredből állt. A gyalogságot Ilosvay Ádám, a karabélyos lovasokat először Gyürky Ádám, majd Ordódy György vezették. 1705-ben az ezredék létszámát kiegészítették és felállítottak egy francia legénységű gyalogos gránátos zászlóaljat és egy gyalogos vadászszázadot. A megnövekedett létszámú udvari hadak ezután már nem személyes testőrökként szolgáltak tovább, hanem a kuruc hadsereg magvát alkották. A fejedelem személyes biztonsága védelmére új alakulatot szervezett, ez volt a kapcsos, vagy deliás³³ palotások kompániája. Az 1706-os adatok alapján a század legénysége összesen 100 főből állt. Az alakulat felépítése a korszak hagyományos szervezeti modelljét tükrözte, csupán a zászlótartói poszt hiányzott belőle. A kompániát Péchy Miklós kapitány és Nagyidai Sámuel hadnagy vezették egészen 1711-ig. A felkelés végén a kapcsosok Munkács várába szorultak, de a vár feladása után sokan az emigrációba is követték Rákóczit.³⁴

Ha adminisztratív szempontból is meg akarjuk vizsgálni a különbséget a reguláris és irreguláris csapatok között, akkor azt látjuk, hogy a reguláris csapatok állandóan fegyverben tartott egységek voltak, felszerelésük pedig állami tulajdonnak minősült. Ezzel szemben az irreguláris katonaság nem szolgált folyamatosan és a saját fegyvereit használta. Azoktól a katonáktól, akik úgy döntöttek, hogy reguláris ezredben vállalnak szolgálatot, ha minden felszerelésük megvolt, akkor az állam megvette tőlük. Ez a módszer azonban visszaélésekre adott alkalmat. A másik probléma az volt, hogy ha nem tudták fizetni az ezredet, akkor az arra kényszerült, hogy újra

²⁷ Czigány 1986. 144–145., 151.; Ságvári 2002. 21–214.

²⁸ Ságvári 2002. 215.

²⁹ Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek, dátum nélkül. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. C. Fasc. 57.

³⁰ Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek, 1706. július 24. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. C. Fasc. 57.

³¹ Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek, 1706. július 22. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. C. Fasc. 57.

³² Ságvári 2002. 215–216.

³³ Elnevezéseik onnan erednek, hogy vörös posztókabátot hordtak, amit abban az időben deliának neveztek. Ruhájukat pedig ezüstkapsokkal díszítették. (Mészáros 2005. 470–473.)

³⁴ MÉSZÁROS KÁLMÁN: Egy reprezentatív testőrszázad II. Rákóczi Ferenc udvarában. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, 2005, Argumentum, 469–470.

Gróf Forgách Simon elfogatása ❖ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. Budapest, 1907, Magyar Történelmi Társulat. <http://mek.oszk.hu/05800/05832/html/2kotet/01.htm>

a megyék kérését vizsgálják meg. Hogy emlékiratai mennyire nagyítják fel Forgách szerepét és mi volt a valóság, az nehezen állapítható meg, mindenesetre az emlékiratban említett levél még nem került elő. Ha hitelt adunk az emlékiratnak, akkor a vármegyei szervezkedés egyik fontos alakját kell látnunk Forgáchban. Továbbá Forgách szereplése a kuruc hadseregben balszerencsés volt, a koronói kudarc megtépázta a hírnevét, és az sem segített, hogy az ütközet előtt négy-szemközt tárgyalt Viard császári-királyi ezredessel. Erdélyi főparancsnoksága idején is többször konfliktusba került a helyi nemesekkel. A fegyelmetlenség vádjá még ezen tények ismeretében is csak nehezen tartható, hasonló indokkal a fejedelem az egész tábornoki kart letartóztathatta volna. Az is árulkodó jel, hogy Rákóczi nem indított ellene nyilvános pert, azzal az ürüggyel, hogy nem akarja bemooskolni a Forgách családot. Az általam ismert források és szakirodalom alapján valószínűbbnek tartom, hogy Forgách Simon letartóztatásának sokkal inkább politikai, mint katonai okai voltak.³⁶

Forgách Simon letartóztatása után nézetei már nem játszottak jelentős szerepet a hadsereg regularizációjában, amelynek irányítása Bercsényi Miklós feladata lett. Ami a hadseregszervezést illeti, a két gróf meglehetősen eltérő nézeteket vallott. Ez több okra is visszavezethető. Fentebb röviden már ismertettem Forgách és Bercsényi életútját. Ebből kitűnik, hogy Forgách inkább tekinthető hivatásos katonának, hiszen harcolt a franciák ellen is, ezért ő külföldi zsoldosokkal képzelte el a kuruc hadsereg megreformálását. Ezzel szemben Bercsényinek katonai tapasztalatai „csak” Magyarországra vonatkozóan voltak, ezért belső erőforrásokra támaszkodva képzelte el a hadsereg reformját.³⁷

³⁵ Ságvári 2002. 191–194.

³⁶ CZIGÁNY ISTVÁN: A katonaság és az ónodi országgyűlés. *Hadtörténelmi Közlemények* 2007. 4. sz. 1182–1184.; Markó 2003. 71.; VÁRADI STERNBERG JÁNOS: Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. *Századok* 1968. 5–6. sz. 1064–1065.

³⁷ Cigány 2004. 16–171; SÁGVÁRI GYÖRGY: A kuruc hadsereg és a Regulamentum Universale. Hadszervezés és hadellátás Ónod után. *Hadtörténelmi Közlemények* 2007. 4. sz. (továbbiakban: Ságvári 2007) 1353.

Bercsényi a csapatok közti különbségek kiegyenlítésére törekedett, ez a hadseregnek egy jóval nagyobb hányadát érintette, mint Forgách intézkedései. Bercsényi tervei inkább adminisztratív, szervezési, hadellátási, élelmezési és fizetési jellegűek voltak, melyekhez a mintát Nyugat-Európából és a Habsburg-hadseregből merítette. Bercsényi tevékenységét sokkal inkább meghatározták az aktuális, napi kihívásokra adott válaszok, mint Forgách hosszú távú elképzeléseit.³⁸

Bercsényinek legalább annyira sok problémája volt az ezredparancsnokokkal, mint Forgáchnak. Ennek szemléltetésére szeretnék idézni néhány sort Bercsényinek a Rákóczihoz írt 1707. február 18-i leveléből: „... Az hadi tiszték igen kényessen gyűlnek ide. Orosz Pál ezerét most csinálom össze: de mind magamnak kell újjoznom, mert nem tudnak hozzá. Mikházi ezere igen gyöngén van: Krucsai még be sem adta listáit, Kenyheczinek híre sincs, hanem most kalandoznak még némely gaz tisztei, keresik az ezeret.”³⁹

Érdemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy Bercsényi tevékenysége előre-, vagy visszalépés Forgáchéhoz képest. Bercsényi realistább volt, mint Forgách, ugyanis a főgenerális intézkedései során sokkal inkább figyelembe vette a magyarországi viszonyokat. Bercsényi kezdeti tevékenységét a korabeli terminológia redukciónak nevezte el. A redukció egy radikális hadszervezeti átalakítás volt, amely 1706–1707 telén zajlott le. Megszüntették Forgách Simon reguláris hadtestét, illetve több lovas-, és gyalogezredet összevontak. A 12 kompániánál nagyobb ezredekben a századok számát tízre csökkentették. Ennek az volt az oka, hogy a hadkiegészítést területi és közigazgatási elvekre alapozva szervezték át. Ezen intézkedéseknek az lett az eredménye, hogy minden regimentet hozzákapcsoltak egy vagy több vármegyéhez. Az ezredek megszüntetésére, összevonására, a katonák áthelyezésére azért volt szükség, hogy az ország azonos részeiről származó katonák vármegyéjük ezredébe kerülhessenek.⁴⁰

Ez a rendszer új alapokra helyezte a csapatok ellátását is. Az új, dicális adórendszer bevezetésére a Bercsényi-féle hadellátási elvek miatt volt szükség. Ennek az volt a lényege, hogy a beszedett adók, legyen szó pénzdóról, természetbeni juttatásokról, vagy más szolgáltatásokról, a vármegyei hivatalok közreműködésével egyenesen az adott vármegyéhez rendelt regimenthez kerültek. Ezzel jelentősen megnövekedett a vármegyék szerepe és terhei a hadellátásban.⁴¹

A másik sürgős kérdés, amit meg kellett oldani, az volt, hogy mihez kezdjenek a Magyarországon harcoló külföldi zsoldos katonákkal. Bercsényi, ahogy azt már fentebb is írtam, inkább a hazai erőforrásokra akart támaszkodni. A külföldi katonák lényegesen jobb körülmények között éltek, mint a magyarországiak, mivel Forgách Simon a reguláris hadteste ezredeinek alapító pátenseiben az idegen katonáknak a korabeli nyugat-európai színvonalnak megfelelő jogokat és a magyar katonáknál jobb ellátást biztosított. Bár Forgách letartóztatása után a fizetések elmaradozása miatt sok zsoldos elhagyta Magyarországot, de a helyben maradtak még így is komoly erőt képviseltek.⁴²

A zsoldoskérdésen belül ki kell térnünk a Magyarországon szolgáló, külföldi tisztekre is. Ami a létszámukat illeti, a szabadságharc ideje alatt ez többször is nőtt, vagy csökkent a hadi helyzet, vagy pedig a kuruc állam fizetőképességének megfelelően. 1706–1707 telén létszámuk elegendő volt egy-egy lovas-, és gyalogos ezred tisztikarának feltöltésére és még így is maradtak volna közöttük „munkanélküliek”. Korábban nagy viták voltak arról a kuruc felső vezetés tagjai

³⁸ Czigány 2004. 17.; Ságvári 2007. 1353.

³⁹ KÖPECZI BÉLA: *Bercsényi Miklós válogatott levelei*. Budapest, 2004, Balassi Kiadó, 138.

⁴⁰ Ságvári 2007. 1354.; <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00010/pdf/meszaros.pdf> 2011-04-06.

⁴¹ Ságvári 2007. 1354.

⁴² Ságvári 2007. 1354–1355.

között, hogy a magyar és idegen tisztek szeparálása vagy keverése-e a jobb megoldás? 1706–1707 telére átvették a császári-királyi hadsereg azon elvét, hogy a katonákat etnikai alapon el kell egymástól különíteni. Úgy vélték, hogy csak így lehet elkerülni a magyar és az idegen (főleg francia és német) tisztek közötti rivalizálást. Végül két idegenekből álló ezred felállítása mellett döntöttek, Norvald⁴³ és Bonafus⁴⁴ vezetésével.⁴⁵

Ezekről a változásokról így emlékezett meg Louis Lemaire, a kuruc hadseregben brigadérosként szolgáló francia hadmérnök XIV. Lajos francia királynak írt emlékiratában. „Az elkeseredésbe hajszolt nép hadakozásra való képtelensége, Bercsényi bátortalansága, a többi tábornok irigykedése annak láttára, hogy ilyen nagy méltóságra rosszul kiválasztott ember került, végül maga a fejedelem, aki túrta, hogy ő (Bercsényi) mindent elrontson, általános elkeseredést és elkedvetlenedést keltett. Azok az idegenek, akiket ez a tábornok gyűlölt, elhagyták ezredeiket, vagy századaikat, amelyeket azután magyaroknak adtak, akik alatt viszont a katonák és a tisztek nem tudtak megszokni s jogos panaszaikban elegendő okot találtak arra, hogy megbüntessék és elbocsássák őket. Ez oda vezetett, hogy az a nagy tömeg, amelytől valamikor az ausztriai ház reszketett, annyira lecsökkent, hogy ma egy maroknyi kis ellenséges csapat előtt, amelynek van bátorsága ahhoz, hogy sík vidéken széjjeltagolva ott rémületet keltsen és nyílt helyekbe magát befészkelje, – a magyarok megfutamodnak.”⁴⁶

Lemaire lehangoló képet festett a magyarországi helyzetről, bár ezt már a szabadságharc utolsó előtti évében írta. Alapjában véve reális a kép, de azt is hozzá kell tennünk, hogy Lemaire nem beszélt magyarul, így értesüléseit csak a franciául tudó magyaroktól szerezhetette. Bercsényi és Rákóczi viszonyát azonban teljesen tévesen látta. Rákóczi sosem adott teljesen szabad kezet a főgenerálisnak a közigazgatási és katonai ügyekben, sőt a legfelső vezetést katonai és politikai ügyekben mindig megtartotta magának. Bár végig meghallgatta közeli barátja tanácsait, hiszen Rákóczi a felkelés elején még fiatalember volt, továbbá külföldön nevelkedett, ennek ellenére különösen a katonai ügyekben gyorsan önállósította magát.⁴⁷

Igazságtalanul vádolta meg Lemaire Bercsényit azzal, hogy egyedül ő lenne az oka a nép szenvedéseinek, az idegen katonák távozásának, valamint hogy eltávolította az idegen tiszteket csapataik éléről. Mint láthattuk, csupán egy etnikai alapokon nyugvó átszervezés történt, aminek keretében két idegen származású ezredet állítottak fel. Mivel a főgenerális gyakran sértőn viselkedett és gúnyos megjegyzéseket tett, talán magára haragította a francia tiszteket, akinek személyes ellenszenv befolyásolta a véleményét. A nép nyomorúságát az elhúzódozó háborúskodás, az idegen zsoldosok távozását pedig az akadozó zsoldfizetés számlájára írhatjuk.⁴⁸

A gyakorlati reformokat 1707-ben egy katonai szabályzat kiadása követte, ez volt a

⁴³ Carolus Norval: Lotaringiai származású zsoldos. A nagyszombati csatában hadsegédként szolgált Bercsényi mellett, 1705 nyarán alezredes Eszterházy Antal parancsnoksága alatt, 1706 januárjában ezredessé léptették elő, 1707. november 3-án Lubomirskihez szökött. (Heckenast 2005. 308.)

⁴⁴ Charles Bonafus: Francia származású zsoldos. 1705. augusztus 11-én részt vett a pudmerici csatában, az év végén már ezredes volt. 1706. szeptember 24. – október 12. között esztergomi commendáns, 1707 áprilisában felállították a gránátos gyalogezredét, amit novemberben az udvari hadak közé emelt a fejedelem. 1709-ben egy sebesülésben elvesztette az egyik lábát, ezredét Hans Jacob Diettrich kapta meg, ő pedig Gács várának vicekapitánya lett, de a vár feladása után sem állt át a császáriakhoz. (Heckenast 2005. 73–74.)

⁴⁵ Ságvári 2007. 1355.

⁴⁶ MARKÓ ÁRPÁD: Le Maire francia kuruc hadmérnök brigadéros emlékirata XIV. Lajoshoz Rákóczi szabadságharcának utolsó idejéről. *Hadtörténelmi Közlemények* 1962. 2. sz. (A továbbiakban: Markó 1962.) 108–109.

⁴⁷ Markó 1962. 112–113.

⁴⁸ Markó 1962. 114–115.

Regulamentum Universale. Vizsgáljuk meg egy kicsit részletesebben, hogy mit is tartalmazott. Már 1705-ben a szécsényi országgyűlésen is felmerült, hogy a hadsereg számára készítsenek egy szabálykönyvet, de ennek elfogadásáról akkor még nem született döntés. A szabadságharc kezdetétől fogva legalább húsz olyan tervezet készült, amely a hadsereg továbbfejlesztését, regularizálását célozta meg. Ezek részben gyakorlati tapasztalatokból, részben pedig francia és német katonai kézikönyvek alapján íródtak.⁴⁹

Ónodon 1707. június 11-én tárgyaltak a katonai törvényekről, de vármegyei gyűléseken, illetve általános üléseken ez már korábban is felvetődött. Az országgyűlés a X. törvénycikkben fogadta el a *Regulamentum Universalét*, ami tulajdonképpen nem volt más, mint a hadseregszervezéssel, ellátással és zsoldfizetéssel foglalkozó szabályzat, ami hét fejezetben foglalta össze a hadsereggel kapcsolatos teendőket. Az I. rész 15 cikkelyből állt, témája az alakulatok létszáma és beosztása, a testőrség, a tüzérség, továbbá a katonai területek és a tisztí kar. A II. rész 12 cikkelyből állt és ez foglalkozik a hadsereg fizetésével, nyári ellátmányával, ruházatával és a közterhek alóli felmentésével. Ebben a részben a hetedik cikkely volt az egyik legfontosabb, mely a katonaság adókedvezményeiről rendelkezett: „*A Hazánk köz terheiben a' fegyver viselő Rendet, nem lehetvén együve vetni a' maga gazdaságát üző lakosokkal; el-végeztetett: hogy egy-egy Dica avagy Rovás alól (minden Dicalandó positioban, avagy rubricában értve) immunitáltassék. Példának okáért: az egy rovásra számlálható egy pár ökörtől, 's egy pár tehéntől, 's tizenkét juhaitól &c. következőképpen minden positioban annyi javaitól, a' mennyi egy Dicában számlálható, fizetni nem tartozik, de a' többi, a' köz lakosnak facultassa.*⁵⁰ *Ennekfelette eximáltatik Quártélytól, vecturázástól, nem külömben a' fegyver viselő Nemesi Rendek, a' sóldos adás helyett-való recrutázástól-is... immunáltatnak annyi személyig, a' mennyid magával valaki hadi szolgálatban foglalataskodik; hoc per expressum declaratio, hogy illyetéseknek hadi szolgálatban való léével, a' honn lévő, ámbár osztozatlan, és annyival inkább osztozott atyák, bátyák, ötsék, &c. ne eximáltassék.*”⁵¹

A harmadik rész szintén 12 cikkelyből állt, s arról rendelkezett, hogyan ellenőrizzék a hadsereg létszámát. Tavasszal és ősszel kellett egy-egy mustrát tartani, de a szemlék közötti időszakban is kellett ellenőrizni, hogy az alakulat teljes létszámon van-e. Szabályozták a létszámhiány pótlását, a felszerelési hiány kiegészítését és az újoncok felvételével és elbocsátásával kapcsolatos eljárásokat.⁵²

A IV. rész volt a leghosszabb, húsz cikkelyből állt, témája pedig a hadsereg téli szálláshelyének kijelölése. Rendelkezett arról, hogy a katonák mekkora élelmiszeradagokat kapjanak hetente (5 font kenyér és hús). Megtiltotta a hadsereg tagjainak, hogy nemesi kúriákba, majorokba, paplakba, iskolákba, malmokba és kovácsműhelyekbe szállásolják el magukat. Tiltotta, hogy a katonák a lakosságot zaklassák, vagy tiltott szolgáltatásokra kényszerítsék. Továbbá előírta, hogy a hadsereg minden tagja, csakis útlevéllal utazhat, illetve hadbiztosokat küldött a kerületekbe a hadsereg és a vármegyék közötti súrlódások kivizsgálására.⁵³

Az utolsó három rész már nem volt olyan terjedelmes, mint a IV. Az V. rész, mindössze nyolc cikkelyből állt, a hadiadó beszédéséről, összegyűjtéséről, valamint a felhasználásáról döntött. A VI. rész is rövid volt a maga kilenc cikkelyével. Ebben körülírták a hadbiztosságok

⁴⁹ Czigány 2007. 1175; SINKOVICS ISTVÁN (szerk.): *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény*. II. kötet. 1527–1790. Budapest, 1968, Tankönyvkiadó. (továbbiakban: Sinkovics 1968.) 845., 849.

⁵⁰ facultas: vagyon

⁵¹ Sinkovics 1968. 850–853.

⁵² Sinkovics 1968. 857.

⁵³ Sinkovics 1968. 857.

feladatait. Kassán, Érsekújváron, illetve a Dunántúlon szerveztek egy hadbiztosságot, ezek hatáskörébe tartozott a közszolgáltatások behajtása és szétosztása, továbbá a katonák ellátásáért felelős élelmiszerraktárak ellenőrzése. A VII. rész tartalmazta a haditörvényszéki eljárást és a haditörvényeket is, valamint rendelkezett arról, hogy ezeket nyomtatásban is kiadják. Továbbá megszabta a bíraskodási hierarchiát is. A katonai bíróság legalsó fóruma a kerületi hadbíró volt, tőle a főhadbíróhoz, onnan a főgenerálishoz, legvégül pedig magához II. Rákóczi Ferenchez lehetett fellebbezni.⁵⁴

Az Általános Katonai Szabályzat elfogadása fontos lépés volt az önálló hadsereg megteremtésének útján, mert először foglalták egységes szabályzatba a hazai katonaságra vonatkozó különböző szervezeti szabályokat, utasításokat és törvényeket. Bár a *Regulamentum Universale* elfogadása nagy lépés volt a modern hadsereg megteremtésének útján, de inkább a kívánt állapotot volt vázolták fel, semmint a valós helyzetet.⁵⁵

A *Regulamentum* elvei szerint a lovasezredeknek tíz századból, a gyalogezredeknek pedig nyolc századból kellett állniuk. A lovas kompániák létszámát nyolcvan főben állapították meg, azzal a megkötéssel, hogy adott esetben a létszám száz főre bővíthető. Mindez a következőképpen nézett ki a *Regulamentum Universalében*: „Rendben vétetvén az egész hadak státusa, minden külön külön lovas regimentben nem több, hanem tíz compánia legyen; és minden compániában tiszteken kívül, legalább nyolcvan gregárius, úgy mindazonáltal, szabad legyen minden tisztnak serénysége által compániáját száz közszemélyre szaporítani. Gyalog régiment pedig nyolc compániából álljon, melyekből is két batalio formáltassék és minden compániában együtt a prima planabéli tisztekkel százötven személy számláltassék, ehez minden gyalog régiment mellett egy-egy gránádiros compánia, legalább száz személyből, hasonlóképen tisztekkel együtt legyen, a mint a praerinsérált tabellák mutatják...” A gyalogoszázadokban pedig 150 fő volt a létszám. A gyalogezredek a *Regulamentum* szerint két zászlóaljra bontották és minden gyalogezredben kellett lennie egy 100 fős gránátos századnak is. Ennek megfelelően a lovas regimentek feltöltött állapotban 1100 fős létszámon álltak, míg a gyalogezredek kb. 1300 fősek voltak. Az alakulatok azonban ezeket a létszámokat csak ritkán érték el.⁵⁶

A mustrajegyzékek alapján világosan látszik, hogy a kurucok terveiket ezúttal sem tudták megvalósítani. Az alakulatok feltöltöttsége általában 60-80%-os volt, a lőfegyverrel való ellátottság viszont alig-alig haladta meg az 50%-ot. A helyzetet az is rontotta, hogy a katonák inkább a kisebb lőtávolsággal rendelkező pisztolyokkal voltak jobban ellátva a nagyobb lőtávolságú puskák helyett.⁵⁷

Az 1708. augusztus 3-án megvívott trencsényi csatában a fejedelem az *Emlékiratai* szerint minden addiginál erősebb hadsereget állított ki, de ennek ellenére döntő vereséget szenvedett a császári-királyi erőktől. A kurucok 7000 embert vesztek, ebből 3000 volt a halott, ugyanennyi a sebesült, továbbá a császáriak 500 hadifoglyot ejtettek, további 500 fő pedig átállt. A kurucok elvesztették az összes ágyújukat és számtalan kézfegyver jutott az ellenség kezére. Ezzel szemben a császári-királyi haderő kevesebb, mint ezer embert veszített, 160 halottja és 800 sebesültje volt.⁵⁸

A Trencsén mellett elszenvedett súlyos vereség újabb változtatásokra sarkallta a kuruc

⁵⁴ Czigány 2007. 1176.; Sinkovics 1968. 857.

⁵⁵ Czigány 2007. 1176.

⁵⁶ Bánkúti 1976. 192.; Ságvári 2007. 1359.

⁵⁷ Czigány 1986. 145.

⁵⁸ AR III/I. 376.; Zachar József: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*. Budapest, 1990, Tankönyvkiadó. 69–70.

hadsereg vezetőit. Az ezredeket új, magasabb szintű katonai egységekbe, dandárokba szervezték. A változások 1709 januárjában léptek életbe. Újra megjelent a reguláris-irreguláris kategória az ezredek osztályozásánál. A lovasdandárokat francia minta szerint hat lovasezred alkotta, míg három gyalogezred tett ki egy gyalogosdandárt. Az udvari hadakat szintén egy-egy lovas-, illetve gyalogosdandárba szervezték. A dandárosításból azonban kimaradtak Károlyi Sándor tiszántúli csapatai (hat lovas- és két gyalogezred), mert ezeket az alakulatokat egy hadtestbe szervezték.⁵⁹

Az új elképzeléseknek megfelelően az eddigi kettő helyett most már három zászlóalj alkotott egy gyalogos regimentet. Ennek megfelelően egy gyalogezred létszáma a 1300 főről - legénységgel és az ezredtörzs tagjaival együtt - nagyjából 2000 főre emelkedett. Az egyes zászlóaljakban különböző számú, de minimum három kompánia szolgált. Egy gyalogoszázad létszáma 150 fő volt, azonban megengedett volt ennek a keretnek a 200 főre való kiegészítése is. Összehasonlításképpen a Habsburg hadseregben szolgáló magyar hajdúezredek létszáma is 200 fő körül mozgott.⁶⁰

A legfontosabb újítás a harmadik zászlóalj felállítása volt. Ezt a zászlóaljat tartaléknak szervezték, később helyőrségi-, vagy kiképzőzászlóaljnak nevezték. Ezeket a zászlóaljakat a kijelölt vármegye egyik fontosabb erődítményében, vagy jelentősebb városában állomásoztatták. Itt vonták össze az újoncokat és szerelték fel őket, itt folytatták le a kiképzésüket is, de itt volt a hadbiztosi apparátus, valamint az utánpótláshoz szükséges anyagok és ez a hely volt az ezred központja is. Ezzel a változtatással a kuruc hadsereg megelőlegezett egy olyan rendszert, amit később a császári-királyi hadseregben is bevezettek. A helyőrségi zászlóaljak felállítása, hasonlóan az Általános Katonai Szabályzathoz, az állandó regimentek irányába mutató lépés volt, de a kurucok teljes mértékben, főleg idő és pénz hiányában, már nem tudták ezt végrehajtani.⁶¹

A különböző katonai reformok értékelése után azokat a gazdasági okokat kell feltárni, amelyek miatt ezeket a papíron oly tetszetős reformokat nem sikerült átültetni a gyakorlatba. A felkelés kezdetén II. Rákóczi Ferencnek a szabadságharc kiszélesedésével két súlyos problémával kellett szembenéznie: a fenyegető államcsőddel és a hadsereg fenntartásának hatalmas költségeivel. Az államháztartás csődjét csak a rézpénz bevezetésével tudták elhárítani. A rézpénz névértéke bevezetésekor megegyezett az ezüstpénz értékével. Nagyjából 13-14 millió forintnyi rézpénzt bocsátottak ki 1704-1705-ben, míg az ezüst és aranypénz szinte hiánycikknek számított. Rézpénzzel fizették ki a harcoló katonákat, kivéve a főtiszteket, akik ezüstpénzben kapták a fizetésüket, illetve ebből fedezték a költségvetési hiányt. De a rézpénz rövidesen inflálódni kezdett és ezen az sem segített, hogy az ónodi országgyűlésen 60%-al devalválták. 1708 elején helyenként az infláció már meghaladta a 90%-ot is. Rákóczi állama annak köszönhetette a fennmaradását, hogy az adók egy részét természetben szedték, valamint a katonák, bányászok és kézművesek rézpénzben kapták meg a fizetségüket.⁶²

A kuruc állam másik jelentős problémája nagy létszámú hadseregének eltartása volt. Rákóczi már a felkelés kezdetétől, de legkésőbb 1704-től igyekezett csapatait zsolddal és ruházattal ellátni. Ez azonban nagyon sokba került. 1705-ben és 1706-ban a katonaság éves zsoldja nagyjából 5, 693 millió forint volt rézpénzben. Ebbe azonban nem tartozott bele az élelmezés, a csapatok ruhával való ellátása és a felszerelés ára, az újoncozás és az utánpótlás költségeiről már nem is beszélve. Az állami jövedelmekből és a rendkívüli hadiadókból befolyt összegek nem voltak elegendők a hadsereg igényeinek a kielégítésére. Az ónodi országgyűlésen megkísérelték olyannyira cök-

⁵⁹ Ságvári 2007. 1358–1359.

⁶⁰ Ságvári 2007. 1359.

⁶¹ Ságvári 2007. 1359–1360.

⁶² N. KISS ISTVÁN: A szabadságharc államának jövedelmei. In Benda Kálmán (szerk.): *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó. (továbbiakban: N. Kiss 1980.) 202.

kenteni a hadsereg költségeit, hogy az összhangba kerüljön az új dicális adórendszerből befolyó jövedelmekkel.⁶³

A költségeket kétféleképpen próbálták csökkenteni. Rögzítették a katonák zsoldját, egy gyalogos katona két aranyforint zsoldot kapott havonta, míg egy lovasnak három forintot fizettek. A fokozódó infláció miatt azonban ezeket az intézkedéseket nehéz volt elfogadtatni és a csapatok harci moráljának sem tett jót. A másik költségcsökkentő intézkedés az volt, hogy csak a hadműveleti időben fizettek a katonáknak zsoldot, a téli hónapokban csupán ellátást biztosítottak a regimentek számára. Úgy számoltak, hogy a zsold, a ruházás és az ellátás összege így nagyjából 3, 7 millió forintra rúg majd. Ehhez jött még a téli beszállítás nagyjából másfél-millió költsége, amivel együtt a hadsereg fordítandó összeg (a fegyverzet, az utánpótlás és az újoncozás nélkül) elérte az 5, 2 milliót.⁶⁴

Az ónodi országgyűlés VI. törvénycikke elfogadta a dicális adózást. A kuruc vezetők a költségek felmérése során azonban tévedtek, mert a zsold, az ellátás és az egyenruhák költsége már elérte a 4, 5 millió forintot. A féléves zsoldfizetés rendszerét azonban a kuruc vezetés valószínűleg nem tudta állandósítani. Erre enged következtetni az a tény is, hogy Bercsényi 1708. április 5-én a Rákóczihoz írt levelében már egész évi szükséglettel számítja a zsoldfizetést. Ekkor 63 ezred fenntartásával számolva a csapatok zsoldja, élelmezése és ruházása már meghaladta a 8 millió forintot. A sárospataki országgyűlésen (1708. november) az adók behajtásával az egyes csapatok parancsnokait bízták meg. Az utolsó szükségköltségvetést 1710-ben készítették a kuruc vezetők, ekkor azonban a területi veszteségek miatt már csupán 209 698 forint adókievetés szerepel. Ebből kellett volna fedezni a katonai helyőrségek zsoldját és az adminisztrációt.⁶⁵

Az 1708-as adókievetésről az 1707 decemberében a kassai tanácsülésen döntöttek. Bevezettek két új adófajtát, a lóalapot és a rekruta alapot. Ezekből az adókból a hadsereg, azon belül is a lovasság fenntartásához reméltek újabb pénzeket beszedni. Ennek a két új adónak a kivetése azonban csak a nemesi dicákra történt meg. Meghatározták a pénzadó nagyságát is. Ez a nemesi dicák után 3 forint, a parasztok és a katonák után 2 forint. A nemeseknek a 3 forintból 1-et ezüstpénzben kellett befizetniük, ez tette ki a rekruta alapot. Továbbá dicánként a nemeseknek 6 ezüst garast kellett fizetniük, ez volt az ún. lóalap. Száz nemesi dicából származó lóalap tette ki egy ló árát. Külön csoportot képeztek az adófizetőkön belül a katonák. Terheik enyhítése érdekében nekik bármilyen vagyonfelesleg esetén 1 dicát levontak és mentesültek a kvártély és a vecturázás alól. Továbbá, ha az állam nem tudta fizetni a katona zsoldját, akkor a tartozást levonták a katona adójából. Nemcsak pénzben, hanem élelmiszerben is adóztak a dicák után nyáron, míg télen élelmiszer helyett ezt is pénzben kellett megváltani. A szabad királyi városoknak is dicák után kellett adózniuk és éppúgy három forintot fizettek dicánként mint a nemesek. A városok adójának kétharmadát a tüzérség költségeinek a fedezésére különítették el, míg az adó 1/3-át, amit a városoktól is ezüstpénzben szedtek be, a rekruta alaphoz használták fel. A fentiekből egyértelműen látszik, hogy a dica-rendszerrel Rákóczi és a felkelés vezetői elérték, hogy megszűnjön a nemesek adómentessége és az adókat a nemeseken is szigorúan behajtották.⁶⁶

A kuruc állam bevételeit illetően a következő tételekkel számolhatunk. A dicális adóból befolyt jövedelem nagyjából 7, 5 millió forintra rúgott. Az udvartartási adóból 270 000 forint, a kincstári jövedelmekből közel félmillió forint, míg a franciák által folyósított pénzsegély összege

⁶³ N. Kiss 1980. 199.; Ságvári 2007. 1360.

⁶⁴ N. Kiss 1980. 199.

⁶⁵ N. Kiss 1980. 200.

⁶⁶ N. Kiss 1980. 201.; Ságvári 2007. 1360–1361.

313 000 forintot tett ki. 1707–1708-ban az állam bevétele összesen 8,5 millió forint körül mozgott. Ezzel szemben a hadsereg fenntartása 8,3 millió forint volt, újoncozás nélkül. A bevételek egészét nem fordíthatták a hadsereg költségeinek a fedezésére, mert fenn kellett tartaniuk az államparátust, valamint fizetniük kellett a külföldön lévő magyar követeknek is, a hadsereg számára nélkülözhetetlen anyagok importjáról nem is beszélve. Ebből világosan látszik, hogy a kuruc állam minden törekvése ellenére sem tudott elegendő pénzhez jutni hadserege fenntartásához.⁶⁷

A kurucoknak minden erőfeszítésük ellenére is csak részeredményeket sikerült elérniük. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a reguláris hadseregek megszületése Nyugat-Európában több évtizedes folyamat volt, rengeteg nehézséggel és történelmi zsákutcával, akkor a magyarországi regularizációban, melyre a történelem sokkal kevesebb időt hagyott Rákóczinak, mint például a Napkirálynak vagy I. Lipót császárnak, akkor megállapíthatjuk, hogy a kurucok elérték bizonyos részeredményeket, hiszen több reguláris ezredet sikerült megszervezni. Ezek magjai is lehetettek volna egy állandó hadseregnek, és ha átmeneti jelleggel és akadozva is, de meg tudták oldani ennek a hadseregnek az ellátását egy nyolc évig tartó mozgalom során. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- II. Rákóczi Ferenc *Leveleskönyvei, Levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712.* Archivum Rákóczianum I. Osztály: Had- és Belügy. I. kötet. Közli: THALY KÁLMÁN. Budapest, 1873.
- II. Rákóczi Ferenc *Fejedelem Emlékiratai A Magyarországi Háborúról, 1703-tól Annak Végéig.* Archivum Rákóczianum III. Osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc Művei I. A szerkesztőbizottság elnöke: KÖPECZI BÉLA. Budapest, 1978.
- ANDERSON, PERRY: *Az abszolutista állam.* Budapest, 1989, Gondolat Kiadó.
- BAGI ZOLTÁN PÉTER: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek.* Budapest, 2011, Históriantik Könyvkiadó.
- BÁNKÚTI IMRE: *A Rákóczi-szabadságharc hadserege 1703–1711.* Budapest, 1976.
- BORUS JÓZSEF (szerk.): *Magyarország hadtörténete.* I. kötet. 1984, Zrínyi Katonai Kiadó.
- CZIGÁNY ISTVÁN: *A Rákóczi-szabadságharc hadserege a mustrák tükrében. Egy hadügyi fáziskésés sajátosságai. Hadtörténelmi Közlemények 1986. 1. sz.*
- CZIGÁNY ISTVÁN: *Regularitás vagy gerillaháború. (Gondolatok a magyar hadügyi fejlődés kérdéseiről.)* In Petercsák Tivadar–Pető Ernő (szerk.): *A végvárok és a végváriak sorsa.* Eger, 1991.
- CZIGÁNY ISTVÁN: *A magyar hadtudomány és hadtudományi gondolkodás a XVIII. században.* In Ács Tibor (szerk.): *A magyar katonai gondolkodás története.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1995
- CZIGÁNY ISTVÁN: *A Rákóczi-szabadságharc hadserege: A gyors siker titka. Rubicon 2004. 1. sz.*
- CZIGÁNY ISTVÁN: *Reform vagy kudarc?* Budapest, 2004, Balassa Kiadó.
- CZIGÁNY ISTVÁN: *Gróf Forgách Simon, a király katonája.* In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, 2005, Argumentum.
- CZIGÁNY ISTVÁN: *A katonaság és az ónodi országgyűlés. Hadtörténelmi Közlemények 2007. 4. sz.*
- CZIGÁNY ISTVÁN: *Egy „universális ember” Tündérországban. Forgách Simon főparancsnoki működése Erdélyben. Hadtörténelmi Közlemények 2008. 2. sz.*
- HECKENAST GUSZTÁV: *A Rákóczi-szabadságharc.* Budapest, 1953, Művelt Nép Könyvkiadó.
- HECKENAST GUSZTÁV: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár.* História könyvtár. Kronológiák, Adattárak 8. Sorozatszerkesztő: Glatz Ferenc. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. Budapest, 2005.
- KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: *II. Rákóczi Ferenc.* Budapest, 2004, Osiris Kiadó.
- KÖPECZI BÉLA: *Bercsényi Miklós válogatott levelei.* Budapest, 2004, Balassi Kiadó.
- KÖPECZI BÉLA: *Bercsényi Miklós, a diplomata.* In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, 2005, Argumentum.

⁶⁷ N. Kiss 1980. 201–202.

- MARKÓ ÁRPÁD: Le Maire francia kuruc hadmérnök brigadéros emlékirata XIV. Lajoshoz Rákóczi szabadságharcának utolsó idejéről. *Hadtörténelmi Közlemények* 1962. 2. sz.
- MARKÓ ÁRPÁD: *II. Rákóczi Ferenc csatái*. Budapest, 2003, Nap Kiadó.
- MÉSZÁROS KÁLMÁN: Egy reprezentatív testőrszázad II. Rákóczi Ferenc udvarában. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, 2005, Argumentum.
- MÉSZÁROS KÁLMÁN: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai*. Budapest, 2006, Argumentum.
- N. KISS ISTVÁN: A szabadságharc államának jövedelmei. In Benda Kálmán (szerk.): *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó.
- PAPP KLÁRA: Bercsényi Miklós. In Rác Árpád (szerk.): *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok*. Budapest, Rubicon Könyvek, 2002.
- SÁGVÁRI GYÖRGY: Kuruc regularizálás. In Czigány István (szerk.): *Az államiság megőrzése*. Budapest, 2002, Zrínyi Kiadó.
- SÁGVÁRI GYÖRGY: A kuruc hadsereg és a Regulamentum Universale. Hadszervezés és hadellátás Ónod után. *Hadtörténelmi Közlemények* 2007. 4. sz.
- SINKOVICS ISTVÁN (szerk.) *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény*. II. kötet. 1527–1790. Budapest, 1968, Tankönyvkiadó.
- VÁRADI STERNBERG JÁNOS: Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. *Századok* 1968. 5-6. sz.
- ZACHAR JÓZSEF: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*. Budapest, 1990, Tankönyvkiadó.

Internetes szakirodalom

<http://epa.oszk.hu/00000/00018/00010/pdf/meszaros.pdf> 2011-04-06 16:25

Levéltári források

- Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek, dátum nélkül. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. C. Fasc. 57.
- Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek, 1706. július 22. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. C. Fasc. 57.
- Eszterházy Antal II. Rákóczi Ferencnek, 1706. július 24. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. C. Fasc. 57.
- Forgách Simon emlékirata Rákóczihoz, Harságyi mező, 1705. augusztus 27. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.

LÁSZLÓ RITTLING

Reform efforts in the Hungarian (kuruc) army

Abstract

The War of Independence led by Ferenc Rákóczi II took place in Hungary between 1703 and 1711. The leaders of the revolt recognized they had to improve their army in order to fight successfully against the Habsburg army. There were three Hungarian aristocrats, officers who had an important role in the military reforms: Count Miklós Bercsényi, Count Antal Eszterházy and Count Simon Forgách.

The reforms can be divided into two distinct periods. The beginnings of the first period can be associated with the start of the revolt (1703) and the first period finished with the arrest of Simon Forgách (1706), the spiritual and effective leader of these military reforms. The second period of reforms took place between 1706 and 1711, the end of the war of independence. The second period of reforms can be connected with Count Bercsényi.

Most regiments – cavalry and infantry alike – were more or less irregular at that time in Hungary. The reformers started to organize regular units, but Hungary did not have enough financial resources for a large standing army. The leaders of these reforms tried to organize the supply and production and purchase of war materials and weapons, too, but they did not have enough money. The organization of regular armies was a long process and needed a strong economy and a long time everywhere in contemporary Europe, but Rákóczi and his followers had only eight years for their efforts. From this point of view, although the war was lost against the Habsburg army, the Hungarian (so-called Kuruc) efforts can be regarded a respectable achievement.

SZÉKELY MELINDA

Olívaolaj az ókori Rómában

Az olívaolaj, Homéros szerint a „folyékony arany”, sokoldalú felhasználhatósága miatt napjainkban ismét reneszánszát éli. Helyet kapott az egészséges táplálkozásban, a testápolásban krémek és tusfürdők alapanyagaként, sőt a gyógyításban is: philadelphiai kutatók az utóbbi években fedezték fel, hogy a hidegen sajtolt extra szűz olívaolajban van egy anyag, amely gyulladáscsökkentő hatású. Az ókori népek még nem tudtak E- és F-vitaminról, telítetlen zsírsavakról, de tapasztalták az olívaolaj kedvező hatását, ezért az istenek ajándékának tartották és felhasználták mindennapjaikban.

A Földközi-tenger medencéjének lakói már évezredekkel ezelőtt ismerték az olajfát és annak aromás termését. Egyiptomban és a görög poliszokban kultikus növénynek számított. Az olajfa gondozása és az olívaolaj előállításának, tisztításának technikája a föníciaiaknak, majd a rómaiaknak köszönhetően gyorsan terjedt Észak-Afrikától az Égei-tenger szigetein, Cipruson, Krétán keresztül egészen az Ibériai-félszigetig, amely ma is a világ legnagyobb és leghíresebb olíva termő területe.¹

Az akár kétszáz évig is élő olajfa a hagyomány, a türelem, a béke szimbóluma. A Biblia leírása szerint az özönvíz utáni élet hírért a csőrében olaját tartó galamb hozta meg Noénak. A görög mitológiában a féltékeny Héra üldözései elől menekülő Létó Délos szigetén talált menedéket, ahol – a keresett békét megtalálva – egy olajfa tövében hozta világra Apollónt és Artemist. Az olajfa a halhatatlanság szimbóluma is, lombjából készült a hősök és az olympiai győztesek koszorúja. Rómában

olajággal díszítették a diadalmenetben és a lovassági szemlén felvonulók homlokát is.

Az olívaolaj felhasználása

Az ókori források tanulmányozása alapján pontos képet kaphatunk az olívaolaj alkalmazásának sokszínűségéről. A Római Birodalom idejében felhasználták a táplálkozás és a testápolás során, az orvoslás területén, a kevésbé jó minőségű vagy használt olajat pedig a mécsesekbe töltötték és azzal világítottak.

Táplálkozás

Az olívaolaj Rómában a gabona és a bor mellett az alapélelmiszerek közé tartozott, még a földbirtokon dolgozó rabszolgáknak is kijárt.² A kezdeti időkben Itáliában még csak a nyers olívaolajot fogyasztották ecettel vagy musttal. Később megtanulták a görögöktől az olajban dús bogyók kisajtolását. Ezután először ízesítéshez, majd sütéshez használták fel, előnyben részesítették a barbárok által használt állati eredetű zsiradékkal, így a vajjal szemben is.³ Elengedhetetlen volt az olívaolaj saláták, zöldségek tállalásához, mártások készítéséhez. Cato, Apicius és Columella receptjeikben az olívaolaj sokféle felhasználását írják le.⁴ Fogyasztották ecettel és sóval, vagy mézzel és musttal elkészítve is. Több receptet találunk az

¹ A témához lásd: Mattingly 1996. 213–253.

² Cato 58. Havi 1 *sextarius* (0,54 l) olívaolaj volt az adag. Az egy főre jutó olívaolaj-fogyasztás az ókorban jóval magasabb lehetett, mint azt sokan gondolják. Lásd ehhez: Mattingly 1988. 33–56.

³ Strab. 3, 3, 7.

⁴ Colum. 12. 49–54. Magyarul: COLUMELLA: *A mezőgazdaságról*. Fordította: Hoffmann Zsuzsann. Szeged, 2005, Lectum Kiadó.

olajbogyó tartósítására is.⁵ Cato tanácsa: „Olajbogyó-befőttet zöld, fekete, tarka bogyókból így készíts: zöld, fekete, tarka bogyókból dobod ki a magvakat. Ilyen módon tedd el: vágd szét őket, adj hozzájuk olajat, ecetet, koriandert, köménymagot, kaprot, rutát, mentát. Köcsögben tedd el, az olaj lepje be; így fogyaszsd.”⁶ Columella az olajbogyó tartósítására a *Posia* vagy a *Regia* fajtákat ajánlja, véleménye szerint ezek a legjobb olajadó fajták is.⁷

Testápolás

Különösen jelentős az olívaolaj a testápolás terén. Az ókori világban általános szokás volt a testet olajjal bekenni: az atléták a versenyszámok előtt rituálisan dörzsölték be vele testüket, a mindennapi életben a reggeli mosakodásnál vagy fürdőzésnél használták.⁸ Egyesek naponta többször is bekenték a testüket.⁹ A felesleges olajat egy *strigilis* nevű, csontból vagy fából készült kampós kaparószerszámmal távolították el. A gazdagokat a fürdők látogatásakor olajtartóban olívaolajat vivő rabszolga kísérte.¹⁰

Plinius szerint az emberi test számára két folyadék a legkellemesebb: belül a bor, kívül az olaj.¹¹ Felháborodottan beszél viszont a túlzásokról: vannak, akik még a lábaikat is bekenik, mások a magánfürdők kádjait és falait is jó illatú kenőcsökkel dörzsölik be.¹² Néhányan a mosnivalójukat is kenőccsel áztatták be.¹³ Általános volt a haj bekenése is – nemcsak a jó illat, hanem a csillogás miatt is.¹⁴

⁵ Az ókorban a fő tartósítási módszerek a sózás, aszalás, füstölés és az ecetes tartósítás voltak. Mattingly 1996. 222.

⁶ Cato 119. Lásd még: Cato 117.; 118. Kun J. fordítása.

⁷ Colum. 5, 8. Flach 1990. 283–284.

⁸ Hor. *Sat.* 1, 6, 123.

⁹ Sen. *Epist.* 86, 2.

¹⁰ Petr. *Sat.* 28, 2.

¹¹ Plin. *Nat. Hist.* 14, 29, 150.

¹² Plin. *Nat. Hist.* 13, 4, 21.

¹³ Mart. 8, 3, 10.

¹⁴ Hor. *Carm.* 3, 7, 8; Mart. 12, 38, 3; Plin. *Nat. Hist.* 13, 4, 23; Suet. *Vesp.* 8.

A kenőcs alapanyagaként olajos magvakból préselt zsírszubsztancia (*corpus*) szolgált, amelybe illatanyagként illóolajakat (*sucus*) dolgoztak be. Ezekhez színező anyagokat és illatrögzítőként gyantát vagy gumit adtak, mivel a desztillálási eljárás nem volt elterjedt. A zsírszubsztancia megavasodása ellen tartósítószerként sórt használtak.¹⁵ A feltárásokon előkerült számos ólomból, agyagból és üvegből készült olajtartó (*unguentaria*, *balsamaria*) a kenőcs széles körű használatát bizonyítja.

A növekvő gazdagsággal egyre több római használt parfümözött kenőcsöket. Bár az *unguenta exotica* árusítását, mint a keleti elkényelmesedés kifejezőjét a Kr. e. 189-ben kiadott *censori* rendelet megtiltotta, és egy korlátozó luxusellenes törvény még a Kr. e. 1. században is akadályozta, a császárság idején használatuk végérvényesen elterjedt. Alkalmazták az ünnepi lakomákon is, ahol a résztvevők kenőccsel bekenve jelentek meg, vagy a vendéglátó ajándékozta meg vendégeit értékes kenőcsökkel azonnali használat céljából.¹⁶ Felhasználták kultikus eseményekre és a halottak bebalzsamozására is.¹⁷

A kenőcskereskedőket (*unguentarii*) már a köztársaság idején említik, Cicero ezt a szakmát a *sordidae artes*, az „alacsony rangú mesterségek” közé sorolja.¹⁸ A császárság idején, ahogy a kenőcsök értékesebbé váltak, nőtt a kenőcskereskedők száma, és megbecsülésük is fokozódott. Erről tanúskodik egy „parfüm utca” Rómában, ahol sok kenőcsbolt működött (*vicus unguentarius*). Az egész római világ területén feliratok igazolják a kenőcskereskedők létezését, akik gyakran – más szakmákhoz hasonlóan – ipartestületekbe tömörültek.¹⁹ A kenőcsök és parfümök magas ára miatt ezek a szakmák jövedelmező mesterséggé váltak. Az itáliai kenőcsgyártás központja Campania volt

¹⁵ Plin. *Nat. Hist.* 13, 2, 7.

¹⁶ Hor. *Epod.* 12, 8; Petr. *Sat.* 70.

¹⁷ Tac. *Ann.* 16, 6, 2.

¹⁸ Cic. *De off.* 1, 50. Lásd: Székely 2008. 71–73.

¹⁹ *CIL* IV 609.

(Capua, Nápoly). A pompeji Casa dei Vettii egyik freskója bemutatja a termelés folyamatát a kenőcsök eladásáig: az olívaolaj kipréselésével előállítják a kenőcsalapanyagot; az olajat felhevítik, aromaanyagokat dobnak bele, majd a szekrényben őrölt flakonokat eladják.

Orvoslás

A római világban az olívaolajat fejfájás elleni szerként, vérzéscsillapítóként és a száj fekélyesedése ellen is használták. Javasolták bőrápolásra és csalánkiütések gyógyszereként is.²⁰ Galenus szerint az olívaolaj a hideg és a megfázásos betegségek ellen is védelmet nyújt.²¹

Az olívaolaj egyéb felhasználása

A rosszabb minőségű olívaolajat mécsesekbe töltötték, a római világ lakóházaiban, szentélyeiben és a fürdőiben ez volt a legfontosabb világítóeszköz.²² Mattingly kísérletei azt bizonyítják, egy liter olajjal 134 órán keresztül tudtak világítani.²³ A jellegzetes római olajmécsesek a virágzó távolsági kereskedelem következtében nemcsak a birodalom, hanem még a távoli India területére is eljutottak.²⁴

Az olaj feldolgozása során keletkező olajhabot (*amurca*) alkalmazták fabútorok fényesítésére, elefántcsont-szobrok repedezése ellen védőanyagként, bronztárgyakon rozsdásodás ellen, mechanikus szerkezetek olajozásához és bőrök ápolásakor is: „Felfőzött olajhabbal kend be a kocsitengelyt, szíjakat, lábbelit, bőroket: mindent jobb állapotban tartasz vele.”²⁵ Olajhabot kentek a szekrény aljára a molyok távol-tartására és a juhok bőrére rühesedés ellen.²⁶

Az olívaolaj minden népréteg számára

fontos volt a mindennapi élet során, a politikusok már nagyon korán felismerték az ingyen olajosztás népszerűséget hozó hatását a fővárosi *plebs* körében. Kr. e. 213-ban már Scipio is ezt tette, ajándékosztással kedveltette meg magát a rómaiakkal.²⁷

Az olívaolajat megtaláljuk a késő római hadseregről szóló forrásokban is. Vegetius megemlíti az égő olajat (4, 8), és Prokópios is leírja, hogy a perzsák naphtaként, a görögök Medea olajaként ismerik és használják.²⁸ Ostromok alkalmával előfordult, hogy üstökbe nagy mennyiségű olívaolajat gyűjtöttek, felmelegítették, és az ostromlókra öntötték. Prokópios leírása szerint Edessa ostrománál asszonyok és gyerekek védekeztek így a támadókkal szemben.²⁹

Az olíva termőhelye

A legjobb minőségű olívabogyó Itáliából, Venafrum környékéről származott.³⁰ A provinciális olajtermő vidékek közül a legjelentősebb Hispania lett, különösen a félsziget déli része, Baetica provincia vált híressé. A legjobb olívatermő körzetnek a Singilis (Genil) és a Baetis (Guadalquivir) folyók környékét tartották, Hispalis, Cordoba és Astigi központokkal.³¹ E területekről több olajprés is előkerült. Plinius Baetica mellett kiemeli Isztria olívaolajának kiváló minőségét is.³² A hispaniai származású Martialis egyik versében összehasonlítja a Cordobából származó olívaolajat a Venafrumból és Isztriáról származóval.³³ A mélytengeri régészet eredményei

²⁰ Plin. *Nat. Hist.* 23, 80. Lásd még: Diosc. 1, 140.

²¹ Gal. 10, 481.

²² Iuv. 5, 86; Plin. *Nat. Hist.* 15, 2.

²³ MATTINGLY 1996. 224–225.

²⁴ CIMINO 1994. 164.; SZÉKELY 2008. 95.

²⁵ Cato 97. Kun J. fordítása.

²⁶ Cato 96; 98. Vö. Varro 1, 64; Plin. *Nat. Hist.* 15, 8, 33. Vö. Mattingly 1996. 225.

²⁷ WEEBER 2001. 269. Liv. 25, 2, 8; 37, 57, 11. A *congus* (mérőedény, folyadékmérték) szóból származik az ajándékosztás latin elnevezése (*congiarium*).

²⁸ Proc. 8, 11, 36.

²⁹ Proc. 2, 27, 36; Southern – Ramsey Dixon 1996. 166.

³⁰ Plin. *Nat. Hist.* 15, 3, 8.

³¹ Haley 2003, 57. Lásd még: Mattingly 1988. 43–44.

³² Plin. *Nat. Hist.* 15, 3, 8.

³³ Mart. 12, 63: „*Uncto Cordubalaetior Venafrō, Histra nec minus absoluta testa*”.

ma már bizonyítják Hispania kiemelt szerepét a tengeri olajkereskedelemben.³⁴

Olíva kereskedelem

Az olívaolajat amforákban szállították.³⁵ Az amfora-töredékek és a rányomott pecsétek alapján következtetni tudunk az amfora készítési helyére, korára, a kereskedelemben részt vevők életére és társadalmi helyzetére is.³⁶ Baeticában az előállítók főleg nagybirtokos *senatorok* voltak, földjeiken már a Kr. e. 1. század közepétől nagyüzemi módszerekkel állították elő az olajat. A nagybirtokokról az árut a *diffusores* réteg vette át.³⁷ Ők egyfajta viszonteladói, tárolási funkciót láttak el. Társadalmi megoszlásuk vegyes, de leginkább gazdag lovagrendiek és magas szintre eljutott *libertinusok* birtokolták a speciális olajraktárakat (*portus olearius*).³⁸ A *diffusores* réteghez szorosan kötődtek az olajkereskedők (*mercatores, negotiatores*). A *negotiatores* rétegről fennmaradt sír- és amfora feliratok azt bizonyítják, hogy sokan közülük tisztségviselő lovagrendiek voltak. Tisztségeiket is valószínűleg az olajkereskedelem révén szerzett vagyonuknak köszönhették. Egy Rómában fennmaradt felirat megemlíti a baeticai *negotiatores o{learii}*-t, akiknek a római M. Petronius volt a *patronusa*.³⁹ Kevesebb adatunk van a *mercatores* rétegről, akik kisebb vállalkozásokban a *diffusorestől* átvett olajkészleteket értékesítették. Feltételezhetjük, hogy főként szegényebb *libertinusok* lehettek. A szállítások kezdettől fogva a *praefectus annonae* közvetett felügyelete alatt történhettek, akinek

adminisztrációs tevékenysége Kr. u. 6-ban kezdődhetett.⁴⁰

Az olaj tartalmú, és a pecsét tanúsága szerint Baeticában készült amforákat megtalálták Rómában, elsősorban a Monte Testaccio amfora-anyagában, a Rajna-, illetve a Duna-menti katonai egységek területein és Britanniában is.⁴¹ Olívaolajat szállító amfora-darabokat találtak még Indiában is. A töredékek között Dressel 20 típusú amforákra is ráismertek, melyekben egykor hispaniai olívaolajat szállítottak.⁴² Az amforákat Augustus korára datálják. Mivel az indiaiak inkább szezámolajat használtak, feltételezhetjük, hogy az olívaolajat a Róma és India közötti kereskedelemben részt vevő és India valamelyik kikötőjében letelepedett birodalmi polgárok számára szállították.⁴³

Az olívaolaj – sokféle felhasználási lehetősége okán – az antik világ tömegcikke lett a bor és a gabona mellett. Az olajfa-kultúrák terjedése miatt bőséges piaci kínálat és intenzív kereskedelem alakult ki Itália és a Földközi-tenger melléki provinciák között, így az olajára viszonylag alacsony és stabil maradt a római császárkor első századaiban. *

BIBLIOGRÁFIA

Források

Apicius

Cato

Cic. *De off.* = Cicero, *De officiis*

Colum. = Columella

Diosc. = Dioscurides

Gal. = Galenus

Hor. *Carm.* = Horatius, *Carmina*

Hor. *Epod.* = Horatius, *Epodi*

Hor. *Sat.* = Horatius, *Satirae*

Iuv. = Iuvenalis

Liv. = Livius

Mart. = Martialis

³⁴ HALEY 2003. 40.

³⁵ 1996-től létezik a CEIPAC nevű program (Barcelona-i Egyetem), melynek célja Hispania teljes amforakincsének feltérképezése és a régészeti vizsgálatok részletes elemzése. Honlapjukon számos tanulmány olvasható a témában (<http://ceipac.gh.ub.es/>).

³⁶ Mattingly 1996. 238–241.

³⁷ Panciera 1980. 243.

³⁸ Panciera 1980. 238–241.

³⁹ ILS 1340.

⁴⁰ Haley 2003. 40.

⁴¹ Lásd Remesal Rodríguez 1997.; Alföldy 2000. 450.; Mattingly 1996. 240–241.

⁴² Will 1991. 154.

⁴³ Colazingari 1994. 158.; Székely 2008. 92.

Petr. *Sat.* = Petronius, *Satyricon*
 Plin. *Nat. Hist.* = Plinius, *Naturalis Historia*
 Proc. = Procopios
 Sen. *Epist.* = Seneca, *Epistulae*
 Suet. *Vesp.* = Suetonius, *Vespasianus*
 Strab. = Strabon
 Tac. *Ann.* = Tacitus, *Annales*
 Varro
 Veg. = Vegetius

Felhasznált irodalom

- Alföldy 2000.: ALFÖLDY, G.: Spain. In *The Cambridge Ancient History XI*. Eds.: Bowman, A. K., Garnsey, P., Rathbone, D. Cambridge 2000, 444–461.
- Cimino 1994.: CIMINO, R. M.: Roman Oil-lamps in India. In: *Ancient Rome and India. Commercial and Cultural Contacts between the Roman World and India*. Ed.: Cimino, R. M. New Delhi, 1994.
- Colazingari 1994.: COLAZINGARI, O.: Roman Amphorae in India. In: *Ancient Rome and India. Commercial and Cultural Contacts between the Roman World and India*. Ed.: Cimino, R. M. New Delhi, 1994. 157–160.
- Flach 1990.: FLACH, D.: *Römische Agrargeschichte*. München, 1990.
- Haley 2003.: HALEY, E. W.: *Baetica Felix. People and Prosperity in Southern Spain from Caesar to Septimius Severus*. Austin, 2003.
- Mattingly 1988.: MATTINGLY D. J.: Oil for export? A comparison of Libyan, Spanish and Tunisian olive oil production in the Roman empire. *Journal of Roman Archaeology* 1 (1988) 33–56.
- Mattingly 1996.: MATTINGLY D. J.: First Fruit? The Olive in the Roman World. In: Shipley, G., Salmon, J. (Eds.), *Human Landscapes in Classical Antiquity*. 1996, 213–253.
- Panciera 1980.: PANCIERA, S.: Olearii. In: D'Arms, J. H., Kopff, E. C. (Eds.), *The Seaborne Commerce of Ancient Rome. Studies in Archaeology and History*. Rome, 1980, 235–250.
- Remesal Rodríguez 1997.: REMESAL RODRÍGUEZ, J.: *Heeresversorgung und die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen der Baetica und Germanien*. Stuttgart, 1997.
- Southern – Ramsey Dixon 2008.: SOUTHERN, PAT – RAMSEY DIXON, KAREN: *The Late Roman Army*. New Haven – London, 1996.
- Székely 2008.: SZÉKELY MELINDA: *Kereskedelem Róma és India között*. Szeged, 2008.
- Weeber 2001.: WEEBER, K-W.: *Alltag im Alten Rom*. Düsseldorf, 2001.
- Will 1991.: WILL, E. L.: The Mediterranean Shipping Amphoras from Arikamedu. In *Rome and India. The Ancient Sea Trade*. Ed.: Begley, V. – De Puma, R. D. Wisconsin, 1991. 151–156.

MELINDA SZÉKELY

Olive oil in the Roman Empire

Abstract

The use of olive oil in the Roman Empire was widespread. Together with cereals and wine, olive oil was a vitally important food. It was used for baking and as spice as well.

Olive oil was particularly important in personal hygiene as it was used by athletes, before and after bath, and in medicine. Low quality olive oil was used as fuel for lanterns, as lubricant for mechanical tools, or for polishing wooden furniture.

The study analyzes the archaeological traces and written sources of olive trade in Hispania, the most important region of olive cultivation. It also explores the social and economic status of olive merchants.

RÖVID IRÉN

A régiók szintjén megjelenő társadalmi és életesélyekben megmutatkozó egyenlőtlenségek számbavétele

Bevezetés

Dolgozatomban a társadalmi egyenlőtlenségek fennállásának, azok újratermelődésének szemügyre vételét tűztem ki célul, amely során az iskolai tanulók tanulmányi teljesítményének és a családi háttérüknek a különbségeit vizsgálom régióként. Fontos tényezőnek tekintem a területi egységek – statisztikai, tervezési régiók – életesélyeket meghatározó szerepének vizsgálatát is, ezért azt is elemezni fogom, hogy a régiók diákjainak tanulmányi teljesítménye, a családi, szülői háttérük és a régió gazdasági, munkaerő-piaci helyzete összefügg-e egymással?

Kérdéseim között a következőket tartom a legfontosabbaknak: megfigyelhető-e különbség Magyarországon az egyes régiókban a tanulók képessége között? Ha léteznek ilyen, régiók közötti eltérések, akkor milyen ezek mintázata, lehet-e ezek alapján általánosításokat tenni a különbségek természetéről? Milyen jellegzetességeket mutat a tanulók családi háttere a vizsgált régiókban, milyen eltérések vannak a vizsgált területi egységek között és ezek összefüggésbe hozhatók-e az iskolai teljesítménnyel? Van-e összefüggés a tanulók képessége, a középfokú oktatási intézmény típusa között, amennyiben igen, milyen regionális sajátosságok figyelhetők meg ezen a téren. Végül, a dolgozatom – talán – legfontosabb kérdése az, hogy milyen regionális különbségek léteznek Magyarországon a munkavállalók képzettségében, kulturális tőkéjében, társadalmi

státuszában, ezek összefüggenek-e a gyerekeik tanulmányi eredményével, valamint az adott régió gazdasági fejlettségével, munkaerő-piaci helyzetével, lehetőségeivel. Ezen kérdések megválaszolása lehetőséget teremt számomra arra, hogy elemezzem a regionális eltérések jövőbeni alakulását Magyarországon, végső soron válaszoljak arra a kérdésre, hogy a tanulók tanulmányi eredménye alapján a regionális különbségek növekedése, újratermelődése, csökkenése, esetleg teljes eltűnése várható a jövőben. Gondolatmenetemet – többek között – e kérdésblokkok strukturálták, melyek megválaszolására törekszem a munkám során.

E problémakör újragondolása során többek között Pierre Bourdieu az oktatási intézmény funkciójával kapcsolatos nézete, valamint hazánkban a régiók között fellelhető – főként fejlettségbeli – eltérésekre, a regionális folyamatok bemutatására helyezem a hangsúlyt (ENYEDI 1996.; LENGYEL 2003.; LENGYEL-RECHNITZER 2004.; NEMES NAGY 2009.; PERCZEL 2003.). A tanulmány további kiindulópontja Enyedi azon észrevétele, miszerint a posztfordista térben a gazdaság fejlődése bármely régióban vagy településen elképzelhető, ahol a munkaerő rendelkezik a működéshez szükséges képességekkel.

Néhány elméleti megközelítés

Mind a társadalmi, mind a gazdasági folyamatok vizsgálata esetében figyelembe kell vennünk, hogy azok mindig térben zajlanak.

„A helyek és azoknak valamilyen összegzését jelentő tér mindig adott sajátosságokkal rendelkezik, ami következik a táji, természeti adottságaiból, az ott élő emberek különbözőségeiből, az általuk művelt gazdaságok jellegéből, a kialakult hagyományok és kultúrák sokszínűségéből, vagy éppen a területhasználatban, településképben és – szerkezetben észlelhető eltérésekből” (LENGYEL-RECHNITZER 2004. 19.).

Az oktatásszociológiában meglehetősen széles körben születtek elméletek az iskola társadalmi funkcióját illetően, az iskola pozitív szerepének, funkciójának hangsúlyozásától a kritikai elméletekig, amelyek többek között az oktatási rendszer egyenlőtlenségek újratermelésében való szerepét hangsúlyozzák és kritizálják. A nevelés- és az oktatásszociológiában fontos kérdésnek és kutatási területnek számít – miként azt Pusztai Gabriella is leszögezi –, hogy a tanulók, az iskolák, az iskolafenntartó szektorok és az oktatási rendszerek teljesítménybeli különbségei milyen társadalmi okokra vezethetők vissza. Az európai tudományos életben leginkább a reprodukciós elmélet került előtérbe, amelynek – Pusztai meghatározásával élve – „lényege, hogy az iskolai pályafutást elsősorban a kulturális tőke egyenlőtlen társadalmi elosztása befolyásolja” (PUSZTAI 2007. 551.). Pusztai a modernizációra vezeti vissza a gazdasági tőke kulturális tőkére való tömeges konvertálását, melynek újratermelődését véleménye szerint az oktatási intézmény legitimál. A tanulók iskolai eredményessége ennek az elméletnek a tükrében a család kulturális tőkéjével áll összefüggésben. (PUSZTAI 2007.)

Bernstein az iskola egyenlőtlenségeket újratermelő szerepe kapcsán a nyelvi készségek fontosságát emeli ki. Véleménye szerint a jobb körülmények között élők kidolgozott nyelvi kóddal, a szegényebbek korlátozottal rendelkeznek, azonban az iskola az elsőként említett nyelvet veszi alapul, és ez alapján értékeli a tanulók eredményeit. (ANDORKA 2006.)

Bourdieu a kulturális tőkében véli fel-

fedezni – amely nézete szerint generációról generációra áthagyományozódik – az egyes rétegek egymástól való megkülönböztetésének lehetséges voltát. Ezen kulturális ismeretanyag – miként leszögezi –, leginkább otthoni környezetben sajátítható el, amely következtében hátránnyal indulnak azon tanulók, akik e szempontból hiányt szenvedtek családi neveletésükben. Bourdieu azon a véleményen helyezkedik el, hogy az iskola nagyon keveset tehet ezen kulturális jellegű egyenlőtlenségek mérséklése érdekében. (ANDORKA 2006.) A szociológus többféle tőkefajtról beszél, melyeket „... esélyek elsajátítási eszközöként” értelmez ...” (BOURDIEU 2003. 73.). Bourdieu a kulturális tőkét olyan szimbolikus értékek felosztását célzó eszközöknek tekinti, amelyeket érdemes birtokunkban tartani. Emellett úgy véli, hogy a tanárok több figyelmet és segítséget szentelnek az elit státuszkultúrával rendelkezőnek, akiket a képességeik tekintetében is előnyösebb pozícióba sorolnak társaiknál. Az újratermelés azon módoszatai, melyek „... révén a tőkével rendelkező osztályok vagy osztályfrakciók ösztönösen vagy tudatosan úgy őrzik vagy úgy javítják az osztályviszonyok struktúrájában elfoglalt pozíciójukat, hogy közben megőrzik vagy növelik tőkésüket, [...] valóban rendszerként működik és alakul át” (BOURDIEU 1978. 350.). Mindezen stratégiák – a szociológus megállapítása szerint – a jövővel kapcsolatos beállítottság függvényei, melyeket a csoport objektív esélyei, jövője „termel ki”. A birtokolt tőkefajtákat – a szociológus értelmezése alapján – más tőkefajtákra konvertálják át, amennyiben a stratégiák megváltoztatásra kerülnek. Bourdieu szerint „... az iskolai robbanás [...] annak következménye, hogy teljesen átalakultak az iskolai intézmény funkciói, azaz megváltozott az oktatási rendszer és az osztályviszonyok struktúrája közti viszony” (BOURDIEU 1978. 350–351.). A szociológus kitér továbbá arra, hogy – általa említett – uralkodó osztály és a középpolgárság frakciókra korábban jellemző gazdasági tőke közvetlen módon

megfigyelhető átadása mellett kiemelt szerepet kezdtek el tulajdonítani az iskolai képzésnek. Továbbá, arra az észrevételre jutott, hogy a családnak az iskoláztatásba történő befektetése mintegy reprodukálja a vizsgált osztály valamint az oktatási intézmény közötti objektív viszonyt. (BOURDIEU 1978., Bourdieu 2003.)

A fentiekkel szemben DiMaggio a kulturális mobilitás híve, mellyel kapcsolatban – Bourdieu-vel ellentétben – azt vallja, hogy a kulturális tőke nagyobb hangsúllyal bír az alacsony státusból induló gyermekek felemelkedésében, és nem csak kizárólagosan a jobb családi környezetből érkezők profitálnak ezen tőkéből. Mindemellett DiMaggio úgy véli, hogy a családi háttér nem bír olyan jelentős hatással a későbbi státusz elérése szempontjából, indokként említve a csoporttagság korrigáló befolyását. (DIMAGGIO 1998.)

Pusztai korábbi, az iskolafenntartó szektorok között fellelhető teljesítményekben megmutatkozó különbségek vizsgálatakor úgy találta, hogy a reprodukciós elmélet csak részben bír magyarázóerővel, „... az alacsonyan iskolázott szülők gyermekei a hazai felekezeti iskolákban eredményesebbnek mutatkoztak, mint az állami/önkormányzati szektorban” (PUSZTAI 2007. 552.). Továbbá, kiemeli, hogy „... működik olyan iskolai szintű oktatáspolitikai, amelynek közösségépítő technikái s az ezek révén aktiválódó normabiztonság alkalmasak a hátrányos helyzetű fiatalok lényeges iskolai esélyegyenlőségének megteremtésére” (PUSZTAI 2007. 554.). Pusztai a társadalmi tőke elméletet állítja a reprodukció elmélet mellé, mely során az iskolában dolgozók közös cselekvési terét és lehetőségeit hangsúlyozza. Megítélése szerint az iskolaközösség jelentős mértékben járul hozzá a hátrányos helyzet leküzdéséhez. (PUSZTAI 2007.)

Módszertani háttér – az elemzés során használt módszerek ismertetése

A FELHASZNÁLT ADATBÁZIS -ADATOK BEMUTATÁSA

A tanulók iskolai eredményességének vizsgálatára az Országos Kompetenciamérés

2006-ban lebonyolított felmérésének képeségeket jelző adatait használok fel, amely során többek között a tizedik évfolyamra járók teljesítményében megmutatkozó jellegzetességeket veszem górcső alá. A vizsgálat során az ország összes általános iskolájában – 4. 6. és 8. évfolyam – valamint középiskolájában – a 10. évfolyamos tanulók – mérték fel a diákok készségeinek alakulását. A felméréskor alkalmazott tesztek és kérdőíveket az Oktatási Hivatal Közoktatási Mérési Értékelési Osztályának munkatársai dolgozták ki. A 2006-ban végzett kutatáskor 3768 iskola 342256 tanulójának készítették tesztfüzetet.

Ezenkívül, az elemzés második egységében a régiókra vonatkozó, további szükséges adatok – lakosságszám, működő vállalkozások regionális megoszlása, külföldi érdekeltségű vállalkozások aránya és működőtőkéje, foglalkoztatottsági arány – forrásul a Központi Statisztikai Hivatal honlapja szolgált. Az adott térség humán erőforrásának legmagasabb iskolai végzettségének alakulására, valamint a vizsgált tanulók – ebben a részben a tizedik évfolyamra járók – iskolatípusokban való megoszlása esetében megfigyelhető tendencia felvázolására az Országos Kompetenciamérés adatai alapján utalok.

Elemzésem során a vizsgált hipotéziseimet egy kelet-nyugat megosztottságból kiindulva fogalmaztam meg, melyek során – a teljesítmény és a családi háttér szempontjából – a nyugaton lévő régiók valamint Közép-Magyarország és Budapest előnyösebb helyzetének előfordulását vártam. A vállalkozások területi elhelyezkedésével kapcsolatban azonban úgy tartottam, hogy ezen megoszlás hasonlóságot mutat az adott térség tanulóinak és a munkaerőpiacon jelenleg is megjelenő csoport képességével. A nyugati régióknak ebben az esetben is nagyobb jelentőséget tulajdonítottam.

A tanulói teljesítmények és a családi háttér régiónkénti jellegzetessége

A tizedik évfolyamos tanulók standard matematika és olvasás pontszáma között a fen-

tiékhez hasonlóan az átlagot összehasonlítva – varianciaanalízist alkalmazva – szignifikáns eltérés figyelhető meg az alábbiak következtében a régiók között.

Az említett évfolyam olvasás területén nyújtott átlagteljesítményét – amint az 1. táblázat adatait – szemügyre véve láthatjuk, hogy Észak-Magyarország és Észak-Alföld e tekintetben is „hátrányos helyzetben” van, hiszen itt nyújtják a tanulók a legrosszabb teljesítményt. Ezzel szemben Budapest és Nyugat-Dunántúl a többi évfolyamhoz hasonlóan a legmagasabb átlagot elérők közé tartozik, melyek között ebben az esetben szignifikáns különbség található. Habár Nyugat-Dunántúlon magasabb átlagpontszám lelhető fel, mint Közép-Magyarországon; mégsem tér el szignifikánsan a két régió diákjainak iskolai eredményessége. Továbbá hangsúlyozandó, hogy a Dél-Alföldön tanulók némileg eredményesebbnek bizonyultak a Dél-Dunántúlon jellemzőnél, még sem számít jelentősnek a közöttük, valamint a Közép-Dunántúlon megfigyelhető különbözőség. Továbbá, az utóbb említett keleti térség Közép-Magyarországtól sem mutat szignifikánsnak tekinthető eltérést.¹

A tizedik évfolyamos tanulók olvasásból elért standard pontszámának átlag szerinti összehasonlítása alapján a régiókra vonatkoztatott feltételezésem – amint a fenti táblázat is érzékelteti – nem állta meg teljes mértékben a helyét. Ugyanis, nem érvényesül minden esetben az általam előzetesen felállított sorrend a pontszámok (átlagok) vizsgált területi egységek szerinti alakulásával kapcsolatban. Hiszen, míg Dél-Alföld jobban teljesített, mint Dél-Dunántúl; Közép-Magyarország nem közvetlenül a főváros után található.

A standard matematika pontszám átlag szerinti alakulását figyelembe véve – melyet a második táblázat foglal magába – a fenti vizsgált területhez hasonlóan – az Észak-Magyarországon iskolába járók esetében állapíthatjuk meg a legalacsonyabb átlagot szemben a fővárossal, ahol a diákok a legkiemelkedőbb teljesítményt nyújtották. A matematika pontszám kapcsán is elmondható, hogy az előbb említett régió mellett Észak-Alföld – mely két területi egység között nem található szignifikáns különbséget – „birtokolja” a legkevesbé jónak tekinthető eredményt. Megjegyzendő azonban, annak ellenére, hogy nem tekinthető

Régió	Esetszám	Subset for alpha = 0.05				
		1	2	3	4	5
Észak-Magyarország	4663	471,6296				
Észak-Alföld	6352	473,3748				
Dél-Dunántúl	4197		483,4327			
Dél-Alföld	5892		487,5105	487,5105		
Közép-Dunántúl	4348		490,7296	490,7296		
Közép-Magyarország	2787			494,6367	494,6367	
Nyugat-Dunántúl	4257				499,7691	
Budapest	7784					514,3512
Szignifikancia érték		0,998	0,068	0,084	0,481	1

1. tábla A tizedik évfolyamos diák standard olvasás pontszáma (átlag) a régiók esetében ❖ Forrás: OKM 2006

¹ A tizedik évfolyamos tanulók körében a következőképp alakult a standard olvasás pontszám országos átlaga: 490,341. A régiónkénti átlagokat áttekintve láthatjuk, hogy négy régió esetében (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) szerepel átlag alatti érték.

jelentősnek a Dél- és Közép-Dunántúl, illetve Dél-Alföld között az átlag alapján felállítható eltérés, az utóbbinál magasabb átlagteljesítményt fedezhetünk fel, mint a Dél-Dunántú-

Régió	Esetszám	Subset for alpha = 0.05				
		1	2	3	4	5
Észak-Magyarország	4660	468,4941				
Észak-Alföld	6351	468,9129				
Dél-Dunántúl	4201		480,6515			
Közép-Dunántúl	4347		485,9111	485,9111		
Dél-Alföld	5867		486,4255	486,4255		
Közép-Magyarország	2789			492,9724	492,9724	
Nyugat-Dunántúl	4258				496,6874	
Budapest	7752					507,5909
Szignifikancia érték		1	0,317	0,093	0,847	1

2. tábla A tizedik évfolyamos diákok standard matematika pontszáma (átlag) régiónkénti összevetésben ❖ Forrás: OKM 2006)

lon tapasztaltak. Mindezek mellett a dél-alföldi régió tanulóinak iskolai eredményessége Közép-Magyarországgal sem mutat szignifikáns különbözőséget. Ezenkívül, amellet, hogy Budapestet – a fentiekhez hasonlóan – Nyugat-Dunántúl követ a legmagasabb átlagot elérők sorrendjében, nem számít jelentősnek az itt és Közép-Magyarországon megfigyeltet közötti különbség.²

A fenti eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a tizedik évfolyam tanulóinak

matematikából megfigyelt teljesítményével összefüggő feltételezésem – a korábbi évfolyamokkal hasonló módon – nem nyert teljes mértékben igazolást. Ugyanis, nem figyelhető meg minden esetben a nyugati régiók valamint Közép-Magyarország és Budapest az átlag tekintetében felállítható „kiemelkedőbb pozíciója” a keleti régióval szemben.

A tizedik évfolyamos tanulók esetében is kijelenthető, hogy szignifikáns különbség található a régiók között a családi háttér átlag

Régió	Esetszám	Subset for alpha = 0.05				
		1	2	3	4	5
Észak-Alföld	5264	-0,37458				
Dél-Dunántúl	3409		-0,22397			
Dél-Alföld	4803		-0,20283			
Észak-Magyarország	3832		-0,19976			
Közép-Dunántúl	3497			-0,07604		
Nyugat-Dunántúl	3597			-0,04177	-0,04177	
Közép-Magyarország	2214				0,02502	
Budapest	5839					0,42153
Szignifikancia érték		1	0,991	0,938	0,256	1

3. tábla A tizedik évfolyamos tanulók standard családi háttér indexe a régiók figyelembe vételével – átlag szerinti összevetés ❖ (Forrás: OKM 2006)

² A standard matematikapontszám országos átlaga a tizedik évf.-ú tanulóknál: 486,5437. A régiónkénti átlagok alakulását az országos átlaggal összevetve kijelenthetjük, hogy csak három esetben (Közép-magyarország, Nyugat-Dunántúl, Budapest) szerepel átlag feletti érték. A többi vizsgált területi egység az országos átlag alatt teljesített az átlagot tekintve.

szerinti alakulása szempontjából, amely személyre vétele során – a fentiekhez hasonlóan – varianciaanalízist alkalmaztam.

A 3. táblázat tartalmazza az utolsóként vizsgált, tizedik évfolyam tanulóinak családi

háttér (átlag) alakulását a régiók esetében. Mindezek alapján szembe tűnő, hogy a hatodik évfolyamhoz hasonlóan ennél az évfolyamnál is csak két területi egységnél (ugyancsak Budapest és Közép-Magyarországon) találni átlagnak megfelelő, magasabb értéket. A régiók többsége átlag alatti értékkel rendelkezik a családi háttérrel illetően. Továbbá nincsen jelentős különbség Dél-Dunántúl, Dél-Alföld és Észak-Magyarország között; amely arra enged következtetni, hogy nem minden esetben állapítható meg a nyugati régiók diákjainak előnyösebb pozíciója. Sem Közép- és Nyugat-Dunántúl; sem pedig az utolsóként említett régió és Közép-Magyarország között nem tekinthető jelentősnek az eltérés a családi háttér átlaga alapján.

A régiókban működő vállalkozások és a képességek alakulása közötti összefüggések meghatározása

A következőkben a vállalkozások régió-önkénti megoszlása és a képességek alakulása között fellelhető összefüggések megállapítását tűztem ki célul. Abból a felvetésből indultam ki, miszerint a vállalkozások – kiemelt hangsúlyt fektetve a külföldi érdekeltséggel rendelkezőkre – működésük megkezdése (telephelyük megválasztása) során figyelemmel kísérik – többek között – az adott térség jelenlegi munkaerőjének iskolázottsági fokát; valamint a leendő, későbbiekben a munkaerőpiacon megjelenő korcsoport képességeiben megmutatkozó sajátosságokat. Mindezek alapján – többek között – úgy vélem, hogy ahol ezen két jellemző megfelelőbb aránnyal, értékkel bír; ott nagyobb számban találni működő vállalkozást, illetve a működőtöke mértéke is ehhez igazodik.

A jövőben munkaerőt jelentő – jelenthető – generáció képességeinek vizsgálatára a fentebb részletezett tizedik évfolyamos tanulók eredményeit használok fel. Továbbá, az adatok összehasonlíthatóságát szem előtt tartva a vállalkozások területi megoszlására is

a 2006-ban megfigyelt sajátosságokat tüntetem fel.³ Ezenkívül, az adott régió jelenlegi humán erőforrásának élethelyzetére a korábban felvázolt családi háttér; illetve – a szélesebb körű elemzést lehetővé tevő – adott térségre jellemző iskolai végzettséggel rendelkezők aránya alapján – melyre az apa legmagasabb iskolai végzettségének alakulását figyelembe véve⁴ – tesztek utalást.

A MŰKÖDŐ VÁLLALKOZÁSOK TERÜLETI MEGOSZLÁSA⁵

Amint a 4. táblázat mutatja az egy főre eső működő vállalkozások száma Közép-Magyarországon a legmagasabb, azonban a vállalkozások többnyire Budapestre koncentrálódnak. Ezen régiót követi Nyugat-Dunántúl; majd Közép- és Dél-Dunántúl valamint Dél-Alföld, melyek között ezt a mutatószámot tekintve nem találni eltérést. A sort Észak-Alföld és Észak-Magyarország zárja, ahol a legkevesebb az egy főre jutó vállalkozások száma.

Szemügyre véve továbbá a külföldi érdekeltségű vállalkozások területi megoszlását, látható, hogy ezen munkaerőt foglalkoztató szervezetek több mint hatvan százaléka ugyancsak a közép-magyarországi régióban lelhető fel. Hangsúlyozandó emellett, a fővárosban megfigyelhető, ötven százalék feletti arányszám megléte. Azonban, az előbb említett jellemzőkkel ellentétes tendenciára lehetünk figyelmesek a többi területi egység ezen arány-

³ Elemzésem során a működő vállalkozásokra összpontosítottam. „Egy adott évben működő vállalkozásnak tekintünk egy vállalkozást, ha az év folyamán volt árbevétele, vagy foglalkoztatottja. A vállalkozási demográfia a vállalkozások működését mindig egy adott időszakra, konkrétan egy adott évre vizsgálja. A demográfiai felmérésben a működő vállalkozások köre az adott évre vonatkozó tényleges statisztikai és adóadatok alapján, mindig utólag kerül megállapításra, ezen adatok beérkezése után.” (A definíció forrása: KSH <http://www.ksh.hu/docs/hun/modsz/modsz32.html>)

⁴ Az apa és az anya legmagasabb iskolai végzettsége szignifikáns összefüggést mutat egymással, ezért a továbbiakban csak az apára vonatkozó tendenciákat közlöm.

Régió		Lakónépesség száma	Működő vállalkozások száma	Vállalkozások száma/fő	Külföldi érdekelt-ségű vállalkozások száma	Külföldi érdekelt-ségű vállalkozások száma az országos megoszlás szerint (%)
Közép-Magyarország		1 331 217	271 965	0,2	17 581	68,15
ebből	Budapest		188 282	0,14	15 386	59,64
	Pest megye		83 683	0,06	2 195	8,51
Közép-Dunántúl		535 728	72 161	0,13	1 652	6,4
Nyugat-Dunántúl		481 026	69 592	0,14	2 511	9,73
Dél-Dunántúl		461 964	60 432	0,13	1 279	4,96
Észak-Magyarország		599 201	61 696	0,1	657	2,55
Észak-Alföld		734 993	81 515	0,11	812	3,15
Dél-Alföld		640 450	80 785	0,13	1 304	5,06
Összesen		4 784 579	698 146		25 796	100

4. tábla A vállalkozások megoszlása a régiók között a népességszám figyelembe vétele mellett ❖ Forrás: KSH

szám megoszlását tekintve. Ugyanis, amíg – a fentiekhez hasonlóan – Nyugat-Dunántúlon képviseltetik magukat a külföldi részesedéssel rendelkező vállalkozások Közép-Magyarország mellett a legnagyobb arányban; ezt Közép-Dunántúl és Dél-Alföld követi, melyektől a Dél-Dunántúlon észleltek némileg elmaradnak. Legkevésbé, e szempont szerint is Észak-Alföld és Észak-Magyarország van érintve.

A KÜLFÖLDI ÉRDEKELTSÉGŰ VÁLLALKOZÁSOK MŰKÖDŐ TŐKÉJÉNEK ALAKULÁSA A KÜLFÖLDI RÉSZESÉDÉST ALAPUL VÉVE⁵

Legnagyobb saját tőkével – amint az 5. táblázat jelzi – és külföldi részesedéssel Közép-

Magyarország rendelkezik, melyet mindkét szempont alapján Nyugat- majd Közép-Dunántúl követ. Megjegyzendő továbbá, hogy a fentiekkel ellentétben nem az észak-magyarországi és észak-alföldi régióban lelni fel a legkisebb mértékű saját tőkével és külföldi résszel bíró vállalkozást, hanem Dél-Dunántúl esetében, mely előtt Dél-Alföld helyezkedik el. A vállalkozások egy főre eső működő tőkéjének vizsgálata alapján kijelenthetjük, hogy a fentiekhez hasonló tendencia bontakozik ki, ugyanis a közép-magyarországi régió esetében fedezhető fel a legmagasabb érték, melyet – a fentiekhez hasonlóan – Nyugat- és Közép-Dunántúl követ. A keleti régiók közül kiemelendő Észak-Magyarország e szempont szerinti „előnyösebb helyzete”, mely a dél-dunántúli

⁵ A közölt táblázat saját szerkesztés. Az adatok forrása a Központi Statisztikai Hivatal Honlapján található, a vállalkozásokra és a lakónépességre vonatkozó 2006. évi adatok. Lakónépesség: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd003b.html; működő vállalkozások száma: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qvd004.html; külföldi érdekelt-ségű vállalkozások száma: http://portal.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpk006.html. Az egy főre jutó vállalkozások számát Budapest és Pest megye esetében a közép-magyarországi régió lakónépességéhez viszonyítottam az ezen területi egységben betöltött szerepük megkülönböztetése miatt.

⁶ A közölt táblázat saját szerkesztés. Az adatok forrása a fentebb már említettek mellett a Központi Statisztikai Hivatal honlapján elérhető tájékoztató: A külföldi érdekelt-ségű vállalkozások regionális különbségei, 2006. <http://portal.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/kulfregkul06.pdf>. Ez esetben a rendelkezésre álló adatok nem tették lehetővé a közép-magyarországi régió tágabb bontás alapján történő szemügyre vételét. A külföldi érdekelt-ségű vállalkozások esetében nem teszünk különbséget a külföldi többségű, a hazai többségű és a kizárólag külföldi tulajdonnal rendelkező csoportok között.

Régió	Saját tőke (millió Ft)	Saját tőke (millió Ft/fő)	Külföldi részesedés (millió Ft)	A saját tőke külföldi részesedése (%)	A külföldi részesedés az országos megoszlás szerint (%)
Közép-Magyarország	13 045 325	9,79955	9 418 456	72,2	69,37
Közép-Dunántúl	1 211 345	2,26112	1 136 443	93,82	8,37
Nyugat-Dunántúl	1 613 107	3,35347	1 573 014	97,51	11,59
Dél-Dunántúl	191 108	0,41369	173 707	90,89	1,28
Észak-Magyarország	617 058	1,0298	473 281	76,7	3,49
Észak-Alföld	517 300	0,70382	495 482	95,78	3,65
Dél-Alföld	345 234	0,53905	307 217	88,99	2,26
Összesen	17 540 476		13 577 598		100

5. tábla A külföldi érdekeltségű vállalkozások működő tőkéje a régiók tekintetbe vétele alapján ❖ Forrás: KSH

régióval is jelentősebb tőkével rendelkezik. A saját tőkéből a külföldi részesedés arányát – az adott területi egységre vonatkoztatva – görcső alá véve láthatjuk, annak ellenére, hogy a közép-magyarországi régióban elhelyezkedő vállalkozások bírnak a legmagasabb összegű saját tőkével, ezen külföldi részarány itt számít a legalacsonyabb mértékűnek. A vállalkozások tőkéjének több mint kilencven százaléka tehető ki a külföldi önrésszel Nyugat-Dunántúlon (97,51%), Közép-Dunántúlon (93,82%), Dél-Dunántúlon (90,89), valamint Észak-Alföld (95,78) esetében is. Ezen térségek átlagától némileg térnek el a Dél-Alföldön (88,99%) tapasztaltak. A főváros mellett Észak-Magyarországon (76,70%) tapasztalni a legkisebb arányszámot.

Az országban megfigyelhető külföldi részesedés összegét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ezen tőke több mint hatvan százaléka Közép-Magyarországon található, melyet Nyugat-Dunántúl, majd Közép-Dunántúl követ. A többi régió csak elenyésző – kevesebb, mint öt – százalékot birtokol. E szempontból a legkisebb arányszám Dél-Dunántúlon (1,28%) és Dél-Alföldön (2,26%) található.

A képességek, valamint a népesség iskolázottsága a vállalkozások számának tükrében⁷

AZ ADOTT RÉGIÓBAN JELENLEG IS MUNKAERŐ-KÉNT MEGJELENŐK VÉGZETTSÉGÉNEK VIZSGÁLATA

Amint a 6. táblázat mutatja, a családi háttér index csak két területi egység eseté-

Régió	Családi háttér indexátlaga	Foglalkoztatottsági arány	Legfeljebb általános iskolát végzettek (%)	Szakképzettséget szerzők (%)	Érettségizettek (%)	Felsőfokú végzettségűek (%)
Közép-Magyarország	0,02502	56,2	10,1	45,9	23,5	20,4
Budapest	0,42153	57,1	5,4	34,1	28,3	32,2
Pest megye	n. a.	54,8	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Közép-Dunántúl	-0,07604	54,6	8,6	52,1	23,2	16,1
Nyugat-Dunántúl	-0,04177	55,3	8	49,2	26,3	16,5
Dél-Dunántúl	-0,22397	47,1	11,4	54,2	21	13,4
Észak-Magyarország	-0,19976	44,3	11	50,9	20,5	13,1
Észak-Alföld	-0,37458	45,8	14,7	53,6	20,9	10,8
Dél-Alföld	-0,20283	47,7	11,7	51,7	22,2	14,4
Összesen		50,9	10,1	48,4	24	17,6

6. tábla A jelenlegi munkaerőt jelentők aktivitási arány és a legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása régiónkénti bontásban ❖ Forrás: KSH, OKM 2006

Régió		Standard olvasás-pontszám átlaga	Standard matematika-pontszám átlaga	Gimnáziumi tanulók aránya (%)	Szakközépiskolai tanulók aránya (%)	Szakiskolai tanulók aránya (%)
Közép-Magyarország		494,6367	492,9724	38,1	38,9	22,9
ebből	Budapest	514,3512	507,5909	48,3	36,5	15,2
	Pest megye	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Közép-Dunántúl		490,7296	485,9111	33	38,8	28,2
Nyugat-Dunántúl		499,7691	496,6874	28,7	42,5	28,8
Dél-Dunántúl		483,4327	480,6515	33,5	38	28,6
Észak-Magyarország		471,6296	468,4941	27,5	46,1	26,3
Észak-Alföld		473,3748	468,9129	31,6	41	27,3
Dél-Alföld		487,5105	486,4255	30,5	43,5	26
Összesen		490,341	486,5437	34,8	40,5	24,7

7. tábla A későbbiekben munkaerőt jelentő középfokú oktatásban részt vevők megoszlása, képessége és a vállalkozások térbeli elhelyezkedése közötti összefüggések számbavétele régióként ❖ Forrás: OKM 2006

ben (Budapesten és Közép-Magyarországon) számít átlagnak megfelelőnek, a fővárosnál átlag feletti értéket lelhetünk fel. A régiók többségében a tanulók átlag alatti „családi jellemzőkkel” bírnak, melyek közül – amint már az elemzés során korábban rámutattunk – Észak-Alföld elkülönül, „leszakadva” helyezkedik el a többi térséggel szemben, ahol az oktatásban részt vevők szülei a „leghátrányosabbnak” ítélt jellemzőkkel rendelkeznek. Dél-Dunántúl e szempont szerint a keleti régiókkal mutat hasonlóságot, melyek az előbb említett területi egység mellett a „legrosszabb” értéket birtokolják. Továbbá, nem tér el szignifikánsan a Közép-Magyarországon és Nyugat-Dunántúlon megfigyelték; valamint az utóbbi régió és a közép-dunántúli sajátosságok egymástól. Mindezek alapján olyan észrevétellel élhetünk,

miszerint a tanulók többségére jellemzőnek látszik, hogy a szüleinek helyzete – az iskolázottsága, élethelyzete – nem tekinthető feltétlenül előnyösnek, azonban mégis találni hasonlóságot jelző tendenciákat a régiók között.

A foglalkoztatottsági ráta három régió kivételével (Észak-Magyarország, Észak- és Dél-Alföld) ötven százalék felettinek számít. Legmagasabb arányú foglalkoztatottsággal a régiókat alapul véve Közép-Magyarországon – egyébként Budapesten – találni, a legelhangyagolhatóbbal pedig Észak-Magyarország és Észak-Alföld bír.

A munkaerőpiacon jelenleg is megjelenő csoport legmagasabb iskolai végzettségében megmutatózó jellegzetességek egyrészt arról tanúskodnak, hogy felsőfokú végzettséggel – az adott térség népességszámához viszonyítva – a legmagasabb arányban Budapesten, a régiókat tekintve Közép-Magyarországban rendelkeznek, a legkevésbé pedig Észak-Alföldön. Az iskolázottság másik szélső pontját szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy a főváros esetében tekinthető a legkevésbé jellemzőnek, hogy az ott foglalkoztatásban állók legfeljebb általános iskolai végzettségűek lennének – melyet egyébként a nyugat- és közép-dunántúli régió követ –; Észak-Alföldön ezzel szemben a vizsgált

⁷ A közölt táblázatok saját szerkesztések. Az adatok forrása a Központi Statisztikai Hivatal honlapján elérhető információk, valamint az OKM apa iskolai végzettségére vonatkozó adatai.

Az apa iskolai végzettsége szempontjából négy nagy csoportot alakítottam ki: a legfeljebb általános iskolát végzettek, szakvégzettséggel rendelkezők (szakiskola, szakmunkásképző), érettségizettek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők csoportja (főiskola, egyetem). Foglalkoztatottsági arány: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf026.html, n. a. jelölés: nincs adat.

területi egységek közül a legmagasabb arányszámot fedezhetjük fel. Ezenkívül, a legkisebb arányú szakiskolai végzettség ugyancsak Budapesten, a legmagasabb ezzel szemben Dél-Dunántúlon észlelhető. Érettségivel a fentiekhez hasonlóan a fővárosban figyelhető meg a leginkább, legkevésbé pedig Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön. A közölt adatok alapján mindemellett még elmondható, hogy a jelenlegi munkaerő mindegyik régióban legnagyobb arányban szakképesítéssel bír.⁸

A KÉSŐBBI HUMÁNERŐFORRÁS KÉPESÉGÉNEK ÉS A KÖZÉPFOKÚ OKTATÁSBAN VALÓ RÉSZVÉTELENEK FELVÁZOLÁSA⁹

A tanulók – amint korábban részletezésre került – mind az olvasás, mind a matematika területén Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön teljesítettek a legrosszabbul – melyet a 8. táblázat jól szemléltet –; a legkiemelkedőbb képességekkel pedig a Közép-Magyarországon iskolába járók rendelkeznek. Dél-Dunántúl mindkét esetben – éppúgy, mint a családi háttér esetében – a keleti régiókhoz hasonló, azoktól szignifikánsan el nem térő átlagot birtokol. A nyugat-dunántúli régióban tapasztaltak mind a két képességet nézve közvetlen Budapest után foglalnak helyet. A régiókat tekintve Közép-Magyarországon található a legkiemelkedőbb teljesítmény, a főváros azonban jelentős mértékben meghatározza e térségben élők iskolai eredményességét.

A jövőben „munkaerőként megjelenő csoporttal” kapcsolatban megállapítható, hogy míg Budapesten vesznek részt a tanulók – a többi régióval szemben – a legnagyobb arány-

ban gimnáziumi képzésben, addig ugyanitt fedezhetjük fel a szakiskolai és szakközépiskolai diákok legalacsonyabb mértékét. Továbbá, szakiskolába leginkább a Dunántúlon oktatásban részesülők járnak – melyek között csupán jelentéktelen eltérés tapasztalható. Emellett kiemelendő, hogy míg Közép-Magyarországon a gimnáziumi és a szakközépiskolai képzés „dominanciája” érvényesül, Budapesten a tanulók nagyobb arányban választják a gimnáziumot, a többi régió esetében a szakközépiskolába járók képezik az adott térségben tanulók legnagyobb arányát.¹⁰

A KÉPZETTSÉG (KÉPESÉG) ÉS A VÁLLALKOZÁSOK TERÜLETI MEGOSZLÁSA KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉSEK ÁTTEKINTÉSE

A tanulók képességének és a jelenlegi munkaerő képzettségi szintjének – valamint életkörülményének régióként megfigyelhető jellemzői „némiileg illeszkednek” a korábban felállított elképzelésemhez, miszerint az adott térségben működő vállalkozások igazodnak a „tér” adottságaihoz. Ezen összefüggések értelmezése során a korábban felvázolt, főbb tendenciák számbavétele alapján tesztek megállapításokat a képességek és a munkaerő-piaci lehetőségek közötti régiónkénti sajátosságok alakulására.

Miként korábban már utaltam rá, a szülők iskolai végzettségére és a család élethelyzetére vonatkozó családi háttér index alapján észrevétellel élhetünk a vizsgált területi egységen jelenleg is munkaerőt jelentők csoportjának jellemzőire. Mindezek alapján láthattuk, hogy csak a közép-magyarországi régió esetében találunk átlag feletti értéket, azonban továbbra

⁸ Az apa legmagasabb iskolai végzettsége és a régiók közötti összefüggés az alábbiak miatt – Pearson Khi-négyzet = 1753,949; szignifikancia érték < 0,01 – szignifikánsnak tekinthető.

⁹ A közép-magyarországi régióban megfigyelhető teljesítmény alakulására az elemzés ezen részében – a Budapestre vonatkozó többi szempont szerinti adathiány következtében – e két területi egység átlaga alapján tesztek utalást, amely ennek következtében a következő: olvasás: 504,49395, matematika: 500,28165.

¹⁰ Ugyancsak szignifikánsnak bizonyult az iskolatípus és a vizsgált területi egységek között található összefüggés (Pearson Khi-négyzet = 1178,597; szignifikancia érték < 0,01). A tanulók matematikából és olvasásából nyújtott teljesítménye szignifikáns eltérést mutat – mindegyik területi egység esetében – a közép-fokú intézmény típusától függően. Míg a legkiemelkedőbb átlaggal a gimnáziumban tanulók bírnak, a szakiskolánál fordul elő a legalacsonyabb átlag.

Régió		Standard olvasás pontszám átlag	Standard matematika pontszám átlag	Gimnáziumi tanulók aránya (%)	Szakközépiskolai tanulók aránya (%)	Szakiskolai tanulók aránya (%)
Közép-Magyarország		494,6367	492,9724	38,1	38,9	22,9
ebből	Budapest	514,3512	507,5909	48,3	36,5	15,2
	Pest megye	n.a	n.a	n.a	n.a	n.a
Közép-Dunántúl		490,7296	485,9111	33	38,8	28,2
Nyugat-Dunántúl		499,7691	496,6874	28,7	42,5	28,8
Dél-Dunántúl		483,4327	480,6515	33,5	38	28,6
Észak-Magyarország		471,6296	468,4941	27,5	46,1	26,3
Észak-Alföld		473,3748	468,9129	31,6	41	27,3
Dél-Alföld		487,5105	486,4255	30,5	43,5	26
Összesen		490,341	486,5437	34,8	40,5	24,7

8. számú táblázat A későbbiekben munkaerőt jelentő középfokú oktatásban részt vevők megoszlása, képessége és a vállalkozások térbeli elhelyezkedése közötti összefüggések számbavétele régióként * Forrás: KSH

is összefüggés mutatkozott a Dél-Dunántúlon és a keleti régiókban tapasztaltak között. A legrosszabb családi helyzet az Észak-Alföldön fedezhető fel. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát tekintve Budapest és Közép-Magyarország kiemelkedik, ugyanis az ottani foglalkoztatottak körében figyelhető meg ezen iskolázottsági fok a legnagyobb arányban. Az Észak-Alföldön dolgozóknál e képzés a legkisebb mértékben számít „elterjedtnek”. Továbbá, míg Budapesten számít a legkevésbé „általánosnak” az általános iskolai végzettség megszerzése; Észak-Alföldön tekinthető ez a leginkább jellemzőnek. Érettségizettnek a legnagyobb arányban a fővárosban élők tekinthetők, legkevésbé pedig Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön bírnak a foglalkoztatásban állók e középfokú végzettséggel. A szakiskolai végzettség megléte ezzel szemben Dél-Dunántúl esetében fordul elő a legnagyobb arányban, melyet Észak-Alföld és a közép-dunántúli régió követ.

A vállalkozások területi megoszlása és munkaerőpiacon foglalkoztatottként jelenleg is megjelenő (megjelenhető) csoport jellemzői

között fedezni fel hasonlóságot. A nyugati régiók esetében – éppúgy, mint a vállalkozások számának alakulása – minden esetben magasabb foglalkoztatottsági arány található, mint a keleten fekvőknél. A képzettség tekintetében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők – a dél-alföldi régiót leszámítva – a fővárosban és a nyugaton lévő területi egységekben képviseltetik magukat nagyobb arányban, mely a vállalkozások vizsgált jellemzőivel megegyezőnek látszó tendenciát követ. Továbbá, míg a sikeres érettségi vizsgát tevők aránya ugyancsak az előbb említett módon fordul elő, a szakvégzettség és a legfeljebb általános iskolát elvégzők legkisebb arányban, a vállalkozások szempontjából kevésbé „preferálnak számító” keleti régióknál mutat nagyobb elterjedtséget.

A fent részletezettek alapján továbbá megállapítandó, hogy az egy főre eső vállalkozások valamint a külföldi érdekeltségű vállalkozások országos megoszlása szerint hasonló tendenciára lehetünk figyelmesek a jövőben foglalkoztatottként megjelenő korcsoport olvasás és matematikából nyújtott képességeinek térbeli jellemzőivel. Az említett vállalkozások többsé-

ge Közép-Magyarországra – azon belül is Budapestre – koncentrálódik, melyet Nyugat-Dunántúl, majd Közép-és Dél-Dunántúl illetve Dél-Alföld követ. E szempont szerint felállított sorrendben az utolsó helyen Észak-Alföld és Észak-Magyarország található. A képességek alakulása kapcsán is ezzel hasonlóságot mutató – mondhatni „megegyezőnek tekinthető – folyamatot fedezni fel, melyek közül a dél-alföldi régió képvisel olykor Dél-Dunántúlnál is jobb eredményességet. A külföldi érdekeltsgű vállalkozások saját működő tőkéje és az ebben szerepet játszó külföldi részesedés összege nem a fenti két régióban számít a legjelentékenyebbnek, hanem Dél-Dunántúlon.

A közoktatásban részt vevő tanulók iskolatípusok alapján történő elhelyezkedésével kapcsolatban látható, hogy míg gimnáziumi képzésben legnagyobb arányban a fővárosban és Közép-Magyarországon részesülnek a diákok; addig a szakiskolát a Dunántúlon élők – ahol a vállalkozások is kisebb arányban fordulnak elő – választották a leginkább. Megjegyzendő, továbbá, hogy Észak-Magyarországon tölt be a „legkisebb” hangsúlyt a gimnáziumi oktatás, hiszen itt találkozhatunk – a többi területi egységgel szemben – a legkisebb arányszámmal. Ezenkívül, Budapesten és Közép-Magyarországon figyelni meg a szakiskolai tanulók legkisebb arányát. Mindezen folyamatot szemügyre véve azzal az észrevétellel élhetünk, miszerint a középiskola típusának megválasztása a későbbi munkaerő-piaci lehetőségek szempontjából olyan tendenciát követ, amely a vállalkozások területi koncentrációja és a szélesebb körű oktatást lehetővé tevő gimnáziumi képzés irányába mutat. Ugyanis, míg a fővárosban és a közép-magyarországi régióban vannak a többségében munkahelyet jelentő vállalkozások, ugyanezen térségek esetében figyelhető meg a gimnáziumban tanulók – többi régióhoz képest – legnagyobb aránya, valamint a szakiskolát megjelölők alapján itt található a legkisebb százalékos megoszlást. Ezzel szemben Dunántúlon a szakiskolai tanulók

dominanciája ezen munkalehetőségek kisebb mértékével párosul.

Összegzés, következtetések levonása

Dolgozatomban a régiók között fellelhető – tanulói képességekben – megmutatózó képességek alakulásának és az adott térség munkaerő-piaci lehetőségeit vettem górcső alá, amely során a vizsgált területi egységek közötti különbségekre igyekeztem rámutatni az eltéréseket okozó tényezők felvázolásával. Egyrészt vizsgálat alá helyeztem az iskolai eredményességet – melyre két képességterület kapcsán tettem utalásokat – az egyenlőtlenségek iskolában eltöltött időben történő mintázatának megállapítása céljából. Rávilágítottam a családi háttér régiónkénti jellegzetességeire, valamint ezen családra vonatkoztatott „adottságok” képességeket befolyásoló előzetesen feltételezett szerepére. Végül, a vállalkozások – kiemelt hangsúlyt fektetve a külföldi érdekeltsgűvel rendelkezőkre – területi megoszlásának és egyes jellemzőinek térben történő elhelyezkedésével, illetve a jelenleg és későbbiek során munkaerőt jelentő csoport képességeivel való „lehetségesnek látszó” hasonló tendencia vizsgálatával foglalkoztam.

A kapott eredmények alapján kiderült, hogy szignifikáns eltérés található a régiók között a képességek alakulása kapcsán. Ugyanis, míg két keleti régió rendelkezik (Észak-Magyarország és Észak-Alföld) az esetek többségében a legkevésbé előnyösnek tekinthető „tudásszinttel”, a főváros és többnyire Nyugat-Dunántúl előnyösebb pozíciójára lehetünk figyelmesek. Azonban a korábbi várakozással szemben nem látszik egyértelműen érvényesülni azon tendencia, amely a keleti régiók leghátrányosabb helyzetéről tanúskodna. Hiszen a közép-magyarországi és a dél-dunántúli régió sok esetben a keleten fekvő területi egységekkel mutatott hasonlóságot, továbbá található olyan évfolyamot, amelynél Dél-Alföld is kiemelkedő átlagpontoszámot ért el.

A családi háttér ugyancsak eltérő kép-

pen alakult az egyes régiók esetében, mellyel kapcsolatban megemlítendő – az egy évfolyam kivételével érvényesülő – jellegzetesség, amely Közép-Magyarországot és Budapestet leszámítva átlag alatti családi háttérrel vetít a szemünk elé. Mindezen családi háttér – miként a *PISA-felmérések* kimutatták – ez esetben is jelentősen hozzájárultak az iskolában nyújtott eredményességhez. Kiemelendő emellett Nyugat-Dunántúl e szempont és a képességek szerinti sajátos helyzete. Ugyanis ezen régióban tanulók – vizsgált képességek és évfolyamok többségében – észlelhető előnyös, fővárost követő pozíciójához a család (átlag alatti) előnytelen „adottsága” társul.

Továbbá, míg a működő vállalkozások többnyire a közép-magyarországi térségbe – főként Budapestre – koncentrálnak és kisebb számban fordulnak elő a keleti régiók esetében, a külföldi érdekeltségű cégek működőtökéje is ennek megfelelően alakul. Azonban Dél-Dunántúl e szempont szerint a keleti térségekkel mutat hasonlóságot, ahol a

legjelentékenyebb tőkét találhatjuk. Az elemzés során – ezen vállalkozások térbeli megoszlása illetve a jelenlegi és a jövőben „megjelenő” humán erőforrás képességeivel és egyes jellemzőivel kapcsolatban – felvetődött, hogy mennyiben egyeztethető meg egymásnak e két tényező megfigyelt mintázata. Látható volt, hogy a foglalkoztatottsági ráta azon régiókban volt magasabb, ahol ezen munkalehetőséget teremtő vállalkozások is nagyobb arányban helyezkedtek el. Továbbá, a „lehetőség” alkalmazottak ott bírnak magasabb végzettséggel, ahol ezek a munkalehetőségek „sűrűsödnek”. A tanulói teljesítmények is azt a következtetést engedik levonni, miszerint e két vizsgált terület térben történő előfordulása hasonlóságot jelez. Ezenkívül, a középfokú intézmények választása a gimnáziumi oktatás elsőbbségét jelzi főként a vállalkozások számára fontosnak ítélt területeken, a szakiskola ezzel szemben a Dunántúlon képvisel nagyobb jelentőséget, ahol a fentebb felvázolt gazdasági „adottságok” kevésbé számítanak előnyösnek. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

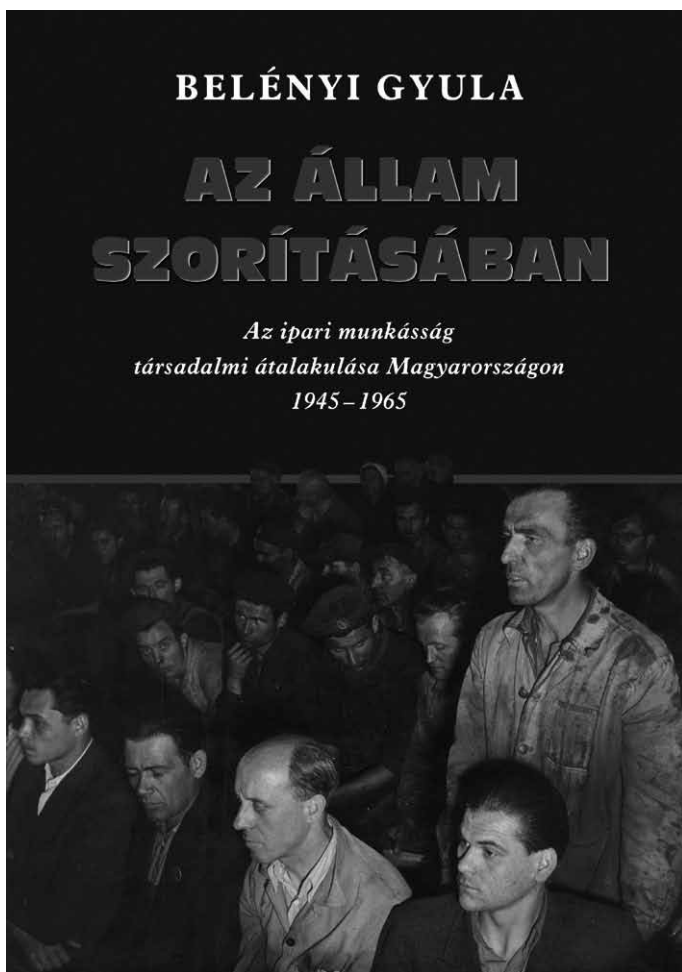
- ANDORKA RUDOLF 2006.: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- BOURDIEU, PIERRE 2003.: Vagyoni struktúrák és reprodukciós stratégiák. In Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és társadalom*. Budapest, Osiris Kiadó. 73–87.
- BOURDIEU, PIERRE 1978.: Rekonverziós stratégiák. In Pierre Bourdieu: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat. 350–378.
- DI MAGGIO, PAUL 1998.: A kulturális tőke és az iskolai teljesítmény. In Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 198–218.
- ENYEDI GYÖRGY 1996.: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Ember – település – régió.
- GAZSÓ FERENC 2006.: Társadalmi struktúra és iskolarendszer. In Kovách (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Budapest, Napvilág Kiadó. 207–224.
- LENGYEL IMRE 2003.: *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged, JATEPress.
- LENGYEL IMRE – RECHNITZER JÁNOS 2004.: *Regionális gazdaságtan*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- NEMES NAGY JÓZSEF 2009.: *Terek, helyek, régiók: A regionális tudomány alapjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PERCZEL GYÖRGY 2003.: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- PUSZTAI GABRIELLA 2007.: A társadalmi tőke hatása az iskolai pályafutásra. *Debreceni Szemle*, 2007/4. pp. 551–554. <http://debszem.unideb.hu/pdf/dsz2007-4/dsz2007-4-16Jegyzetlapok.pdf> ((2012. 03.29.)

IRÉN, RÖVID

Analysis of regional inequalities concerning social and existential opportunities

Abstract The aim of the present study is to examine those regional inequalities that can be observed in the students' performance in school and in their family background. In course of the research the outcomes of standard reading and mathematics tests of the National Competency Assessment were examined on a regional basis. Since local enterprises mean employment and as such they can determine existential circumstances, their regional proportions are discussed in the study as a factor that heavily influences life opportunities. In addition, this paper intends to justify the assumption that the competences of students are connected to the economic conditions and employment possibilities of the region they live in.

Keywords school efficiency, family background, regional inequalities, economic conditions, life opportunities

MEGRENDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI: WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/

Egyben az összes Cicero!

Nótári Tamás műfordítói munkásságáról

Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei.

Fordította, jegyzetekkel ellátta
és a bevezetést írta: NÓTÁRI TAMÁS.
Szeged, 2010, Lectum Kiadó. 1275 oldal.
A kötet lektorai: Dér Terézia, Galántai
Erzsébet, Maróti Egon, Sándor Pál László
és Varga Péter.

Marcus Tullius Cicero, a nagy műveltségű szónok-filozófus igen gazdag életművének jelentős, érdekes területe vált elérhetővé a magyar olvasóközönség számára Nótári Tamásnak, valamint a Lectum Kiadónak köszönhetően.

Nótári Tamás neve széleskörű kutatómunkáján alapuló nagyszámú szakirodalmi publikációja, illetőleg számos – köztük több Cicero-mű – szakavatott fordítójaként már ismert az érdeklődő olvasók körében. 2004-ben, szintén a Lectum Kiadó jelentette meg négy Cicero beszéd magyar fordítását. „Jog, vallás és retorika” *Studia Mureniana* (Lectum Kiadó, 2006.) című monográfia, a Murena érdekében mondott beszéd történeti, jogi és retorikai hátterének igényes elemzését adja. Ezen monográfiának alapul szolgáló dolgozatot Nótári Tamás 2005-ben, a Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Karán PhD-disszertációként is megvédte. Szintén témába vágó, jogi-retorikai vizsgálódásokat öszszegez a „Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védő-

beszédeiben” című kötet (Lectum Kiadó, 2010.).

Jogászként a jelen kötetben, nem véletlenül vállalkozott Cicero perbeszédeinek magyar nyelven való tolmácsolására. A feladat valóban embert próbáló, nem csupán azért, mert harminc perbeszédről van szó, a kihívást maga Cicero jelenti, akinek a neve összeforrta az ékesszólással. Cicero fordításának nehézségét jól illusztrálja a retorika jeles professzorának, Quintilianusnak, Ciceróról adott jellemzése. A Szónoklattan 10. könyvében (108–111) a következőket olvashatjuk: „Mert nekem úgy tűnik, hogy M. Tullius, miután szívvel-lélekkel a görögök utánzásának szentelte magát, tökéletesen megvalósította Démoszthenész nyelvi erejét, Platón gondolatgazdagságát, Iszokratész varázsát... Kicsoda volna képes nála alaposabban tanítani, mélyebben megindítani? Beszélt-e valaha szónok nála lebilincselőbben? Olyan hatást tud kelteni, mintha azt is játszva érné el, amit úgy kell kicsikarni. Mikor a bíró álláspontját elemi erejével megfordítja,

az a benyomásunk, hogy nem ő sodorta magával, hanem az követte magától. Minden egyes szava akkora tekintélyt kelt, hogy az ember röstell egyet nem érteni, s nem az ügyvéd buzgósága, hanem a tanú vagy a bíró szavahihetősége iránt ébreszt bizalmat, miközben mesterkéletlen természetességgel áradnak mindazon szónoki mesterfogások, amelyeket megfeszített gyakorlással, egyenként is bájosan tudnánk utána csinálni,

s a soha nem hallott szépségű beszéd mégis csodálatosan könnyednek tűnik. Joggal mondták róla kortársai, hogy a törvényszék királya volt, az utókor pedig olyan tisztelettel adózott neki, hogy a Cicero név már nem egy embert, hanem magát az ékesszólást jelenti.” Noha közismerten Cicero volt Quintilianus példaképe, a róla adott értékelés mégsem túlzás, amit igazol Cicero utóélete és az utókorra gyakorolt hatása. Az elmondottak világosan bizonyítják, hogy mekkora feladatot jelent Cicero perbeszédeinek lefordítása, amit Nótári Tamás – köszönhetően kiemelkedő nyelvi és szakmai felkészültségének – kiválóan megoldott.

A kötet elején a fordító Cicero nem könnyen értékelhető pályafutásának átfogó elemzését adja, továbbá – a beszédek tárgyának megfelelően – áttekinti a kései köztársaságkor büntetőbíráskodását (13–48.). Minden egyes beszéd esetében, bevezetésként – segítendő a megértést – alapos tájékoztatást kaphat az olvasó az egyes *oratiók* történeti, politikai és jogi háttéréről, áttekinti és elemzi a beszédek szerkezetét, röviden összegezve a vonatkozó jogi-filológiai kutatások eredményeit. A szakirodalmi hivatkozások a kötet végén található jegyzékben olvashatók. A nagy szónok nem igazán dicsekedhetett jó politikai és realitásérzékkel, ilyen módon közéleti szereplése, politikai állásfoglalása – rendületlen köztársaspártiságával a háttérben – meglehetősen nehezen értékelhető. Ez a jellemzője természetesen perbeszédeiben is lépten-nyomon kiütözik. Cicero is – mint minden ügyvéd – az általa képviselt ügyekben nyerni akart, és ehhez minden lehetséges eszközt igénybe vett. Sőt azt is tudjuk, hogy később, a kiadásra szánt beszédeket tovább csiszolta, helyenként módosította. Beszédeiben is szívesen fitogtatta kivételes műveltségét, szellemességét, továbbá igen jelentős helyet kapott nála a humor és az irónia is. Előszeretettel használt grécizmusokat, szentenciákat, természetesen jogi szakkifejezéseket, nem mellőzve az archaikus idézeteket, majd mindezt helyenként köznyelvi beszélősokkal

is fűszerezte. Ez a kivételesen gazdag és változatos stílus természetesen komoly próbatétel elé állítja fordítóját is. Ilyen módon hiteles tolmácsolása tehát igen alapos és széleskörű ismereteket kíván, mind magára a szónokra, mind pedig a római köztársaság utolsó évszázada történetének és jogalkalmazásának vonatkozásában. Dicséretes módon Nótári Tamás jól ismeri a vonatkozó szakirodalmat, továbbá imponáló rutinra tett szert Cicero magyar nyelven való tolmácsolásában, amire kivételes nyelvi és szakmai, jogi-filológiai felkészültsége is feljogosítja. Kiemelendőnek tartom, hogy alaposan tájékozott a teljes Cicero-életmű vonatkozásában is. Ez utóbbit azért is fontosnak tartom megjegyezni, mert napvilágot látnak fordítások, illetve doktori disszertációk is anélkül, hogy írójuk-fordítójuk a kiválasztott szerző teljes életműve alapos ismeretének birtokában lenne. A beszédek fordítását megelőzően, *Bevezetés* címszó alatt (49–150.) Nótári Tamás megadja perbeszéd megértéséhez elengedhetetlenül szükséges információkat, az adott korban elhelyezve és értékelve a per tárgyát, az abban érintett személyeket. Az olykor nem könnyen értelmezhető beszédeket igen alapos magyarázó jegyzetekkel is megvilágítja. Cicero perbeszédeinek – csakúgy mint egyéb munkáinak – olvasását bátran ajánlhatjuk mind az egyetemi hallgatóknak, mind pedig az átlag magyar olvasóknak.

Fontos-e méltatni-értékelni Cicero teljesítményét, keresni aktualitását, máig ható eleven értékét, és ha igen, hogyan is kellene ezt megtennünk? Erre a kérdésre – Nótári Tamás nyomán – Goethe találó soraival válaszolhatunk:

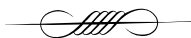
„A lét semmivé sose válhat!”
Mindenben örök áram árad,
Állj boldogan a létbe hát!
A lét örök: törvények őrzik
Mindazt az élő kincsözönt itt,
Melyet díszül ölt a világ”

(Ford. Rónay György, *Bevezetés* 11. old.).

✓ HOFFMANN ZSUZSANNA

Az antik nevelés summázata

Hiánypótló mű bölcsészhallgatóknak

HOFFMANN ZSUZSANNA: *Antik nevelés*.
Iskolakultúra Könyvek, Veszprém, 2009.

Hoffmann Zsuzsanna könyve az antik nevelésről egyik példája annak, hogy a magyar szakirodalomban monográfiákkal nem bővelkedő témakört hogyan lehet feldolgozni. Címével ugyan rögtön vitatkoznék, ugyanis kizárólag az európai ókorról, a görög–római neveléssel foglalkozik, így az ókori keleti kultúrák nevelésének bemutatása kimarad a körből.

A magyarul is elérhető munkák, Fináczy Ernő *Az ókori nevelés története*,¹ Prohászka Lajos² és Trencsényi-Waldapfel Imre egyetemi

előadásai,³ Tettamanti Béla nagy lélegzetű tanulmánya⁴ vagy a mű bevezetőjét író szegedi professzor, Pukánszky Béla és szerzőtársai⁵ által írott monográfia mellett a témában csak szemelvénygyűjtemények állnak rendelkezésünkre.⁶ Ezek és az idegen nyelveken megjelent szakmunkák felkínálják a téma megközelítésének különféle módozatait. Hoffmann Zsuzsanna látszólag a klasszikus bemutatás, a leíró neveléstörténet Fináczyval kezdődő és a megjelent munkák közül a Mészáros–Németh–Pukánszky-féle megközelítéssel záródó útját választotta. Ez a neveléstörténetek által szélesre taposott út azonban ebben a kötetben elsősorban az ókortörténet, másodsorban a filológus szemléletét tükrözi. A választott út függ a célközönségtől is. S kiknek is szánta Hoffmann Zsuzsanna ezt a könyvet? Elsősorban bölcsészhallgatóknak, neveléssel-oktatással foglalkozó embereknek és olyan érdeklődőknek, akikből még nem vették ki a klasszikus világ- és értékrend, mondhatni a mai kultúra alapjait képező „régiségek” iránti érdeklődés. Ez a szándék megszabja az utat. Egy olyan tárgyban, mint a művelődéstörténet szerves részeként felfogható neveléstörténet, a történetiség elengedhetetlen, ha áttekintő művet, és nem részelemzéseket kívánunk készíteni. Ez a kronologikus-tematikus rend tagolja fő fejezeteire: a görög nevelés és a római nevelés részre a kötetet. A két rész, bár tematikájukban fellelhető bizonyos párhuzamok, például a családi és

¹ Hornyánszky Viktor Kiadóvállalata. Budapest, 1906.

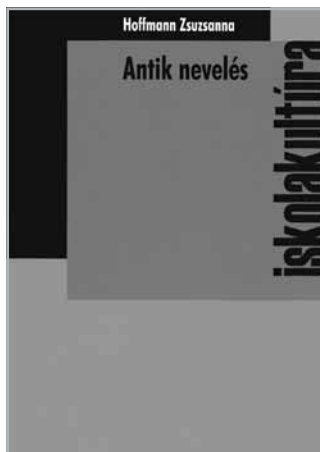
² *Az európai ókor neveléstörténete*. Prohászka Lajos egyetemi előadásaiból I. Szerkesztette, a jegyzeteket kiegészítette és a kísérő írást írta: Orosz Gábor. Pallas Debrecina 13. Debrecen, 2004², Kossuth Egyetemi Kiadó.

³ TRENCSENYI WALDAPFEL IMRE: *Előadások a görög nevelés elméletéről*. Budapest, 1998, Okker Kiadó.

⁴ Művelődés- és nevelésügy az ókori városállamok virágzásának és válságának korában. *Acta Universitatis Szegediensis. Pedagógia és Pszichológia*, Szeged, 1956.

⁵ MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: *Neveléstörténet: bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Jav. és bőv. kiad. Budapest, 2005, Osiris.

⁶ RITÓÓK ZSIGMOND (szerk.): *Régi görög hétköznapiak. Szemelvények a görög művelődés forrásaiból*. Budapest 1999.; SZEPESSY TIBOR (szerk.): *A régi Róma napjai*. Budapest, 1968, Gondolat.

intézményes nevelés, az ismeretátadás módszerei stb., nem ugyanarra a sablonra épül. Ezen a ponton el is kanyarodik a neveléstudomány jeles szakembereitől, mert bár használja azok eredményeit, mégis inkább a kor jellegzetes látásmódja, életszemlélete és gondolkodásmódja érdekli. A filológusi gondossággal összeszedett és értelmezett szövegek elemzése fontos kiegészítője történelmi ismereteinknek, összegyűjt és rendszerez, miközben nem mélyül el túlságosan a nevelélméleti fogalmak minden antik auctornál fellelhető értelmezhetőségében.

Az ismert tények körüljárásán túl szerencsésen előkerül néhány olyan momentuma is az antik nevelésnek, amely valamilyen oknál fogva (leginkább rossz fordítás és értelmezés állhat a háttérben) toposzként megragadva vagy hamis tényként – mint a spártai gyermekek lelökése a Taygetosról, vagy féligazsággként, mint a zene szerepének megítélése a nevelésben –, élt az általános köztudatban. Ugyancsak szerencsés novum néhány olyan fejezet, amelyek más munkákban önállóan nem kerültek elő, így Lukianos Anacharsis avagy a testedzésről c. munkájának görbe tükre, amivel saját testkultúrájuknak az idegenek szemében való gúnyrajzát nyújtja. A római részben a külföldi oktatás, vagy a császári mecenatúra mellett helyet kap a diocletianusi ár- és bérrendelet oktatókra vonatkozó része, amely az egyetlen hiteles „fizetési jegyzék,” aminek alapján képet alkothatunk a pedagógusok társadalmi helyzetéről és megbecsültségéről.

Ami nagyon hiányzik a rövid ismertetések és az önálló római fejezet ellenére is: az oktatás két oldalának külön értelmezése, különösen a görög nevelők társadalmi megítélésének összefoglalása, a különböző korú és társadalmi állású „diákok” és a rájuk felügyelők, vagy őket oktatók/nevelők viszonyának elemzése. Nevelés és oktatás nem szinonimái egymásnak, még akkor sem, ha egyik sincs meg a másik nélkül. A nevelélméleti filozófiák és az oktatási rendszerben való megvalósulásuk közötti szakadékok vélhetően ugyanakkorák

voltak az antikvitásban, mint napjainkban. Ha történetileg elemezzük az antik szövegeket, komolyabb teret is kaphatna a filozófia gyönyörűsége és annak gyakorlati megvalósulásának bemutatása.

Ambivalens értékű számomra a római nevelés utolsó fejezeteként a keresztény nevelés tárgyalása. Egyrészt öröm, mert valóban korszakos változása a késő antikvitásnak a keresztény római állam megteremtéséhez vezető úton a kereszténység és ezzel együtt a keresztény nevelés létrejötte. Másrészt kissé fájó, részben azért, mert a kereszténység a keleti birodalomrészben a görög nevelési elvekre korábban hatott, mint a nyugatiban a latinra (rómaira), részben pedig azért, mert e rövidke ismertető fejezet nem utal a IV. század egyetlen géniuszának, egyházatyájának⁷ nevelési elveire sem.

Nem mondom, hogy nem lehetne másrészt is megközelíteni ezt a témát. Értekezhetne pusztán elméletekről, kísérletet tehetne másféle felosztással is, például a testi és szellemi nevelés összhangjának és ezen összhang diszharmonikus megbomlásának filozófiájával, felépíthetné egyes fogalmak (paideia, agón, mos, virtus, humanitas stb.) mentén, foglalkozhatna többet a nőneveléssel, vagy nyomozhatna a szakképzés módozatai után, értelmezhetné bővebben a tanár–diák-viszonyt vagy a nevelő társadalmi státuszát, s folytathatnám. Nem gondolkodunk egyformán, ki-ki saját ismeretei és logikája alapján építi fel saját munkáit. Ez a kötet jelentős értékeit és kisebb hiányosságait is egybevetve nyereség az olvasó számára. Nyereség, mert szép stílusban megírt, összefoglaló áttekintése az európai klasszikus kor nevelési eszményeinek, szokásainak és gondolkodásmódjának. Nyereség, mert ókortörténeti fejjel gondolkodva bő forrásanyagot idéz, amelyek közül két hosszabb szöveg a szerző saját fordításaként illusztrálja a kötetet. Ezek – a magyar fordításban először olvasható Plutarchos A

⁷ Gondolok itt Aranyszájú Szent János, Szent Jeromos vagy Szent Ágoston munkáira.

gyermeknevelésről és Quintilianus Szónoklat-tanának első fejezetéből vett nevelésre vonatkozó szemelvények – értékes forrásközlések.

A neveléstudomány tudománytörténete szempontjából a kötet nem egy kutató nevelés-

történész, hanem egy tudós ókortörténész-tanár munkája, amelyet melegen ajánlok minden érdeklődő és tanárjelölt figyelmébe.

✓ T. HORVÁTH ÁGNES

Tudnivalók szerzőink és szerkesztőink részére

Tisztelettel kérjük szerzőinket, hogy írásaikat az alábbi instrukciók figyelembe vételével juttassák el a szerkesztőség címére.

A szöveget lehetőség szerint számítógéppel szedjük be, és egyáltalán ne használjunk szövegstílusokat {*alapértelmezett* vagy *formázás törlése*}. A szerző ne formázza a szöveget, se a címeteket, se a főszöveget, se a járulékos részeket. Se oldalszámozást ne használjon a dokumentumban, se más technikai kellékeket. Különösen fontos, hogy a webhivatkozások ne tartalmazzanak formázást {így: <http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2004/2/2004-2-8.html> – aláhúzás, színiemelés nélkül, a hiperhivatkozás törlésével}. Amennyiben a szövegben speciális karakterek, betűk találhatóak, a szerző ezt külön jelezze. A szöveget .rtf formátumban juttassuk el a szerkesztőségnek.

A szerző emelje felső indexbe a jegyzet-számokat. Ügyeljünk arra, hogy az tapadjon a vonatkozó szóra¹, és kövesse a tagmondatot,² illetve a mondatot záró írásjelet.³ (Zárójeleket⁴) viszont – sőt a gondolatjeleket is⁵ – mindig előzze meg a jegyzetszám. A szerző a szövegben bátran alkalmazza az általa használni kívánt kiemeléseket: tulajdonneveknél a pusztai kiemelés (*Kossuth Lajosról, Szilágyi Mihályal*), közneveknél a *toldalékkal* együtt való kiemelés a megszokott forma. A főszövegben az egyszerű számokat betűvel írjuk {100 helyett száz}, az indokolatlan rövidítéseket {db helyett darab;

ui. helyett *ugyanis*; pl. helyett *például*} mellőzzük, a közkeletű mértékegységek jele helyett az adott szót használjuk {m helyett *méter*}.

Párbeszédés szövegnél a különböző alanyok szövegeit (pl. kérdés – felelet) új sorral válasszuk el, és az egyes szövegeket gondolatjellel kezdjük. A szövegrészek elején félkövér kiemeléssel és az első említés után rövidítéssel különböztessük meg a kommunikáció résztvevőit: **Belvedere Meridionale**, később **B. M.** vagy a **szerző neve**, illetve az interjúalany teljes neve, később a monogramja.

Ha a szerző írását többszintű belső címeikkel {*bekezdéscím* vagy *fejezetcím*} tagolja, a hagyományos sorszámozással { 1 1.1 1.1.2 } jelölje azok hierarchiáját. A folyóirat a sorszámkokat nem őrzi meg, de az áttekinthetőség miatt ezek fontosak. Egyszintű belső címeiket nem kell sorszámozni.

A szöveghez tartozó *illusztrációkat* kérjük önálló fájlként, optimálisan 300 dpi felbontással szkennelve, képaláírással és a forrás megjelölésével mellékelni. Mivel a lap nem közöl színes ábrákat, ezért grafikonoknál és más ábráknál mellőzzük a színes jelek használatát. Ehelyett használhatjuk a szürke árnyalatait és/vagy grafikus jeleket. A szövegdokumentum ne tartalmazzon illusztrációkat, igény esetén annak helyét viszont lehet jelölni: {3. *ábra*}. A mellékletek a szövegdokumentummal együtt legyenek egy könyvtárba (mappába) foglalva, és elektronikus fájlküldés esetén a mappa le-

gyen. A szerző neve mellett kérjük feltüntetni beosztását, munkahelyét, tudományos fokozatát és e-mail címét.

Az alábbiakban bemutatjuk a bibliográfiai tételek leírásának elvárt formáit:

Egyszerűs mű: SZERZŐ: {kiskapitális} *Cím. Alcím.* {dőlt} Megjelenés helye, megjelenés ideje, kiadó. {Ügyeljünk a sorrendre és a tagolásra!}

Példa: LÁZÁR KATALIN: *Népi játékok*. Budapest, 1997, Planétás Kiadó.

Többszerzős művek esetén: SZERZŐ – SZERZŐ: *Cím. Alcím.* Megjelenés helye, megjelenés ideje, kiadó. {A kiadók neve nagybetűs!}

Példa: NÉMETH ANDRÁS – BORECZKY ÁGNES: *Nevelés, gyermek, iskola. A gyermekkor változó színterei*. Budapest, 1997, Eötvös József Könyvkiadó.

A folyóiratcikk leírása:

SZERZŐ: {kiskapitális} *Cím. Alcím.* {nem dőlt} *Folyóirat címe.* {dőlt} Megjelenés éve. Szám. Oldaltól oldalig.

Példa: JUHÁSZ ÁGNES: A raguzai minden napok egy kézműves szakma tükrében: cipőkészítők a XIII. század végén – XIV. század elején. *Belvedere Meridionale* 2009. 1–2. sz. 64–72.

Egy könyvfejezet vagy gyűjteményes kötet tanulmánya:

SZERZŐ: {kiskapitális} *Cím. Alcím.* {nem

dőlt} In {nincs utána kettőspont!} Gyűjteményes kötet szerző: *Gyűjteményes kötet címe.* {dőlt} megjelenés helye, megjelenés ideje, kiadó. Oldaltól oldalig.

Példa: KÖPECZI BÉLA: Kitekintés: Erdély útja 1918 után. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. III. kötet. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 1733–1778.

Internetes hivatkozás: SZERZŐ: *Cím. Alcím.* Webcím. Hozzáférés dátuma.

Példa: Lippai Péter: A küldetésorientált vezetés történelmi tapasztalatai. *Hadtudomány*, 2004/2. <http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2004/2/2004-2-8.html>. Hozzáférés: 2009.07.02.18.12.

Ha a cikk végén közölt felhasznált irodalomban utalást teszünk a hivatkozásra, az a következő formában szerepeljen.

Példa: LÁZÁR KATALIN: *Népi játékok*. Budapest, 1997, Planétás Kiadó. (továbbiakban: Lázár 1997.) A jegyzetapparátusban használt hivatkozás: Lázár 1997. 23.

A felhasznált irodalomban a bibliográfiai tételeket a szerzők és szerkesztők nevének betűrendje szerint soroljuk jegyzékbe. Ha egy szerző több művel szerepel, akkor azok sorrendjét a megjelenés éve határozza meg. Kiadási helyet ne rövidítsük {Bp. helyett Budapest}!

SIMÁNDI SZILVIA

IFJÚSÁG TURIZMUS TANULÁS

AZ IFJÚ KOROSZTÁLY TURISZTIKAI MAGATARTÁSA

MEGREDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI: WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/

ELIT,
ELITEK
A LOKÁLIS
KISTÉRSÉGI
TÁRSADALOMBAN

PÁSZKA IMRE

MEGRENDELHETŐ: TERJESZTES@BELVEDERE.MERIDIONALE.HU
A KIADÓ TOVÁBBI KÖTETEI: WWW.BELVEDERE.MERIDIONALE.HU/KOTETEK/